

1. UVOD

U ranim godinama života sudjelovala sam u lokalnoj kulturi Murtera i Kornata¹ dok je ona bila u svom predindustrijskom obliku. Budući da sam i sudionica i promatračica ove kulture naslijeđena tradicijska znanja željela bih zapisati kao sliku vremena koja se mijenja zbog neminovnosti kulturne mijene. Govorit ću o drugoj polovici XIX. i ranom XX. stoljeću i usredotočit ću se na dominantnu patrijarhalnu ideologiju, odnose moći u njoj i na žensko podrivanje i izvrtanje društvenog reda, koji se na toj ideologiji temelji.

Zašto sam se odlučila za ovo razdoblje?

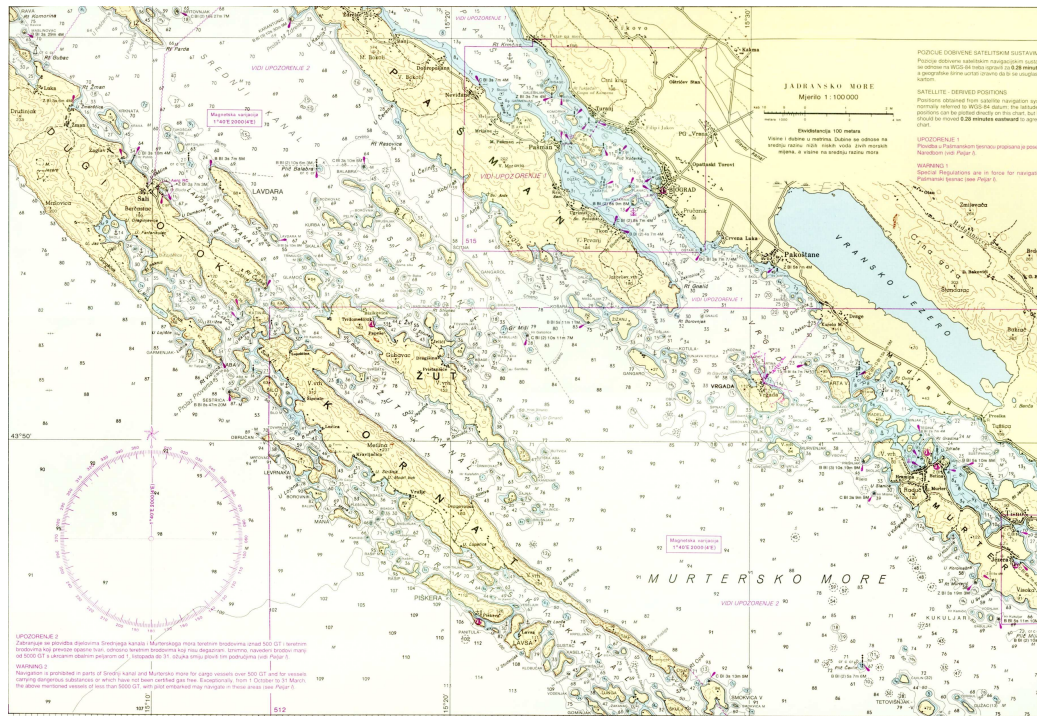
To je vrijeme kada Kornati dolaze u posjed Murterina, doba velikih povijesnih, gospodarskih i socijalnih promjena. Na kraju razdoblja o kojem pišem sam i ja rođena i moja sjećanja na odrastanje u mojoj obitelji natopljena su duhom i kulturnim vrednotama toga vremena.

Kada bismo 60-ih godina XX. stoljeća došli iz Murtera u Kornate, sav bi ostali svijet prestao postojati. Sami smo u *portu*², i sjećam se da su dani trajali dugo, a jedini ljudi koje bih vidjela i s kojima sam pričala bili su moji *baba i dide*. Dok bi oni bacali *mriže* u more ja sam tražila kraj neba. Bila sam jako mala. Moja druga *baba*, koja je isto bila Kurnatarica, pričala mi je da se „gledala“ u mladosti s jednim *dobrim mumkun*. Jednog nedjeljnog popodneva *igrala je s njim u kolu* u Selu na Pijaci. Drugi je dan morala ići u kurnate *sa svojima*, a on je oznojen od plesa i zaljubljen sjeo na propuh. Dobio je kobnu upalu pluća. Bolovao je sve dane njenog boravka u kurnatima, a ona ništa o njegovoj bolesti nije znala; nosila je u srcu njegovu sliku kako pleše i njegove oči. Kad su pri povratku uplovljavali u Hraminu iz kurnat, vidjela je pogrebnu povorku. Kako je bila intuitivna osoba, pričala mi je da je osjetila kako se to njoj nešto loše dogodilo.

¹ U radu ću koristiti općeprihvaćeni oblik *Kornat* i lokalni *Kurnat* kao i njihove etnike *Kornatar*, *Kornatarica*, odnosno *Kurnatar*, *Kurnatarica* i kletike *kornatski* i *kurnaski*. *Kurnat* je govorni oblik, u upotrebi u Murteru, odakle je golemu većina vlasnika kornatskog posjeda, dok je *Kornat* rašireniji oblik koji je od starine poticala kartografska i administrativna upotreba. Jezični izričaj rukovodi se jezičnom praksom. Za Murterine *kurnati* su toponimski lik za otočje i opća imenica za prekomorski posjed, nalazio se on na *Kornatu*, Žutu, Gangarolu ili na nekom otoku u arhipelagu i tada imenicu treba pisati malim slovom, kao u izričaju: *Naši su kurnati u Šipnatah*. Posjedi na Murteru susjednim otocima (*Škojima*) i na Modravama, do kojih se također dolazi brodom, ne smatraju se *Kornatima* (Skračić, V., 2013a:1-3).

² *Pòrat* (kornatski) je uvala s kućama, *mulima* i *steralima* u prirodno zaštićenoj uvali. Kornatski porti nastali su nakon kupnje Kornata, u drugoj polovini XIX. st. Do tada su pastiri živjeli po *stanovima* (v. Rječnik) na pašnjaku. Svaki stanovnik pravog *porta* vlasnik je dijela pašnjaka koji se nalazi u zaleđu i stanovitog broja maslina. Poneki *porti* su i nastali u slabije zaštićenim uvalama jer su morali biti u blizini pašnjaka. Tradicionalni *porti* variraju od jedne do (danas) sedamdesetak kuća (Skračić, V., 2004a:35). Rječnik dijalektalnih izraza priložen je na kraju rada.

Jer Kurnatari su živjeli dvama životima. Na brodu kojim su otplovili iz Murtera, osim stvari, utovarivali su svoje želje, boli, tuge, nadanja... i kao u oblaku plovili su s njima. Stvari iskrčaš i ostaju gdje jesu, ali to emocionalno *brime* nije tako poslušno. Život u Murteru teče bez obzira na to što nás Kurnatara nema, a ponekad se završi prije nego se vratimo, a toliko smo toga imali još doživjeti, odraditi...

Slika 1. Pomorska karta: geografski položaj otoka Murtera i Kornata

U ovim uvalicama etičke norme bile su snažne, kako u obiteljskim odnosima tako i među susjedima. U Murteru postoji uzrečica: *više vredi dobri komšija nego otac i mati kad su daleko*. Ljudi su ovisili jedni o drugima. Bojali su se bolesti, nekog kvara na brodu, gladi, nevremena... *Kurnatari su zapravo bili braća po kurnatima*. Kažem bili, jer kao što istječe vrijeme kurnaskoga života, tako se mijenjaju i etičke norme u međuljudskim odnosima.

Kao što naši izletnici opijeni ljepotom Kornata rijetko pomisle kakav su doista život provodili ljudi u tim kućicama, zidajući kilometarske nizove suhozida, tako su i naši Kurnatari rijetko ovaj ljepoti dali priliku da ih razgali jer su uvijek još nešto morali obaviti. Kad se uz zadnju zraku sunca vozi prema svojoj uvalici, a crvenilo zalazećeg dana oblije pašnjake na *kršu*, a more i nebo na horizontu se spoje i zablistaju i sve postane meko i blisko na ribarskim brodovima često se

čuje pjesma. A kad na tu istu sliku pogledate u vjetrovit, hladan i kišni dan, u sivilu oblaka i vode koje paraju bijeli zubi valova i kamena, a čovjek je tako nemoćan, pomislit ćete da ste zarobljeni i izgubljeni. Ali duša, ta vječna tragačica gonjena glađu za širim, novim, drugačijim svjetovima potakla je pojedince i među Kurnatarima da je slijede. U nekom kratkom predahu rada na *krugu* ili ispod masline izletio bi osjet nekog ganuća i ostao na komadiću *karte*, koju je autor nosio u rasparanom džepu, kao pjesma ili slika.

Jan Assmann (2005:70) kaže da je znakovito da prostor igra glavnu ulogu u kolektivnoj i kulturnoj mnemotehnici, u kulturi sjećanja. Umijeće pamćenja operira s imaginiranim prostorima, kultura sjećanja s označivanjem u prirodnom prostoru. Čak i cijeli krajolici mogu poslužiti kao medij kulturnog pamćenja, oni se ne akcentiraju znakovima (spomenicima), nego se u cjelini uzdižu u rang znaka, odnosno bivaju semiotizirani.

Došle su nove generacije. Brzo se jede, pije, spava, školuje, udaje, rastaje, grade kuće... Brzo se živi i nabrzinu umire. Ljudi s nevjericom slušaju priče kao što je ova od moje *babe* jer sjedeći navečer uz *Facebook*, istovremeno komuniciraju s nekoliko ljudi na različitim stranama svijeta. Da ovaj kurnatski svijet, koji je bio najživotniji život, ne bi postao viđen samo kao bajka nastala u glavi pripovjedača, odlučila sam ga opisati, portretirati, analizirati i komparirati. Kako kaže Bette S. Denich (1974: 243-262.), ...*priča o obitelji također može prikazati dušu zemlje...*

U sljedećem poglavlju iznijet ću motive koji su me inspirirali za pisanje i istraživanje ove teme, obrazložiti hipoteze o nekim pitanjima ove patrijarhalne kulture i izložiti glavni cilj rada.

Slika 2. Kornati 2009. god. (foto: Mladen Radolović)

2. MOTIV, CILJ I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Postoje mnoge definicije patrijarhata, ali čitajući ih uvijek su me podsjećale na suhoparne definicije nekih zakona. Nikada u njima nisam mogla prepoznati životnost svoje obitelji ili obitelji mojih prijatelja. Jer činjenica muške nadmoćnosti ima dvije strane; jednu vidljivu, u kojoj dominiraju sinovi, strah, poštovanje, krutost, imovina, moralnost, moć, religioznost, „muški poslovi“, pravila, linearnost odnosa... i drugu „nevidljivu“ kojom vladaju „ženski poslovi“, tajne, ljubavi, prevare, ljubomore, ogovaranja, podržavanja, strepnje, nadanja, razočaranja, intuicija, multidimenzionalnost odnosa... Otac – *pater* dobije samo gotov „proizvod“, a sve ono što je istkalo taj „proizvod“, i vrijeme i kreacija i destrukcija, istoči se u bezvremenosti. Dok je muška strana vidljiva, sva ova ženska strana ostaje samo čežnja za vremenom koje možda nikada neće doći. Ni jedna ni druga strana nisu ništa manje život u smislu trajanja, ali ni u smislu težine koju nose. Međutim, u toj težini života postoji asimetrična podijeljenost moći. Moje pripadanje patrijarhalnoj kulturi Murtera i Kornata i ta asimetrija moći bili su početni motiv za moj rad.

Zašto patrijarhat? Otkada je to tako? Kako to odolijeva svim velikim povijesnim, gospodarskim, socijalnim... promjenama? Što to njeguje, a što podriiva takav sustav? Ako je jednom počelo, moralo bi jednom i završiti?

Krenut ću postupno. Dugo sam dvojila kako dati naslov mom radu. Puno je pisano o Kornatima i znanstveno i popularistički pod raznim primamljivim naslovima. Znanstvena područja su raznovrsna, ali iz etnologije i kulturne antropologije nema radova; o tome ću više govoriti u poglavlju o metodologiji istraživanja. Namjera mi je bila da se cilj, vremensko razdoblje i geografska određenost istraživanja vide u naslovu pa je iz takvog promišljanja proizašao naslov ovog rada: *Patrijarhalni odnosi moći i njihova subverzija u kulturi Murtera i Kornata od polovine XIX. do polovine XX. stoljeća.*

Kada sam nekim mojim kolegama rekla naslov rada pitali su me zašto koristim pojam «kultura» umjesto «svakodnevnica». Mišljenja sam da je pojam «kultura» širi vremenski i sadržajno, i da se odnosi kako na ponašanja tako i na mišljenja ljudi o sebi i o drugima, a te njihove spoznaje se mogu upotrijebiti u formiranju i oblikovanju drugih, pa i nas «domaćih» etnologa samih. Kada se spomene pojam «kultura» prva asocijacija mi je na Geertzovu (1973) definiciju–aforizam: *kultura su priče koje drugima pričamo o sebi.* Dakle, ne samo svakodnevnica, nego i što mi sami mislimo o njoj.

Za razliku od Tylorove, po mišljenju nekih, jedne od najstarijih klasičnih definicija kulture, *Kultura ili civilizacija, shvaćena u svom širokom etnografskom smislu, jest ona kompleksna*

cjelina koja uključuje znanje, vjerovanje, umjetnost, moral, pravo, običaje i sve druge sposobnosti i navike koje je čovjek stekao kao pripadnik društva. (Tylor, Edward, 1958, Primitive Culture, Harper, New York, pp. 1,1) suvremene definicije naglašavaju i interpretaciju svoga života koji daju sami nosioci/stvaraoci kulture:

Kultura nije, stoga, samo način života, premda ta sintagma uključuje socioekonomsku sferu, kultura je i način mišljenja i način ponašanja, akcija. Čini se da se kulture bitno razlikuju ne samo time kako ljudi rade i žive, nego i time kako misle o sebi i kako se ponašaju, odnosno onime što se događa u raskoraku između njihova mišljenja i ponašanja. (Dunja Rihtman-Auguštin, 1984, Struktura tradicijskog mišljenja, Školska knjiga, Zagreb, str.13.)

Zbog svoje pozicije sudionice/promatračice kulture, priklanam se Cliffordu Geertzu (1973:5) koji zaključuje da antropološka analiza kulture nije *eksperimentalna znanost u potrazi za zakonom, već interpretativna (znanost) u potrazi za značenjem, jer je kultura simbolički dokument koji se stalno proizvodi*. U svjetlu njegove definicije, odredila sam kao glavni cilj ove radnje dati teorijski i etnografski doprinos analizi patrijarhata u specifičnoj lokalnoj kulturi Murtera i Kornata, sagledanog u kontekstu kulture Sredozemlja, od polovine XIX. do polovine XX. stoljeća.

O patrijarhatu se raspravlja u cijelom ovom radu, ali na početku želim dati kratku radnu definiciju. Patrijarhat je kulturni sustav određen patrilinearnim nasljeđivanjem, patrilokalnim brakom, reprodukcijom života unutar obitelji kao osnovne jedinice društva i asimetrijom moći (*pater familias* ima centralnu moć). Unutar tog sustava formiraju se žene i muškarci učeći svoju kulturom konstruiranu i normiranu društvenu ulogu (svoj "rod"), koju uče od rođenja, i s kojom cijelog života manje ili više uspješno usklađuju svoju individualnost.

„Subverzija³ patrijarhata“ je jedan od temeljnih koncepata ovog rada. Pod subverzijom ne mislim na rušenje patrijarhalnog poretka, nego stalne tenzije koje su dio njegove društvene strukture i koje mu daju dinamiku i kompleksnost životne svakodnevice. Tako naprimjer kad žene moraju obavljati poslove koje muškarci ne žele raditi one pri tom imaju moć oblikovanja muškarčeve sredine pa i njega samoga. Među takve poslove ubrajaju se i poslovi odterećenja muške brige oko svojih tijela i mjesta na kojima žive, a na taj način „ženski rad“ artikulira i oblikuje muški koncept svijeta tj. što žene uspješnije obavljaju ženske poslove to su oni muškarcima nevidljiviji (Smith, 1999). Može se raditi i o „poslovima“ vezanim uz odgoj djece, njegovanju rodbinskih odnosa, kako živih tako i umrlih članova. Dakle, žena izvana subverzira njihovu (mušku)

³ Subverzija lat. subverto 3. verti, versum 1. prevrnuti, prevaliti npr. *montes* (planine); 2. oboriti, uništiti (Divković, 1980:1024)

unutrašnjost i sama je preobličava. Taj privatni unos pojedinačne žene – majke u muškarčevu psihi vjerojatno se u nekoj mjeri prenosi i na njegovo djelovanje u javnoj sferi. Subverzija se krije u svakodnevnoj komunikaciji, nevidljiva je, ali je poznavaoa jasna. Strategije kojima žene izražavaju i postižu tu subverziju su u prvom redu dugotrajna i promišljena manipulativna komunikacija kako u obitelji tako i u zajednici, a isto tako pjesme, poezija, dnevници, tračevi, pa i prve lokalne organizacije rano u XX. stoljeću kao crkveni ženski zbor i kulturna društva za dramske izvedbe. Iako je poznato da je prva čitaonica u Dalmaciji otvorena baš u Murteru, još 1866.⁴ godine, u nju su odlazili samo muškarci. Žene bi rekle da je to „muško mjesto“. Zna se da je vjerojatno prva žena čitateljica, ako ne i prva, (o kojoj će kasnije biti riječi) živjela početkom XX. stoljeća.

Uobičajena podjela na javnu i privatnu sferu, odnosno na javnu i privatnu moć, ističe podređenost žene i njeno isključenje iz javne sfere djelovanja. Međutim u novijoj teoriji društva neki autori - koristit ću se citatima Rosemary Ridd i Anthony Giddens-a - tvrde da nemoć (*powerlessness*) ne postoji, nego razlikuju javnu i institucionaliziranu moć, te neformalnu moć:

...preciznije je razmišljati o ženskim moćima i muškoj moći: ženske moći su više difuzne i individualizirane izvan birokratskih struktura društva; muška moć je više koordinirana i strukturirana unutar institucionalnih okvira (Ridd, 1987:2-3, prev. K.T.).

...odnosi moći su uvijek dvostrani; to jest koliko god podređen bio neki pojedinac u društvenom odnosu, sama činjenica da je uopće u tom odnosu daje njemu ili njoj određenu moć nad onim drugim. Oni koji su u podređenom položaju često su sposobni upotrijebiti bilo koje svoje resurse da postignu neki stupanj kontrole nad reprodukcijom svoje društvene zajednice (Giddens, 1979:6, prev. K.T.).

Subverzija, odnosno unutarnje tenzije patrijarhalnoga reda dovode i do otvorenoga konflikta unutar patrijarhata. Već je Dunja Rihtman–Auguštin pisala o postojanju idealnoga i ostvarenoga reda patrijarhata gdje ostvareni red uključuje tenzije i otvorene konflikte (1984:13-15). Slično je B. Denich utvrdila da patrijarhalna obitelj na Balkanu u samoj svojoj strukturi sadrži kontradikciju: solidarnost braće *od koljevke pa do groba* s jedne strane, a različiti svjetonazori, odgoji i interesi njihovih „dovedenih“ žena s druge strane. Ta kontradikcija uvijek rezultira tenzijama i konfliktima (1974:246). Ridd naglašava da su konflikti unutar kulturnoga sustava uobičajeni i kontinuirani i kad jednom *otvoreni konflikt stvarno bukne, moramo shvatiti da je to posljedica događanja u tzv. „normalnim“ i mirnim vremenima* (1987:7). A. Simić, istražujući

⁴ Skračić, Tomislav. 2005. Murterska čitaonica – Stoljetna priča o Hrvatima, Dalmaciji i Murteru, U: *Murterski godišnjak* 3, str. 25-116.

balkansku patrijarhalnu obitelj, primjetio je da se asimetričan odnos snaga kod mladog bračnog para u kasnijem zajedničkom životu preokrene jer žena može prikupiti velik ugled i autoritet kroz manipulaciju moralom i emocijama preko svojih sinova s jedne strane, i kroz eksploataciju muževljevih psihičkih promjena i psiholoških potreba s druge strane (1983:83).

Istražujući u tridesetim godinama XX. stoljeća, V. S. Erlich je imala drugačije poimanje patrijarhalnog poretka, zapažajući u njemu cikluse konflikata i stabilnosti. Smatrala je da kapitalistički odnosi kasnog XIX. stoljeća ruše složenu patrijarhalnu obitelj (*zadrugu*) i unose nemir u svakodnevicu Slavonije, a kasnije i dinarskog prostora. Taj se nemir još uvijek primjećuje u vrijeme njenog istraživanja. S druge strane, za primorsku kulturnu zonu je zaključila da je već prošla kroz period nestabilnosti i da obiteljski odnosi pokazuju jedan novi kulturni red. Po mom mišljenju i po mojim podacima s terena, ona nije u tome bila u pravu. Na temelju mog istraživanja izgleda da su tenzija i subverzija uvijek i stalno prisutne, a do velikih promjena u lokalnoj kulturi dolazi nakon dužeg nakupljanja novih iskustava i/ili kao posljedica nekog velikog vanjskog uzroka (napr. ratovi, klimatske katastrofe, demografski pritisak, zamah planske industrijalizacije).

Trebalo bi sada razmotriti koncepte roda i spola. Već je Margaret Mead (1963) u svojoj knjizi *Spol i temperament u tri primitivna društva* govorila koristeći pojmove „sex“ i „temperament“ da su uloge žena i muškaraca izrazito promjenjive i da su rezultat kulturnih konstrukcija. Feminističke teoretičarke⁵ sedamdesetih godina XX. stoljeća u javnu raspravu uvode pojam rod

⁵ Postoji više klasifikacija razvoja feminističkih misli. Jedna od najčešćih je podjela na tri razdoblja:

- prvo razdoblje feminističke antropologije od 1850. do 1920. godine (po nekima i do 1960. god.) predstavlja teoriju i djelovanje u borbi za ravnopravnost žena, stvaranja uvijeta za obrazovanje žena i borbu za pravo glasa. Ovo razdoblje je feminizam sufražetkinja ili feminizam jednakosti ili humanistički feminizam. Znanstvenice i aktivistice ovoga razdoblja su: Elsie Clews Parsons, Alice Fletcher i Phyllis Kayberry.
- Drugo razdoblje traje od 1920. (1960.) do 1980. godine. U ovom razdoblju se razvijaju i feminističke teorije u pravom smislu. Istraživačice ovoga razdoblja su: Margaret Mead, Simone de Beauvoir, Betty Friedan, Eleanor Leacock, Lucy Slocum, Gayle Rubin, Sherry Ortner, Shirley Ardener.
- Treće razdoblje je od 1980. god. do danas. Karakterizira ga raznorodnost brojnih teorija, a feminiskinje u svojim raspravama ponekad stoje na potpuno suprotnim stajalištima.

Unutar feminističke teorije može se govoriti o podjeli na niz pravaca: liberalni, socijalistički, radikalni, anarhofeminizam, kulturalni feminizam, ekofeminizam... S druge strane unutar različitih znanosti inkorporira se feministički diskurs pa je onda riječ o feminističkim temama unutar antropologije, sociologije, filozofije, književnosti, povijesti...Pa npr. Henrietta Moore u svojoj knjizi *Feminizam i antropologija* (1988) raspravlja o temeljnim stajalištima socijalne antropologije: rodu, srodstvu, radu i domaćinstvu, ali putem perspektive i kritike

(gender) u zbornicima *Sex and Class in Women's History* i *Women, Gender and Scholarship*⁶. Ljudski životi nisu homogeni u bilo kojem rodno stratificiranom društvu, naime, muškarcima i ženama su u takvim društvima pripisane različite aktivnosti, a time i obrasci ponašanja (Sandra Harding, 1991:121). S teoretskom raspravom nastavljaju kroz osamdesete godine i dolaze do zaključka da je pojam rod kulturna tvorevina i da ne mora biti samo u binarnoj aristotelovskoj opoziciji muško/žensko. Rod je na Četvrtoj svjetskoj konferenciji Ujedinjenih naroda o ženama održanoj u Pekingu 1995. godine u tjednima prije zasjedanja bio temom rasprava. Naime, neki su se sudionici zalagali za pet rodova (muškarci, žene, homoseksualci, biseksualci i transseksualci). Međutim, tada niti značenje „općenito prihvaćene uporabe“ nije razjašnjeno (Joan Wallach Scott, 2003:9-11). Judith Butler (2000) u svojim promišljanjima o rodu i spolu zaključuje da se ne ponašamo kao muškarac i žena zato što smo se rodili kao takvi, već smo takvima postali jer nam je norme nametnula kultura. U svojoj teoriji performativnosti interpretira i Simone de Beauvoir da se ženom ne rađa nego postaje, ali pod kulturnom prisilom da se postane ženom nigdje ne stoji da onaj koji postaje ženom mora biti žensko u biološkom smislu (1982:301). Butler dalje navodi da spol i rod nisu stabilni identiteti već su rezultat učinka određenih institucija, djelovanja i diskursa, odnosno posljedica su kulturnih konstrukcija tj. formiranih znanja. Dakle propituje sad ne samo pojam roda nego i pojam spola. Do toga je došla na temelju Neitzscheove pa Foucaultove genealogije moći.

Pisanje o povijesti Michela Foucaulta je pisanje povijesti granica, granica s pomoću kojih dominantna kultura suzbija sve što leži izvan nje. Glavna metoda kojom se analiziraju te granice, njihov nastanak i reprodukcija je genealogija moći. Uz pomoć genealogije moći povjesničar/ka može doći do uvida u povijest povlačenja tih granica i analizirati mrežu institucija koje nameću i osiguravaju te granice (Dinko Župan, 2009:8 prema Jürgen Habermas, 1988:236-245).

I zaključuje kolika je važnost Foucaulta u istraživanju i stvaranju brojnih identiteta (rodnih, spolnih, političkih, nacionalnih, vjerskih, rasnih...). Tako konstruirani identiteti vezani su uz pojmove granica. Glavne svoje dekonstrukcijske teorije identiteta Butler je iznijela u svojoj knjizi *Nevolje s rodom* (2000) i zaključila da nijedan identitet nije homogen već je rezultat konstrukcije raznih diskursa (političkih, nacionalnih, vjerskih...).

feminističke antropološke misli (Izvori: Škokić prema Bratton i Moore, 2004:18; Karapetrović, 2007; www.feminizam.info; Bokan, 2005).

⁶ *Seks and Class in Women's History*. 1983. (ed. Newton, Judith, Ryan, Mary and Walkowitz, Judith), London/Boston i *Women, Gender and Scholarship*. 1983. (ed. Abel, Elizabeth and Abel, Emily), Chicago/London

Svako društvo prema Foucaultu ima svoj režim istine koji nameće određenu hijerarhiju znanja. Znanje je po Foucaultu razumijevanje ljudskih odnosa do kojeg dolaze kulture i društva. Svako društvo uz pomoć svojih diskurzivnih aparata proizvodi znanja, pa tako i znanja o odnosima između muškaraca i žena tj. o rodnim/spolnim identitetima, u skladu s potrebama vladajućih sustava moći (1994:65). Butler se je upustila u ova promišljanja ne zato da bi pronašla neke skrivene istine već da bi raspršila iluziju o esencijalizmu i homogenosti identiteta (Župan, 2009:19). Mnoge feminističke teoretičarke priklonile su se promišljanjima Judith Butler. Najpoznatija teoretičarka koja je prihvatila dio njenih teza je Joan Wallach Scott (2003:12). Neke su počele napuštati pojam rod jer je izgubio svoju kritičku oštricu. Međutim, Nira Yuval Davis smatra da feministička teorija ne smije odustati od pojma rod jer njegova kritička uloga nije izgubila na snazi u zemljama gdje se žene tek bore za svoju početnu emancipaciju (2004:21). Moje iskustvo *halfy* u mojoj kulturi izoštravalo je moje kritičko promišljanje i otvorilo mi pitanja zašto su baš muškarci ti koji su uzurpirali sebi vodeću ulogu i osigurali prirodnost toga. Kao što kaže Dorothy E. Smith, Sva ženska iskustava i životi mogu biti startne pozicije za kritička promišljanja o životima tih žena, ali i o životima muškaraca s kojima žive ili im se životi dodiruju te o njihovim međusobnim odnosima (1999).

Otvorena sam za prihvaćanje teza da su rod i spol kulturne konstrukcije. U prilog konstruktivnosti spola možda će doprinijeti i znanja koja dobijemo ako samo zaronimo u podmorje Kornata⁷ i vidimo kako živi riblji svijet i time dovedemo u pitanje moć znanja o spolnoj hegemoniji kojom nas moćno obasipaju brojne institucije naše kulture. U propitivanju naše percepcije biologije spola kao totalno binarne teoretičarke su iznijele svoje zaključke koje to osporavaju. Scott (2003:17-18) kaže da spolnu različitost ne možemo vidjeti drugačije osim kao funkciju našeg znanja o tijelu, a to znanje nije „čisto“ tj. ne može se odvojiti od svojih implikacija iz različitih diskursa. Butler (2000:147) navodi da prešutne granice koje proizvode kulturalno prepoznatljiv spol treba razumijeti kao generativne političke strukture, a ne kao naturalizirane temelje. Dok Monique Wittig u Butler (2000:33-35) govori da je spolna podjela

⁷ U kornatskom podmorju pogledajmo morske konjiće (*Hippo campus*) čija ženka odlaže jajašca u trbušnu vrećicu mužjaka i mužjak je zatim odgovoran za održavanje mrijesta (Foster, S. J. et Vincent, C. J. 2004. Life history and ecology of seahorses: implications for conservation and management In: *Journal of Fish Biology* 65, pp. 1-61.).

Orada ili komarča (*Sparus aurata*) pripada obitelji ljuskavki (*Sparidae*) koja je dvospolac. U prvom razdoblju spolne zrelosti je mužjak, a čim pređe težinu od 0,5 – 0,6 kg. pretvara se u ženku i tako ostaje do kraja života. Pojava se zove sekvencijalni hermafroditizam i pojavljuje se kada jedinke mijenjaju spol u nekom trenutku svoga života (Werner, R. R. 1975. The Adaptive Significance of Sequential Hermaphroditism in Animals In: *The American Naturalist* 109, pp. 61-62.).

muško/žensko nametnuta u sklopu sustava prisilne heteroseksualnosti i isključivo služi reproduktivnim ciljevima, te da nije prirodna već je specifična politička upotreba kategorije prirode.

Dominantne institucije nameću održavanje granica kulturom formiranih znanja, koja nisu konačna u svjestima ljudi. Ta znanja se ne propituju sve dok se razvojem samosvijesti i prilivom novih informacija ne počme propitivati dominantna ideologija. Moć kojom se održavaju ta nepotpuna znanja „na životu“ nije ni institucija, ni struktura, ona nije stanovita sposobnost, to je neka složena strategijska situacija u danom društvu. I nisu institucije glavni izvori moći, već su čvorišta u rasprostranjenoj mreži odnosa sila i imaju kapacitet za integracijom moći. Institucije proizvode, reproduciraju i distribuiraju znanje u skladu s vladajućim režimom istine (Foucault, 1994:65). U odjeljku o hipotezama moga istraživanja u Murteru razmotrit ću kako se ove teorijske postavke mogu ili ne mogu primijeniti na tu lokalnu kulturu.

Sljedeći pojam koji imam potrebu obrazložiti je Sredozemlje. Na koji način se dodiruju ili preklapaju patrijarhalni sustavi Balkana i Sredozemlja?

Sredozemlje je puno širi geografski, gospodarski i kulturološki pojam od Balkana koji je samo jedan dio tog mediteranskog sklopa. Citirat ću velikog majstora Sredozemlja Fernanda Braudela da bih obrazložila takav svoj stav:

...u svakom slučaju arhitektonsko jedinstvo tog sredozemnog prostora kojemu planine tvore „kostur“: glomazni, prekomjerni kostur koji je posvuda prisutan i svagdje probija kožu...dodajmo da su to visoke, široke i beskrajne planine: Alpe, Pireneji, Apenini, Dinarske Alpe, Kavkaz, planine Anatolije, Libanoni, Atlas, španjolski Kordiljeri...Stoga Sredozemlje nisu samo krajolici vinograda, maslinika i urbaniziranih sela, tek ukrasni obrub, već, posve blizu, uz njega priljubljen visoki glomazni kraj, taj ustobočeni svijet nakostriješenih bedema, svijet rijetkih kuća i zaselaka, „vertikalnih sjevera“. Ovdje ništa ne podsjeća na Sredozemlje gdje cvjeta naranča...(1997:27-28).

Sredozemlje nije more već niz tekućih ravnica koje između sebe saobraćaju više ili manje širokim vratima. Tako se, unutar dvaju velikih bazena Sredozemlja, zapadnog i istočnog, i između različitih izbočenih dijelova kontinentalnih masa, individualizira čitav niz uskih mora. Svaki taj svijet ima svoja obilježja, svoje tipove brodova, svoje običaje i vlastite povijesne zakone; a najuži su svjetovi, općenito, najbogatiji značenjem i povijesnom vrijednošću, kao da se čovjek prvo domogao Sredozemlja skučenih dimenzija (1997:115).

Jadran je možda najpovezanije pomorsko područje. On sam, i to analogijom, postavlja sve probleme koje obuhvaća studija o čitavome Sredozemlju. Duži nego širi, doima se poput ceste koja ide od sjevera prema jugu... na istoku se zaustavlja na vijencu brdovitih dalmatinskih otoka

koje nadvisuju visoki goli vrhunci balkanskog kopna – beskrajni bijeli zid dinarskih Alpa, rub jedne goleme visoravni krša kojoj dalmatinska obala okreće leđa (1997:131).

Sredozemni su otoci mnogo brojniji i mnogo važniji nego što se to obično pretpostavlja. Neki, koji su dovoljno prostrani, pravi su kontinenti u malom: Sardinija, Korzika, Sicilija, Cipar, Kreta, Rodos... Drugi manji, sa susjednim otocima tvore arhipelag ili otočne obitelji. Bilo mali bilo veliki, značenje im je u tome što su neizbježna pristaništa duž morskih putova i što pružaju, međusobno ili ponekad između svojih obala i kontinenata, relativno mirne vode koje su nužne za plovidbu (1997:155).

Sredozemlje je, dakle, povijesna morsko - kopnena pozornica na kojoj se civilizacijski dodiruju tri kontinenta: Europa, Afrika i Azija, na kojima su nastale neke od najutjecajnijih civilizacija u povijesti, čije tekovine su neprocjenjive za čovječanstvo. Dakle, gledano s kulturološkog aspekta tu susrećemo velik broj kultura: helenističku, rimsku, semitsku, bizantsku, slavensku, maorsku, afričku, arapsku ... Tri velike abrahamske religije: kršćanska, islamska i židovska stasale su na ovim prostorima i najduže se zadržale pa podudarno tome ostavile i još uvijek ostavljaju duboke tragove. Kršćanstvo je nastalo na Bliskom istoku gdje i židovstvo i muslimanstvo. U svim tim religijama podržava se patrijarhat. Većina kultura koje stavljaju naglasak na kontrolu ženske seksualnosti uključene su u tzv. velike tradicije, a posebno u kršćansku, islamsku i židovsku. Ove su religije evoluirale u kompleksne normativne sustave s pojavom država ili civilizacija i carstava. Po mišljenju nekih antropologinja, upravo razvoj državnih sustava zaoštava neke aspekte patrijarhata, kao npr. vrednotu kontroliranja ženske čistoće (Sherry B. Ortner, 1996a).

Da bih mogla usporediti specifičnost patrijarhalnog ustrojstva kulture Murtera i Kornata s mogućim sličnostima i razlikama na Sredozemlju, ili u užem kontekstu na Balkanu, proučavala sam kako su rodno strukturirana društva u Grčkoj (P. Loizos, E. Papataxiarchis, J. Dubisch, E. J. Håland, M. Herzfeld, N. Seremetakis), Španjolskoj (S. Harding, S. Brandes, J.C. Fishburne), Egiptu (L.Abu-Lughod), Italiji (S. F. Silverman), Francuskoj (R.R. Reiter) i na Balkanu⁸ (B. Denich, A. Simić, V. Erlich, K. Kaser, M. Todorova, H. Grandits, J. Čapo Žmegač). Došla sam do zaključka da je patrijarhalna kultura Murtera i Kornata srodnija s kulturom obalnog Sredozemlja nego „tvrdom“ kulturom Balkana. Pod tim mislim da je obiteljski život Murterina fleksibilniji i otvoreniji gradskim utjecajima, da su obiteljske zajednice Kornatara manje brojem članova od zadruga napr. u Slavoniji, ali su obiteljske zajednice Kornatara brojnije od onih

⁸ „Tradicionalna obiteljska struktura prevladavala je i u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Albaniji, sjevernoj Grčkoj i Makedoniji, zapadnoj Bugarskoj, na Kosovu i u većem dijelu Srbije“ (Grandits, Hannes. 2012. *Obitelj i socijalne promjene u hrvatskim selima 18.-20. stoljeća*, Zagreb: FF Press, str. 22.).

Murterina koji nisu imali posjede u Kornatima. Nadalje, postoje i uxorilokalni brakovi, a obiteljski patrijarhalni odnosi vjerojatno su ipak više «savitljivi» nego što je to slučaj u planinskom zaobalju Dalmacije i dublje na balkanskom kontinentu. Prema Karlu Kaseru (1992, 2008), strogo hijerarhijske, patrilinearno složene obitelji tipične su za mediteranske planinske krajeve s ekstenzivnim stočarstvom, pa to vrijedi i za Dinaride. Ne treba zaboraviti niti utjecaj habsburške Vojne krajine koja je strogo propisivala i održavala ustrojstvo patrijarhalne obiteljske *zadruga* i njene vojne dužnosti, a o čemu su pisali brojni etnolozi i povjesničari (nedavno napr. D. Birt, 2014). Na obali tog habsburškog utjecaja nije bilo, osim u okolini primorskog Senja.

Za balkansku složenu obitelj Vera Erlich (1971:30) kaže: *porodični odnosi staloženi na tradicionalnoj osnovi, gdje je držanje ljudi za svaku priliku točno određeno, i gdje dotična pravila ljudi smatraju vječnim zakonima*. Erlich, na temelju podataka iz 1930-ih, razlikuje tri geografske varijante patrijarhalne organizacije obitelji na Balkanu: orijentalnu (muslimanska Bosna i Makedonija), plemensku (dinarske planine i njihova podnožja, Srbija, Crna Gora, Hercegovina, Dalmatinsko zaleđe, Lika, Kordun i Banija i varijantu pod zapadnjačkim utjecajima (nekad područje pod austrijskim utjecajem Sjeverne Hrvatske i Slavonije i nalazi se samo još u ostatcima)⁹ (1971:366). Kaser je radeći na projektu *Balkanska obitelj* najviše afirmirao taj naziv, opisujući tip obitelji koji je možda bio najbližiji *plemenskom tipu* od Erlich (Čapo Žmegač, 2004: 55).

Denich u *Sex and Power in the Balkans* (1974:247) ističe da je balkansko područje ekološki i povijesno raznoliko, pa se tip obitelji može gledati po kulturno specifičnim regijama: Albanija, Bugarska, Grčka i Jugoslavija... Grandits (2012:22) uvodi i čimbenik jačeg ili slabijeg utjecaja državnog aparata na obiteljsku organizaciju i uopće na ruralne zajednice: *u nekim područjima jugoistočne Europe, primjerice u Crnoj Gori i sjevernoj Albaniji, u svakodnevicu su i u 19. st. dominirala jaka plemenska obilježja s vrlo uočljivim patrilinearnim karakteristikama. To je prije svega bio rezultat rudimentarnoga prodiranja nadređenih vladajućih institucija u svakodnevicu planinskih društava. Kontinentalna Hrvatska se, unatoč temeljnim sličnostima obiteljskoga*

⁹ Svi oblici patrijarhalnog života, unatoč međusobnim diferencijama, varijacije su jedne te iste teme. U orijentalnoj sredini težište leži na ličnom životu, usredotočenost interesa na privatnu sferu i fatalistički pogled na svijet, nema onog dominantnog kolektivnog cilja, ratnički duh nije najviša vrednota. U plemenskoj varijanti kolektivna odgovornost jedan je od temelja ovog sistema plemena i bratstava, privatni osjećaji su potisnuti u pozadinu, kontinuitet predaka se zna i do desetog koljena, pojedinac je ekstremno osjetljiv na čast i ugled, a rivaliziranje i nadmetanje spada u glavne značajke životnog stila. „Obraz“ je najviša vrednota, za obraz se gine. (Erlich, 1971: 366-373).

sustava s onim u južnijim područjima jugoistočne Europe, iz društveno-povijesnih razloga mora razmatrati i u kontekstu susjednih mađarskih područja.

Dok je Grandits istraživao obiteljski život sela kontinentalne Hrvatske i obiteljske strukture vidi u kontekstu povijesnih zbivanja Mađarske, odnosno Ugarske i Habsburške Monarhije, ja ću obiteljski sustav kulture Murtera i Kornata sagledati u društveno-povijesnom kontekstu priobalnog pojasa Sredozemlja, odnosno istočnojadranske obale. Naravno da se Sredozemlje razlikuje po svojim nijansama od regije do regije, i moj će se rad o strukturi patrijarhata čvrsto temeljiti na povijesti, ekologiji i kulturnim tradicijama srednje Dalmacije. Budući da patrijarhalna struktura nije ni prostorno, ni strukturalno nepromijenjiva već je živa tvorevina koja se preobličava u novim gospodarskim i ekološkim uvjetima, a nova znanja i vještine otvaraju novu unutarnju dinamiku pa time i put k novoj formi.

Strani kulturni antropolozi Sredozemlja u drugoj polovini XX. stoljeća često su upadali u zabludu da ga vide kao kulturno jedinstveni «areal»; no taj je pristup doživio kritike. I Michael Herzfeld (1984:440) uviđa da je tendencija konceptualizacije Mediterana kao jednog više ili manje homogenog kulturnog prostora sigurno ostala jaka do današnjeg dana među anglosaksonskim antropolozima, ali regionalne kulturne razlike se moraju uzeti u obzir. Starija istraživanja Sredozemlja anglosaksonskih antropologa imala su tendenciju zanemarivanja razlika, a naglašavanja sličnosti, dok suvremena naglašavaju potrebu komparacija, ali na temelju detaljnih etnografija pojedinih mjesta i regija¹⁰. U kulturi našeg primorja treba uzeti u obzir i stalne migracije stanovništva iz unutrašnjosti u priobalje, što je uostalom Braudel istaknuo kao karakteristično za čitavo sredozemno područje.

Tri hipoteze

Rad prikazuje patrijarhalno ustrojstvo murtersko-kornatske zajednice propitujući njegova tri aspekta. Najprije nastojim odgovoriti na pitanje što je to održalo patrijarhat tako dugo bez obzira na sve povijesne, gospodarske i socijalne promjene u sadržajima rada, kao i u znanjima i usmjerenjima. Dakle uslijed svih promjena koje su se dogodile, od XIX. do polovine XX. stoljeća, patrijarhalni sustav se nije urušio. Dalje, propitujem kako se u patrijarhalnim odnosima moći očituje, pored dominantnog, i njegov subverzivni aspekt. Konačno, kako se unutar te lokalne zajednice pozicioniraju pojedinci koji odskaču od normiranih kulturnih kodova. Budući da kultura ne konformira sve ljude u istoj mjeri, i da postoje osobe koje su izvan određenog

¹⁰ Vidi s jedne strane Davis (1977) i Gilmore (1982), a s druge strane Piña-Cabral (1989:399-406).

raspona mogućih/prihvatljivih ponašanja, pitanje je da li one otvaraju nove prostore unutar lokalne kulture Murtera i Kornata.

Relevantnu znanstvenu literaturu o patrijarhatu koju sam pregledala, tematski sam sistematizirala na sljedeći način:

- a) uzroci patrijarhata i zajedničke odlike društava s patrijarhalno normiranim sustavom
- b) odnosi moći u patrijarhatu i njegova subverzija
- c) djelovanje pojedinaca koji odskaču u lokalnoj kulturi

a) Fridrich Engels (1973) smatra kako se moć muškaraca nad ženama pojavila u klasnom društvu i da će oslobođenje žena postati moguće kada nestane takvo društvo. Prva podjela rada je ona između muškarca i žene zbog rađanja djece. Prva klasna suprotnost koja se pojavljuje u povijesti poklapa se s razvojem antagonizma između muškarca i žene u monogamnom braku, a prvo klasno ugnjetavanje se poklapa s muškim ugnjetavanjem ženskog spola.

Prema Eleanor Burke Leacock (1993), podređenost žena je povijesna posljedica koja je ovisila o resursima i podijeli rada, a nije univerzalna okolnost. Dok su u egalitarnim društvima muškarci i žene u radu odvojeni, ali jednaki, s pojavom klasa/država nejednakost rodni odnosa se pojačava (1978). Slično i Sherry B. Ortner ističe ulogu države i stratificiranog društva i s njima pojavu hipergamije. Da bi se kroz uspostavu braka društveno napredovalo, potrebno je kontrolirati žensku seksualnost odnosno reprodukciju. Ortner također ističe ideološku povezanost obiteljske časti i ženskog djevičanstva i kreposti, naročito u stratificiranim sredozemnim društvima (1996a). Iako u osnovi težačka, murtersko-kornatska zajednica je dio tog vrlo stratificiranog sredozemnog društva.

Clifford Geertz navodi da se najdublje kulturne norme očituju među ostalim i u obrascima kretanja u prostoru (1973). Kretanje u prostoru je grupno ili masovno sudjelovanje ljudi različitog spola i dobnih kategorija koji simbolikom daju praktičan i nesvjestan uvid u rodne odnose (Olga Supek, 1988). To sam dokumentirala i u Murteru na primjeru blagdanih procesija ili sprovednih povorki.

Već je Margaret Mead istaknula proizvoljnu, odnosno kulturno konstruiranu podjelu muškog i ženskog rodno principa na ekonomskom, intelektualnom i umjetničkom polju (1963). Claude Levi-Strauss je istaknuo opoziciju muškog i ženskog u načinu mišljenja svih kultura (1989). Muškarci se identificiraju s javnim i društvenim prostorom, a žene s prirodom i privatnim, što kasnije elaboriraju Simone de Beauvoir (1982), Sherry Ortner (1983), Lila Abu-Lughod (1991), Jasenka Kodrnja (2005) i Gordana Bosanac (2005).

Arheologinja Marija Gimbutas upozorava na povijesnost patrijarhata koja nije nužna, ali je izrazitija kod pastirskih i nomadskih plemena Bliskog istoka uključujući i Indoeuropljane koji su stigli na Sredozemlje prije otprilike četiri tisuće godina. Kod predindoeuropskih stanovnika ona pretpostavlja veću egalitarnost u duhovnom svijetu, pa vjerojatno i u organizaciji svakodnevnoga života. Tragove stare europske matrifokalne kulture Gimbutas pronalazi u kretskim boginjama, te etrušćanskim i antičkim vjerovanjima u majčinski lik božanstva vode i zraka koji njeguje svijet vlagom dajući kišu (1982). Prema Jelki Vince Pallua (1995/1996) nešto od tih vjerovanja vidljivo je i danas kod Južnih Slavena; a i Andrei Simić naglašava da se ispod patrijarhalnog sustava može skrivati kriptomatrijarhat (1983). Ovdje treba napomenuti da je kornatska zajednica i kolonatska i pastirska (ovčarstvo), a u toponimiji Kornata i Murtera pronalaze se mjesta koja asociraju vlagu i vodu sa ženskim duhovnim principom (na što ću se osvrnuti kasnije).

Ideologija i praksa patrilinearnog nasljeđivanja je bitan aspekt patrijarhata: najvažniji resursi idu s oca na sina. Marcel Mauss (1998) pokazuje kako način nasljeđivanja utječe i na duhovnu i emocionalnu vezu, npr. između muškarca i djedovine. Tako su i mnogi Kornatari mukotrpno doživotno obrađivali zemlju ne želeći prodajom uznemiravati duše očevih predaka.

b) U drugoj hipotezi razrađujem odnose moći u patrijarhatu, pokazujući s jedna strane mehanizme kulturne dominacije, a s druge načine njihove subverzije. Ipak i žene imaju određenu sferu moći koja nije javna, ali kroz međusobnu komunikaciju žene je tiho stvaraju.

Ovdje bih dodala da, po meni, nije riječ o kulturološkim nišama jer su žene prisutne u gotovo svim segmentima života; doduše, negdje više negdje manje. Društvo ne vidim kao zadanu, fiksnu strukturu nego kao proces, pa ako dominantna ideologija stvara strukturu onda je žene podrivaju. Ponašanja i odnosi ljudi koji stvaraju strukturu i ponašanja koja tu strukturu podrivaju zbivaju se istodobno; jedno se od drugoga ne može odvojiti (usp. Giddens, 1979).

Pored ženske pojavljuju se i drugi oblici subverzije (individualna bilo muška bilo ženska). Karakter subverzije je stalna prisutnost koja ne mora biti javna, a niti svjesna, ali predstavlja stalni pritisak na „uređenost“ kulturnog reda, stalnu potencijalnu opasnost da se taj idealni kulturni red naruši.

Spomenutu komunikaciju podijelila sam na emocionalnu, narativnu i simboličku. Na nekim razinama tih komunikacija žene su ostvarile svoj subverzivni svijet, a na nekim razinama i žene i muškarci. Radi se o stalnom procesu potvrđivanja i narušavanja kulturnog reda. Veliki lingvist i antropolog Dell Hymes (1980:19) kaže: *Postoji težnja da se sociokulturna forma i sadržina*

proučavaju kao proces, a ne kao produkt, da se proučavaju situacije, razmene i događaji, a ne apstraktne kategorije i odeljci kulture.

Dojam o patrijarhalnom svijetu je gledajući izvana skladan. Muškarci odlučuju, nasljeđivanje imovine ide po muškoj liniji, podređenost žena je generacijski prihvaćena, autoritet po spolu je iznad autoriteta po godinama života, i tako redom. Tu prepoznavamo idealni, zamišljeni red. A što je sa stvarnim redom? Kakva bi bila slika ovih odnosa kad bi ženama popustili strahovi, obziri i potekle potisnute rečenice? Razliku između stvarnog i zamišljenog reda kulture još je uočila Margaret Mead (1963), a kasnije Claude Levi-Strauss (1989). Dunja Rihtman Auguštin (1988) za kulturu kaže da se kulture međusobno razlikuju ne samo time kako ljudi rade i žive, nego i time kako misle o sebi i kako se ponašaju. U životu se redovito zapaža raskorak između strukture mišljenja koja je normama propisana, vrednovana i zamišljena, te objektivne stvarnosti proživljenog iskustva. Zamišljene strukture odgovaraju domeni idealnog ponašanja, mita i religije. Društvo je dakle struktura isprepletena mrežom djelovanja komunikacijske prirode koju čine pojedinci. Različite grupe ljudi komunikacijom percipiraju stvarnost na različite načine. Kao da imamo dvije strane medalje: jedan svijet kodificiran, eksplicitan, svijet kulture, muški svijet, a s druge strane subverzivni svijet, nekodificiran, implicitan, koji su razvile žene kroz svoju komunikaciju. Npr. ženski trač, tvrdi Susan Harding (1983), djeluje subverzivno na emocionalnoj, srodstvenoj i intuitivnoj razini. Stanley Brandes (1982) kaže da subverzivni momenti ženske „tihe“ komunikacije imaju moć nad muškarcem npr. u njegovom strahu od ženske prevare. I Michael Herzfeld (1988:248-254) kad govori o *koutali*¹¹ i važnim točkama za proročansku interpretaciju spominje *deceit by his wife*¹² kao potencijalnu opasnost za muža.

Subverzija vodi k eksplicitnom transformiranju ideologije kroz samosvjesnost žena tj. kada žene postanu subjekt umjesto objekta (Susan Harding, 1983 i Lila Abu-Lughod, 1991). Jedno od sredstava da se to postigne je školstvo tj. educiranje žena. Međutim u Murteru je školovanje žena počelo vrlo kasno, pa nije moglo utjecati na promjenu ideologije roda. Osnovna škola za žensku djecu osnovana je 1908. godine (Dušan Berić, 1964:32-33). Umjesto samosvijesti, žene u Murteru fatalistički kažu da je patrijarhat dao Bog. Patrijarhalna kultura stvara rodne identitete, vodeći se biološkim odrednicama ženskosti i muškosti pa se prema tome ne bi mogla mijenjati ni „ženska sudbina“. No, izgleda da se „ženska sudbina“ može izbjeći ako se subverziraju temeljni pojmovi patrijarhata, onda nastaje dovoljno mjesta za varijetete, izbore i otpor, što se događa kroz iskustvo mladih žena u urbanom kontekstu.

¹¹ Kost lopatice koja omogućuje pastiru s Krete čitati poruke iz budućnosti.

¹² Nevjera njegove žene.

U ovoj lokalnoj kulturi rod je bio podijeljen na muški i ženski, a diskurs spolnosti nije postojao, niti je na bilo koji način organizirao svakodnevicu. To ne znači da nije bilo pojedinaca koji se u svojoj koži nisu osjećali sukladno svom kulturom određenom identitetu. Govorimo o rodu žene/muškarca jer se skup znanja o rodu, i o svijetu, i o sebi i o vlastitom tijelu stvarao kroz učenja koja je davala crkva. Crkva je bila jedina dostupna institucija koja je mogla davati sustav ideja, koja je mogla oblikovati njihove ideje i imala je moć, ali je kao svaka institucija branila pristup informacijama koje bi propitivale njenu ideologiju. Crkva kao institucija je idejno oblikovala lokalne ljude u homogeni idejni sustav. Druga institucija moći je brak i obitelj jer prenose kako crkvenu ideologiju roda, tako i kulturnom tradicijom oblikovana znanja iz generacije u generaciju. U tom kontekstu uloge roda i spola nisu mogle biti propitivane jer su te institucije bile homogene, ali iz svakodnevica znam da žene s tom definicijom roda nisu bile zadovoljne. Postojale su strategije, popunjavanja, izbjegavanja, subverzije... kulturom i institucijama formiranih znanja. Žene nisu svjesno propitivale binarnost spola, a niti kulturnu konstrukciju roda, pa to nije imalo nikakve posljedice za uređenje zajednice u drugoj polovini XIX. i prvoj polovini XX. stoljeća. Stoga se u svom istraživanju neću osvrnuti na koncepciju spola, nego na ideološku konstrukciju roda i njegovo (ne)ostvarenje u svakodnevici.

Budući da je moć jednog roda nad drugim u osnovi patrijarhalnog sustava, razrada pojma moći¹³ nam se nameće kao nužna. Mirjana Adamović (2011) u svom rada *Žene i društvena moć* zaključuje da je moć kompleksan teorijski problem i da postoje različiti pristupi pojmu moći. Moć autoriteta podrazumijeva legalitet i dinamičnost (Hannah Arendt¹⁴), odnosi moći imaju različite forme, moć ima različite resurse, sposobnost je nekih osoba da proizvode namjeravane i predviđene utjecaje na druge (Dennis H. Wrong¹⁵), nametanje volje i autoriteta drugima, a u patrijarhatu podrazumijeva podvrgavanje pravilima koja je ustanovio muški autoritet (Max

¹³ Lat. potentia, ae f. moć, sila, snaga, (tjelesna i duševna); politička moć i vlast

Potestas, atis f. moć, vlast, vlada, služba, moć nad životom i smrću, građanska, vojnička vlast (Divković, 1980:814).

Moć 1. raspolaganje snagom, sposobnošću ili sredstvima potrebnima za obnavljanje čega, mogućnost vladanja čime 2. snaga čega, sposobnost punog djelovanja 3. (nad kim, nad čim) vlast, mogućnost upravljanja; moćan – pridjev 1. koji ima moć u društvu i u odnosima među ljudima; jak, snažan 2. *razg.* koji je sposoban da postane otac, koji je muškarac u snazi (odnosi se na moćnost muškarca, a ne žene...) (Hrvatski enciklopedijski rječnik, 2004:208).

¹⁴ Arendt, H. 1996. *Politički eseji*, Zagreb: antiBARBARUS, str. 14-15.

¹⁵ Wrong, D. 1995. *Power: Its Forms Bases and Uses.*(Second ed.), New Brunswick: Transaction Publishers.

Weber¹⁶), podjela rada povezana je s raspodjelom moći (Žarana Papić, Lydia Sklevicky, 1983), moć ima različite oblike: sila, zapovijedanje, uvjeravanje, manipulacija, i promjenljiva je povijesno i vremenski (Franco Cresp¹⁷, Dennis H. Wrong, Raymond Aron¹⁸).

Michel Foucault (1994) obrazlaže da pravno formulirana teza moći koja se zasniva na zakonu i zakonodavnom autoritetu ne obuhvaća ono bitno što pojam moći u sebi nosi jer je moć uvijek podrazumijevala odnos nejednakih snaga; ona se ne posjeduje nego se provodi, nije vlasništvo nego izvršenje; može biti globalna, ali su njeni načini i ciljevi provođenja uvijek posebni. Moć nije statična, znanje joj daje prodornost u najsitnije strukture i razine društva. Moć nije koncentrirana samo u državnoj sferi, ona je posvuda, ne zbog toga što sve zahvaća, nego zbog toga što odasvud dolazi i nitko nije u potpunosti bez moći. U Murteru je najsnažnija institucija katolička Crkva, a njena strategija moći sastojala se u organiziranju blagdanskih rituala, ljubljenja križa, stajanja i kretanja u procesijama, zauzimanja određenog prostora u crkvi - diskurs interijera - stajanja i pjevanja. Kroz sve to se učila ideologija koju je Crkva kao institucija nametala, oblikujući pogled na svijet. Crkva je bila jedina institucija koja je pružala skup ideja dok je brak kao institucija prenosio idealni red patrijarhata među obitelji i rodbinom, ali isto tako se učila i strategija izbjegavanja toga idealnoga reda.

c) U trećoj hipotezi razmatram djelovanje pojedinaca koji odskaču od kulturnih normi u murtersko-kornatskoj zajednici. Kao ni žene, kultura ne konformira niti sve muškarce u istoj mjeri. Zanimljiv je sukob između pojedinaca i zajednice, jer je kultura s jedne strane izraz stožernih vrijednosti koje većina usvaja. Naime, pouke određene kulture su jasne, kazne za neposlušnost teške, tako da ljudi ne samo da ne prihvaćaju temeljne vrijednosti nego smatraju da su neke njihove institucije odraz konačne i univerzalne mudrosti ili „prirodnosti“ (Ruth Benedict, 1959). Iako su danas u globalnoj znanosti modificirane, teorije kulturne dominacije i konformiranja objašnjavaju normiranost u lokalnoj kornatskoj kulturi, pa ih zato koristim, no također upotpunjujem teorijama o djelovanju pojedinaca koji stvaraju prostore inovacije, odnosno koje naglašavaju aktivnost samih stvaralaca kulture (Jean-Francois Lyotard, 2005). S jedne strane zajednica te pojedince smatra devijantnima, a s druge strane i same kulture različito definiraju devijantnost i toleriraju je u različitoj mjeri (Richard A. Shweder i Edmund J. Bourne, 1993).

¹⁶ Weber, M. 1999. *Vlast i politika*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, str. 97.

¹⁷ Crespi, F. 2006. *Sociologija kulture*, Zagreb: Politička kultura.

¹⁸ Aron, R. 1996. *Demokracija i totalitarizam*, Zagreb: Politička kultura.

U svojim istraživanjima Murtera i Kornata zapazila sam da pojedinac uglavnom uvijek osjeća kada kulturne norme narušavaju njegove temeljne individualne kriterije, ali uvjeravanjem samog sebe, potiskujući intuitivne spoznaje na račun prihvaćenosti, ipak gradi svoj život protiv sebe. Ljudi s jakom osobnošću to ne mogu i oni odskaču kao individualci ili „problematični“ individualci u toj sredini. Neki su takvi svojom voljom, a neki iz nužde. Kada ljudi pristupe promjeni iz nužde, to ostali lakše prihvaćaju kao posebne slučajeve (npr. udovice na ribarici, udovac koji plete...). No, pojedince koji odskaču svojom voljom zajednica svrstava u „problematične“. Takvi ljudi razdrmajaju patrijarhalni kulturni kod i unose promjene, odnosno za mlade predstavljaju primjer lomljenja kulturnog koda. Zajednica nije, naime, sigurna da li će takvi pojedinci prenijeti svojoj djeci, mladima općenito, adekvatna ponašanja koja bi zajednici osigurala opstanak u kriznim situacijama (epidemija, rat, glad...).

Međutim, u ostvarenom redu kulture, kad su životni uvjeti posebno teški, pojedinci i njihove obitelji teže se drže kulturnih ideala ili idealnoga reda. Njihovi prijestupi kod drugih stvaraju negativnu sliku o nekim obiteljima, pa čak i selima u cjelini (kaže se npr. da su *Murterini ladri fini*). Njihovi prijestupi bili su posljedica teških životnih uvjeta, a da bi izbjegli prijestupe, a obuzdali nemire izazvane izolacijom, bolestima, nepovoljnim vremenskim prilikama, skućenim prostorom življenja i neizbježnim trudbenim sutra, njegovali su i razvijali orijentiranost duhovnom životu tj. religiji.

Zajednice sa svojim standardima konformiraju pojedince, a neki od tih pojedinaca u svojim kontaktima s drugim društvima donose novine, pa oni mijenjaju društvo koje je ranije formiralo njih. Postoji uvijek kulturna dinamika tj. postoje pojedinci koji stvaraju i „guraju“ kulturne mijene.

Slika 3. *Ograda u kršu* 2005. god. (foto: Karmen Turčinov)

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U ovom poglavlju rada izložit ću njegov teorijski okvir, pristupe koje sam primjenjivala u istraživanju, te obrazložiti zaštitu sugovornika i njihove stavove o njihovom imenovanju, odnosno neimenovanju u javnosti. Moje istraživanje nije sa stajališta nekoga tko ne pripada lokalnoj kulturi. Osnovni motiv za moj rad potekao je iz moga života, ali kako moj istraživački znanstveni rad napreduje tako se stvara neophodna kognitivna distanca u odnosu na lokalnu kulturu o kojoj pišem. Morala sam iskočiti iz slike otočkoga života, udaljiti se dovoljno da bi mi s nove pozicije bio pregledan i shvatljiv cijeli kadar. Ta distanca nije prostorna već mentalna. Udaljavanje i racionaliziranje osobnih doživljaja jedan je životni zaokret koji mi je donio objektivnije viđenje vlastitog života, ali je i ojačao moj stvaralački impuls.

Čitajući literaturu o autoetnografiji, insajderstvu i *halfies* zaključila sam da se na mene odnosi svaki od ovih koncepata koji definiraju pristup i poziciju istraživača.

Što je autoetnografija? Heewon Chang kaže da je autoetnografija etnografija i autobiografija u isto vrijeme s time da je namjerno stavila etnografsko prije autobiografskog da bi istakla etnografski karakter ove istraživačke metode (2007:2). Dalje, Carolyn Ellis and Arthur Bochner definiraju autoetnografiju kao autobiografiju koja samosvjesno istražuje interakciju introspektivnog, osobnog sudjelovanja s kulturnim opisima, posredovanjem jezika, povijesti i etnografskog objašnjenja. Kažu da postoje različite metodološke strategije autoetnografije, ali bez obzira na njihovu različitost podrijetla i reprezentaciju, sve imaju zajedničku osnovu da su kvalitativne i narativne (2000:740-742).

Bilo koji posao kad radimo dajemo mu autograf (*auto + graf = sam + pišem*). Taj potpis vidljiv je iz načina kako poslu pristupamo: organizaciji, posvećenosti, otvorenosti, promišljanju.... I to je ono na što se računa, međutim kada u istraživačkom radu taj autograf previše zaodjenemo našom osobnošću tada nanosimo štetu. U autobiografskom dijelu istraživanja nije dobro oslanjati se npr. na osobna sjećanja jer ona mogu biti varljiva. Jedino mi imamo pristup u svijet sjećanja, a vrijeme radi svoje pa ili intenzivira emocije ili ih izbljeđuje, ovisno o tome da li su ugodne ili neugodne. Ellis i Bochner također nude pronicljiv trijadni model autoetnografije koja bi trebala biti etnografska u svojoj metodološkoj orijentaciji, kulturalna u interpretativnoj i autobiografska u sadržajnoj (2000:740).

«Insajderstvo» je metodološki postupak u kojem je insajder onaj tko je *insider, native, indigeneous anthropologist* tj. domaći sudionik kulture; a rezultat je *nativno istraživanje* ili antropologija *kod kuće*. Pojam insajderstva se može koristiti i za onoga tko potpuno i dugotrajno sudjeluje u istraživačkom radu na terenu, u toj mjeri da se teško razlučuje gdje i kada

prestaje istraživanje tj. brišu se granice između *terena i doma* (Valentina Gulin Zrnić, 2006). Uloga istraživača-insajdera nije nepromjenjiva, ona ima više aspekata pa tako višegodišnje sudjelovanje u jednoj religijskoj zajednici završava se kao istraživanje s nužnim kognitivnim odmakom (Goran P. Šantek, 2005); ili kada je insajderstvo važno kao dio prožimajućeg istraživanja na terenu, ali to onda nije identično poimanju *insider, native, indigeneous* tj. etnolog nije autentični sudionik kulture (Maja Povrzanović, 1992a).

«Halfies» je termin za bikulturalnost, bilo da se radi o roditeljima iz različitih kultura ili o razlomljenom identitetu, ili u mom slučaju kada sam *halfy* jer o svojoj kulturi govorim iz znanstvenog aspekta, kao i iz aspekta urbanog profesionalnog života.

Bilo kako se nazvala ta pozicioniranost istraživača, ona ima i dobre i loše strane. Dobre su da istraživač kulturnu povezanost sebe i drugih koji čine isto društvo interpretira u procesu analize kroz najtananije slojeve, a loše strane se neće pojaviti ako se zadrži kritičnost i analitičnost u interpretaciji. Geertz priznaje: *mi nikada ne možemo protumačiti te simbole bolje od pripadnika samih kultura* (1973:15).

Kategorije koje ću koristiti za analizu materijala proizlaze iz teorijskih okvira i postavljenih hipoteza. Redom, te analitičke kategorije su:

a) kategorija idealnoga i ostvarenoga reda

Pravila idealnoga reda murterskoga patrijarhata propitivala sam pomoću intervjua, literature i dubinskih intervjua. Taktike subverzije idealnog reda istraživala sam promatranjem, iščitavanjem između redaka pisanih dokumenata, crteža, slušanjem ženskih razgovora, pričama uz fotografije, te analizom fine ironije na račun patrijarhata koju su izražavali kako muškarci tako i žene.

b) kategorija roda

Kategorije roda istraživala sam na nivou svakodnevne prakse kroz intervjue, promatranje ritualnih zbivanja, analizom pjesama, ironičnih komentara na rodne uloge, analizom priča o izuzetnim pojedincima koji ne spadaju isključivo u svoje rodne uloge.

c) kategorija spolnosti, odnosno binarnost spola kod Murterina

U diskursu ove kulture spolnost je nešto vrlo intimno unutar obitelji i u kulturi onoga vremena nije postojala u javnom diskursu. Binarnost spola je uzeta kao definitivna i nije se propitivala. Stoga nemam mnogo podataka za ovu kategoriju. Promatrala sam ipak kako otočani posvećuju

pažnju da se binarnost spola jasno izražava medijem tijela (napr. žena u ribolovu mora biti u *huštanu* ili učenje držanja tijela kod dječaka i djevojčica).

d) kategorija neprilagođenih pojedinaca

Analitičku kategoriju neprilagođenih pojedinaca prepoznala sam kroz intervjue, sjećanja kroz fotografije, kroz kolektivna sjećanja, kroz literaturu iz zapisa lokalnih pisaca (napr. o don Plančiću), kroz zbirke poezije lokalnih pjesnika, i kroz pjesme u *zadacama* koje su pisali pismeni i talentirani pojedinci.

Literatura o Murteru i Kornatima

Istraživanje sam započela čitanjem povijesne, geografske, lingvističke, književne i pravne literature pri čemu me iznenadila oskudica građe i znanstvenih radova o Murteru i Kornatima iz područja etnologije i kulturne antropologije.

Pisane sam izvore podijelila na znanstvene i na radove lokalnih autora. Radi stavljanja etnografije svakodnevice u povijesni kontekst, služila sam se radovima sljedećih autora: Josip Basioli, Nikola Bašić, Dušan Berić, Božo Dulibić, Amos Rube Filipi, Ivo-Nadov Juraga, Kristijan Juran, Sven Kulušić, Ante Skračić, Jerko Skračić, Tomislav Skračić, Vladimir Skračić, Bernard Stulli, Mate Zaninović. Pisali su o povijesti Murtera i Kornata, povijesti ribarstva, o školstvu i brojnim drugim temama.

Uvidom u druge lokalne pisane izvore također sam stvarala sliku svakodnevne kulture Murterina. Najznačajniji su *Murterski godišnjaci* u kojima ima znanstvenih radova, a i radova lokalnih Murterina. Također su mi kao izvor poslužile pjesme, zbirke pjesama murterskih autora Ive Šikića Balare i Katice Šikić, dnevници, arhivi (crkveni i školski sa statistikama za razdoblje o kojem pišem), fotodokumentacija i albumi raznih obiteljskih fotografija kao i neke publikacije s područja geografije, botanike i ekologije. Pisani dokumenti u kojima se čuje «glas» Murterina ima posebnu vrijednost za moj etnografski rad. Naime, kroz poeziju i pjesme dokumentira se samorefleksivna misao murterskih žena u prošlosti – napr. kada sa žaljenjem pjesnikinja kaže da bi joj život bio drugačiji da se mogla školovati, ili kad u kolu žene pjevaju da bahatom mužu treba «odgovoriti» metlom - pa čak i muškaraca, napr. kada Ive Balara sa finom ironijom crta natovarenu ženu i muža koji pored nje korača sa rukom u džepu. Takvi izuzetni pojedinci ne samo da dokumentiraju svoje vrijeme, nego su sposobni odmaknuti se iz okvira kulturnih normi

svoje sredine i o njima progovoriti s distance, kritički, pa makar i ne vidjeli izlaza iz svoje svakodnevice. Mnogi drugi dijele te njihove osjećaje, no samo pojedinci su sposobni izraziti ih kroz medij koji se zadržao kao dokument do vremena mog istraživanja.

Rad u arhivima:

U Državnom arhivu u Zadru naišla sam na materijal povijesnog i geografskog sadržaja, kao i fotografije i povijesne karte, ali etnološke i antropološke građe nema.

U Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, Arhivska zbirka Odbora za narodni život i običaje čuva kratki rad Žarka Levaka *Etnografska građa s otoka Murtera* iz 1936. godine, gdje se na deset stranica opisuju ribarske družbe, sprave, godišnji običaji, porod, svadba i smrt.

U Arhivu Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu pregledala sam rukopisnu zbirku Olinka Delorka, *Narodne pjesme s nekih šibenskih otoka* (Zlarin, Murter) iz 1955. godine.

Promatranje sa sudjelovanjem

Promatranje sa sudjelovanjem je vrlo polemizirana metoda. Imajući u vidu kritike koje je ovaj metodološki postupak izazvao u znanstvenom svijetu kod pojedinih teoretičara, navest ću pozitivne strane koje su meni pomogle: sudjelovanje u životu kao sudionica i promatračica; pristup vanjskim i skrivenim radnjama; i pristup emocijama... Chang je mišljenja da je to jedna od najčešće korištenih tehnika prikupljanja podataka i da na taj način autoetnografi mogu promatrati i svoje vlastito ponašanje i dokumentirati svoje misli dok ih žive (2007). Noelle Rodrigues i Alan Ryave tvrde da je samo-promatranje sa sudjelovanjem kao tehnika prikupljanja podataka korisna jer daje pristup tajnim, neuhvatljivim iskustvima kao i kognitivnim procesima, emocijama i motivima...(2002:4).

Tu najspecifičniju metodu etnologije i kulturne antropologije prakticirala sam sudjelujući u procesijama, sprovodima, vjenčanjima...Posebnu važnost ima moje sudjelovanje u svakodnevici na kolonatskom posjedu u Kornatima. U analizi svih podataka pomoglo mi je moje vlastito iskustvo. Kako to kaže Judith Okely (1992:16), *antropolozi ne uče samo verbalno, putem prijepisa, nego svim osjetilima, u gibanju tijelom i cijelim bićem, u totalnoj praksi.*

Kvalitativnoistraživački intervjui

Osnovni je cilj dubinskog intervjuiranja generirati podatke koji pružaju autentičan uvid u ljudska iskustva (Sydel F. Silverman, 1993:91). Prilikom provođenja intervjua važan je ne samo razgovor nego i cijelo ozračje u kojem se razgovor vodi, reakcije osobe, kao i doziranje pojedinih tema - ako su emocionalno prezahtjevne treba ih odložiti na neko vrijeme. Sam razgovor zahtijeva veliki emocionalni angažman i za ispitivača. Intervjui su bili polustrukturirani, odnosno nisam imala napisana pitanja, već samo mentalni koncept kojeg sam se držala; procijenila sam da to doprinosi ležernosti razgovora. Tako je i bilo. Intervjue sam unaprijed dogovarala, i s obzirom da me ljudi s kojima sam razgovarala ili poznaju ili poznaju moje roditelje, svugdje sam bila srdačno primljena. Razgovori su bili spontani i sadržajno duboki. Vodila sam ih u Murteru, u Salima na Dugom Otoku i u Šibeniku. Saljani su povijesno povezani s Murterinima pa me je zanimala i njihova interpretacija svakodnevice Murterina. U Šibeniku sam bila u biskupiji kod dugogodišnjeg murterskog svećenika don Ante Skračića i također posjetila Lucu Skračić rođ. Marušić u Domu za umirovljenike gdje smo u njenoj otužnoj sobici vodile razgovor.

Kazivanja uz fotografije

Vrlo sam brzo uočila da razgovor uz fotografije, tj. sjećanja koja se bude kada se interpretira trenutak ovjekovječen na fotografiji, nalikuje autobiografskim zapisima. Nerijetko sam čula od svojih kazivačica *...o ovome nisam pričala nikome jer me je bilo sram ili jer me je to jako povrijedilo ili to nikoga nije zanimalo...* Ti razgovori su mi puno pomogli u definiranju kulturnih normi Murterina. Pojedinaac je uvijek taj koji ima pamćenje, ali njegovo pamćenje je kolektivno oblikovano, kaže Jan Assman. Zbog toga govor o kolektivnom pamćenju ne treba razumjeti metaforički jer kolektivi nemaju pamćenje, ali određuju pamćenje svojih članova; pamćenje živi i održava se u komunikaciji (2005:42-44).

Za vrijeme razgovora kod Ive, u Murteru jednog proljetnog poslijepodneva, atmosfera je bila puna pozitivnih emocija i na odlasku mi je rekla: *Bože, već je vâ ûra? Prošlo je za čas, a nisan bila ni na misi, ni u ambulanti, niti san zalila vrta.*

Pristup sugovornicima i njihovo prihvaćanje moga rada

Ljude koji su mi poklonili svoje vrijeme i povjerenje kroz priče i razgovore nazivam «kazivači/ce» i «sugovornice/i». Oba se termina koriste u našoj suvremenoj etnologiji i kulturnoj antropologiji, ali im je značenje različito. «Sugovornice» se kao pojam odnosi na široki dijapazon osoba s kojima se može voditi i usputni neplanirani razgovor, ili dulji planirani razgovor, ili se radi o više osoba, ili o grupi ljudi u kojoj svaka osoba ponešto doprinese razgovoru, često u prilikama kad im se etnolog pridruži u nekoj od njihovih redovnih aktivnosti. «Kazivači/ce» su ljudi koji «pričaju», preuzimaju tok intervjua i u stvari oni vode etnologa kroz svoju priču, pjesmu, epsku naraciju, (auto)biografiju ili «kazivanje» uopće. Takve su situacije gotovo uvijek planirane, a u našem jeziku nemamo za takvog istraživačevog «partnera» bolje riječi nego «kazivačica». Najbliži bi vjerojatno bio pojam «naratorica»¹⁹.

Svim svojim sugovornicima sam najprije objasnila što pišem i koja je važnost za moj rad razgovarati s njima. Od važnosti rada najbliža im je bila ideja da nas više neće biti, a da će knjiga koju pišem pričati o tome kako su oni živjeli i međusobno se odnosili. Većina mi je rekla da im donesem knjigu kad bude gotova pa da će je oni čitati. Pretpostavljam da njima ovaj znanstveni tekst neće biti dovoljno atraktivan za čitanje pa bi za njih bilo primjerenije prirediti jednu popularniju varijantu.

Pitanja zaštite sugovornika

Neke sugovornike ću navesti punim imenom jer oni ne vide u tome ništa što bi im na bilo koji način bilo kompromitirajuće, čak im je bilo zanimljivo da se njihovo ime navodi u nekoj knjizi. Jedan autobiografski zapis će ipak ostati anonimn. Autor je umro prije desetak godina, a njegovi potomci ne žele da se u javnosti spominje njihova obitelj. Puni podatci bit će poznati samo meni. Tema koju istražujem je društveno i politički neutralna i povijesna, te je šifriranje imena nepotrebno jer su neke posljedice za kazivače/ice ili mene kao autora malo vjerojatne. Pojedine osobe koje sam intervjuirala htjele su ostati anonimne, ali zbog vremenske udaljenosti, teme tih događaja više ne uznemiruju nikoga. Akteri su ili već umrli ili su jako stari, a sličnih događanja je bilo, tako da se nitko ne bi osjetio prozvanim. Događa se da je ponekad neprikladno reći sve

¹⁹ Lat. narro 1. obznaniti, pripovijedati, kazivati, javljati, izvješćivati, opisivati (usmeno i pismeno); u razgovoru uopće: reći, kazati, govoriti (Divković, 1980:680)

što se čuje, vidi i doživi u razgovorima ili na terenu, ali postoje načini da se kulturni sadržaji prenesu, a da se intima pojedinca sačuva.

Slika 4. *Kruna* – tektonski strmac na otoku Mani 2012. god. (foto: Karmen Turčinov)
Otok u pučinskom nizu s najdužom i po nekima najljepšom *krunom*.

4. TEŽACI I TEŽAKINJE NA MORU

Već sam napomenula da su se u drugoj polovini XIX. stoljeća Murterinima dogodile velike povijesne, gospodarske i socijalne promjene. Patrijarhalni sustav, međutim, se održao. U ovom ću poglavlju iznijeti geografsku i povijesnu sliku lokalne kulture, i promjena koje su se u njoj dogodile, a u idućem detaljnije obraditi dominantni model patrijarhalne svakodnevice toga vremena.

Zemljopisni i povijesni Kornati

Kornati su geološki nastali prije petnaest tisuća godina kada se razina mora podigla za stotinjak metara; sastavni su dio dalmatinskog kopna, tj. pripadaju sjevernodalmatinskoj otočnoj skupini ili središnjem hrvatskom otočju. Pružaju se od sjeveroistoka prema jugozapadu u četiri više–manje paralelna niza: sitski, žutski, kornatski i pučinski. Najviše je otoka u pučinskom nizu. Kornatski su otoci, kad se izuzmu najveći Kornat i Žut, iznimno mali. Površina Otočja je 69, 4 km² u površini akvatorija od oko 500 km², pa time kornatsko otočje spada u najgušću i najzbijeniju otočnu skupinu Sredozemlja, a i šire. Broji se od 50 do 365 otoka²⁰. Smatramo, međutim da se broj od oko 150 otoka može smatrati prihvatljivim. S obzirom na minijaturne dimenzije nekih otoka, ta raznobrojnost ne iznenađuje. Postoji usmena predaja da je Bog, hodajući s vrećom na leđima, stvarao Kornate. Prvobitna mu je zamisao bila iz vreće izvaditi par većih otoka i položiti ih na mjestu Kornatskog otočja. I tako su se tu našli Kornat i Žut, ali u tom poslu mu se rasparala vreća, zapevši za *krug*, i prosulo mu se malih otočića onoliko koliko je dana u godini. Bog se osvrnuo iza sebe, taj mu se prizor učinio baš zgodnim i odluči ne mijenjati ga²¹.

Najveći otok Kornat se i sam jednim dijelom pruža u nekoliko lanaca, između kojih su se smjestila kornatska polja i maslinici (Knježak, Trtuša, Koritnica, Žejkovci, Tarac, Čukino i Poljce). Sitski i žutski niz otoka nisu dio Nacionalnog parka Kornati²².

²⁰ Brojenje otoka kod pojedinih autora je različito; Josip Basioli: 125 otoka, Krsto Stošić: 88, Ivo Rubić: 110, Petar Skok: 50, Carlo F. Bianchi: 60, Amos-Rube Filipi: 141, Sven Kulušić: 149. U: *Kalendaru za 1997.* navedeno je 147 otoka, S. Kulušić. 2006. U: *Knjiga o Kornatima*, Murter: Murterski zbor, str. 360. u bilješci 10.

²¹ Ive Šikić Balara u jednom našem razgovoru napomenuo mi je da je ideja ove usmene predaje krenula od njega davnih godina.

²² Kornati su proglašeni Nacionalnim parkom 3. srpnja 1980. god. Kornati u užem smislu - današnji NP -obuhvaća 89 otoka Donjega Kornata.

Kornati imaju puno sličnosti s ostalim jadranskim otocima, ali i neke različitosti zbog kojih su prepoznatljivi. Od ostalih se razlikuju po velikom broju otoka na maloj morskoj površini i po *krunama*. Kornatske *krune* su tektonski strnci na pučinskom nizu kornatskih otoka. Variraju u visini iznad morske površine od 30 m do 83 m (Kolobučar, otok u pučinskom nizu). *Krune* su visoke, okomite, nadnesene i vrlo dojmive, bilo da ste ispod njih ili na njima. Dubina mora pod *krunama* je velika, uz same *krune* i do 60 m pa to stvara, posebice kad je nebo sivo i tmasto, osjećaje nemoći, jeze i strahopoštovanja. Kornatari znaju reći za *krune* da su se *prosele stine* (urušile stijene) od *silne beštemije*²³. Kornatari su radili teške poslove. Nerijetko gladni i u rasparanoj odjeći, neadekvatnoj za hladno, vjetrovito i kišno vrijeme, pa su, u nemogućnosti da išta promijene često i psovali.

Kornati se razlikuju još i prostranstvom krša utopljenog u zlatastu travu *mogoruša* i omeđenog čipkom²⁴ *kurnaskih zidov*. *Kurnaski zidi* su suhozidi, stočarski, poljoprivredni i imovinski pejzaž našeg kulturnog mediteranskog kruga. Građeni su tehnikom slaganja kamenja usuho. Protežu se od jednog do drugog mora paralelno po otoku Kornatu i Žutu. Na manjim otocima, posebno onima koji nisu izduženog oblika, a imaju više vlasnika, imaju različite smjerove pružanja. Kada je isti vlasnik unutar svoje parcele pregrađivao, npr. zbog odvajanja janjaca, takvi su se zidovi zvali *tresade*. Prvenstveno su se gradili kao granični zidovi između dvaju posjeda (tj. *dvi paškule*). Visina im je trebala biti, po diobenim ugovorima iz 1897. ne niža od 6 *nog*, tj. visine 1 metar i 80 cm da ga *ovca ne može priskočiti* (Kulušić, 2006:304). Debljina im je bila različita, najčešće su bili *unjulo* - jedan red kamenja ili *uduplo* – od dva reda, ali ih ima i širokih, da se može po njima hodati. Osim razgraničenja mogli su služiti i za obranu od vjetra i valova. U suhozidu su se gradili *stanovi* (torovi) za ovce, *sakaturi* (usjekline pored mora kamo se gone ovce i privremeno čuvaju), *muli* (mala pristaništa brodova), *lepari* (kameni zidovi izgrađeni na mulima na onoj strani uvale koja je otvorena prema vjetru), *bunje* (kućice u polju kružnog oblika, dvostrukog suhozida, promjera oko 2 m, zaobljenog krova i u sredini dovoljno visokog da se može stajati uspravno) i *uličine* (prostor između dvaju paralelnih zidova koji također služi za skupljanje ovaca). Posebno su slikovite usamljene ograde u kojima je po nekoliko maslina; poput haiku poezije u kršu. Prema posljednjim obavijestima iz Javne ustanove duljina suhozida samo u Donjem Kornatu (prostor nacionalnoga parka) iznosi 320 km. Može se samo nagađati kolika bi bila ukupna duljina da su obuhvaćeni Žut i Sita sa svojim otocima (V. Skračić, 2013b:539).

²³ Psovke, na hamiju beštemijun navali (I. Š. Balara, 2004:59).

²⁴ U zalaz sunca sjena suhozida izgleda kao čipka.

Slika 5. Kornatski suhozid 2011. god. (foto: Karmen Turčinov)

U pašnjacima koji se prostiru između suhozida najzastupljenije biljke su *mogoruš* (*Brachypodium ramosum*), *smije* (*Helichrysum italicum*), *slavuja* (*Salvia officinalis*), *sikavci* (*Picnemon acarnat*, *Scolymus hispanicus*, *Carduus pycnocephalus*...). Pašnjaci su se palili zbog regeneriranja trave. U tom paljenju nestale su brojne drvenaste biljke i vrste, ali se pašnjaci nisu palili nekontrolirano. U prilog tome govore zajednice crnike na otocima koja je bila neophodna za ogrjev i za izradu raznih drvenih dijelova broda kao i u domaćinstvu.

Bogate ribarske *pošte*, koje su sada, nažalost, dio prošlosti, zbog brojnih propusta u kontroliranju ribolova, kroz stoljeća također su bile jedna od specifičnosti ovog otočja. Murterini dijele Kornatsko otočje na Gornji i Donji Kornat. U Gornji Kornat ulaze Žut i Sita i njihovi otoci, a u Donji, otok Kornat sa svojim otocima. Sam otok Kornat se još može podijeliti na Tanki i Debeli²⁵. *U razdoblju mletačke uprave Kornati su davani u zakup kao pašnjak, a kornatska polja obrađivali su težaci s Dugog otoka.* (Juran, 2003:78). Prema najnovijim istraživanjima Juran

²⁵ Tanki je od Ropotnice do Opata, a Debeli od Ropotnice do Proverse. Na Tankom najtanji dio iznosi oko 200 m, a na Debelom oko 4 km, Tu je i naviši vrh Metlina 237 m.

(2013:111) pojavu Murterina na Kornatima datira najranije 1636., a najkasnije 1640., na ispaši nekih perifernih otoka u akvatoriju Južnjega Kornata (od Lavse do Kurbe).

Murterini lokalnim jezikom Kornate nazivaju *Kurnatima*. *Kurnati* su prekomorski posjed, a vlasnici su mu *Kurnatari*. I Kurnati i Kurnatari kao i pridjev *kurnaski* imaju značenje dotrajalog, neurednog, divljeg, prljavog, grubijanskog, mučeničkog i zapuštenog, dalekog, pogibeljnog ...

Nema ni jednog Kurnatara koji ima samo kuću u Kornatima i stalno tu živi. Neki su živjeli i po nekoliko godina u kontinuitetu na nekom od otoka, ali to su bili ili *sluge* ili su ih na to natjerale specifičnosti njihovih naravi ili odnosa u obitelji. Dok svi dokumenti koji govore o Kornatima smatraju ovaj prostor nenaseljenim, V. Skračić i N. Bašić, uzimajući u obzir sve povijesne, društvene i prostorne posebnosti, ovo Otočje smatraju specifično nastanjenim. U prilog toj tvrdnji navode otočiće na kojima su samostani, svjetionici sa stalnom posadom ili zatvor²⁶.

Imamo materijalne dokaze da su ljudi bili prisutni na ovim prostorima još u doba neolitika. Brojne ilirske gomile u području Tarca navode nas na zaključak da se život ovdje samo nastavio. Kad tomu pridodamo ne male ostatke materijalne kulture iz doba antike (antičku keramiku, *villae rusticae*, solane, *vivaria piscium*, odnosno bazene), bizantsku utvrdnu na Tarcu, a kroz Srednji vijek ribarsko naselje na otoku Piškeri (Jadri), ruševine kaštela na Panituli, ostatke pastirskih nastambi, te tri crkvice, očito je da se na Kornatima živjelo u kontinuitetu. Na Kornatima su tri crkvice, danas sve tri u funkciji. Crkvicu Porođenja Marijina u Piškeri podigli su ribari iz pobožnosti 1560. god. Kult je obnovljen 1993., a slavi se zadnju nedjelju u srpnju. Crkvicu održavaju stanovnici mjesta Sali na Dugom otoku. Crkvica Pohođenja Marijina ili Gospe o' Tarca je zaštitnica težaka. Slavi se na blagdan Gospe o' Petrovčića, 2. srpnja, tj. prvu nedjelju u srpnju. U pozadini crkvice su ostaci starokršćanske bazilike²⁷. Postoji i treća, tek nedavno dovršena, crkvica na otoku Žutu na Grbi posvećena Sv. Križu²⁸ i slavi se 14. rujna na dan Sv. Križa.

²⁶ Činjenica je da postoje mnogi otoci koji su nastanjeni na ovaj ili onaj način, a nemaju status naseljenosti: svjetionici sa stalnom posadom, otočići sa samostanima, nekad Goli otok, danas već do krajnosti napušteni otoci Svetac, Biševo, Škarda, Vele i Male Srakane (Skračić i Bašić, 2003:92).

²⁷ Na osnovi njezina izgleda i tehnike zidanja vidljive na apsidnom dijelu, pretpostavlja se da je srednjovjekovna crkva sagrađena tijekom 14. stoljeća unutar prostora znatno prostranije ranokršćanske crkve, od koje su do danas sačuvani dijelovi apsidnog zida u visini od dva do tri metra. Pretpostavlja se da i titular kasnosrednjovjekovne crkve potječe od titulara ranokršćanske (Hilje, 2004:36-37).

²⁸ Na brdu Grba, u rujnu 2011. svečano je otvorena crkvica Sv. Križa, čija je gradnja započela prije Drugog svjetskog rata, a nedavno je završena dobrotvornim priložima stanovnika otoka Žuta.

Vidimo da su Kornati oduvijek privlačili ljude svojim prirodnim resursima usprkos tomu što su bili poprilično udaljeni od kopna. U ratnim vremenima ta udaljenost znala je biti prednost.

Slika 6. Gospe o' Tarca 1926. godine (Izvor: *Tragom baštine*, str. 20.)

Život u prenapučenom Murteru

Prije širenja Murterina na Kornate, stanovništvo na otoku Murteru jedva je preživljavalo. Murter je bio prenapučen i bio je prisutan stalni manjak obradivog zemljišta za prehranjivanje. A kad bi se uz to još dogodile „gladne godine“, što nije bila rijetkost (kao npr. 1783. kada je od gladi umrlo 59 osoba), smrtnost bi se uvukla i među otporniju populaciju. O tome govore podatci iz matičnih knjiga (Kulušić, 1984).

Prosječna životna dob prije kupovanja Kornata bila je 36 godina (bez mortaliteta dojenčadi), a nakon kupovanja Kornata 55 godina (bez mortaliteta dojenčadi). Djeca i dojenčad stradavala su tijekom ljeta od trbušnih bolesti uzrokovanih nestašicom i lošom kvalitetom vode.

Starce je bolest kosila zimi i u rano proljeće zbog iscrpljenosti, bolesti pluća i svega čemu je uzrok loša prehrana, vlaga i hladnoća. Zrelo, radnoaktivno stanovništvo umiralo je najviše tijekom najvažnijih radova u poljoprivredi, krčenja... Umirali su najčešće od upale pluća (punti) i nesretnih slučajeva. Klimatske su prilike također utjecale na zdravstveno stanje stanovništva (Kulušić, 1984:103-107).

Kao jedan od razloga širenja Murterina u kornatski prostor Kulušić navodi veliki priljev „vlaških“ izbjeglica iz kopnenog zaleđa u 17. i 18. st. (Kulušić, 1983). Ti došljaci bili su, po njemu, uglavnom stočari i preusmjerili su domaće stanovništvo na kornatske pašnjake, a kao prilog toj tvrdnji navodi činjenicu da je nepoznavanje plivanja velikog broja Kornatar, posebno žena, pokazatelj njihova kontinentalnog podrijetla. Mislim da je ova pretpostavka teško održiva. Jedna moja baka rođena je 1896., a druga 1915. godine. Cijeli život su provele radeći poslove vezane uz more i na moru, a nisu znale plivati (jedna je kasnije naučila). Kupanje u moru bio je grijeh, kao i neke druge radnje koje su popraćene ugodom. Jedna Murterka mi je rekla da se bojala od srca glasno nasmijati jer je vjerovala da će joj se iza toga nešto loše dogoditi. Žene nisu smjele pokazivati ni nage dijelove tijela, npr. noge iznad čička (gležnja), gola ramena, ni dio vrata koji se vidi zbog malo većeg izreza na košulji ili haljini.

Juran (2003:78) je mišljenja da tako velikog priliva „vlaškog“ stanovništva nije bilo, već da je sam prirodni prirast doveo do agrarne prenaseljenosti. I ja sam sklonija takvom razmišljanju. Otok je bio prenaseljen. Stanovništvo se odreda bavilo poljoprivredom i stočarstvom i to je moralo dovesti do traženja novih mogućnosti za život. Novi pašnjaci realizirali su se u Kornatima i nešto na okolnim otocima (Veliki i Mali Vinik, Velika Jarta, Zminjak...), a nova zemljišta na kopnu (Makirina, Tišnjansko kod Tisnoga, Dubrava, Prosika, Modrave kod Pirovca, Kumenat kod Biograda i druga).

Otkup Kornata

Godine 1639. Kornati su prodani četvorici zadarskih plemića. Nedugo nakon toga usljed gusarskih akcija i opće nesigurnosti, a na početku Kandijskog rata, Kornati su ostali bez pastira i stočnog fonda. Tu su prazninu iskoristili mještani Murtera i Betine (mjesto na otoku Murteru) i na opustjele otoke doveli svoja stada, u dogovoru s vlasnicima, zamjenjujući prijašnje pastire s Dugog Otoka. Takva je situacija bila sve do početka otkupa.

Tijekom 19. st. trideset sedam Murterina, četiri Betinjana i dva Zaglavca otkupljuju kornatske otoke u četiri navrata: otok Sit 1851., jugoistočni Kornat („Trtuša“) 1859., Žut 1885. i sjeverozapadni Kornat 1896. godine. Zajednički kupljeni otoci tada se počinju „diliti“ između kupaca. U to vrijeme otkupljeni su i otoci između Vrgade i Pašmana (Gangaro, Žižanj, Kotule i Košara), ali nije poznato točno kada. Time je zaokružen murterski prekomorski posjed i opravdano ime Murterskoga mora koje ga povezuje (Juran, 2003:79).

Vlasnicima su se kupnjom prekomorskih posjeda otvorile nove mogućnosti za život. Nisu svi bili dobrohotni prema njima. Najveći neprijatelji bili su im Dugootočani s kojima su vodili brojne parnice vezane uz ribolov u Kornatima. I na kopnu su se Murterini sukobljavali sa susjedima²⁹ (Juran, 2003:77) zbog otkupa zemlje.

Povijesno gledano Dugootočani su bili u situaciji da mogu sudjelovati u otkupu Kornata, a nisu to napravili, osim sporadično.³⁰

Prema V. Skračiću i N. Bašiću iz popisa 1890. godine, šest godina prije otkupa najvećeg dijela Kornata, gustoća naseljenosti otoka Murtera bila je devet puta veća nego Dugog otoka. Stanovnici Murtera: Murterini, Betinjani i Tišnjani imali su već neke posjede na kopnu u Makirini, Dubravi, na Modravama..., ali to nije moglo zadovoljiti njihove potrebe. Dugootočani nisu pokazivali interes za otkup zemljišta u Kornatima jer su imali pravo na ribolov u tom moru. Ribolov nije bio uvjetovan posjedovanjem zemlje, a bio je unosan. Murterini tada s otkupom zemlje nisu dobivali i pravo ribolova.

Saljani koji su imali prije stečene posjede na arhipelagu sada su za njih počeli gubiti zanimanje. Udaljenost posjeda od mjesta stanovanja, veliki val novih susjeda iz Murtera doveo je do toga da su počeli prodavati ili jednostavno napuštati posjede. Međutim, pravo na ribolov su zadržali. Murterini su dobili posjede, ali ne i pravo na ribarenje i to će biti uzrok stoljetnim okršajima između Saljana i Murterina.

Otkupljeno zemljište se nasljeđivalo i kombiniralo se kvalitetnije i manje kvalitetne posjede da bi nasljednici bili zadovoljni, a ponekad se i zamjenjivalo. Danas pojedini vlasnici imaju svoje posjede na nekoliko otoka, a i na nekoliko lokacija na jednom otoku.³¹

²⁹ Dugotrajne i financijski iscrpljujuće parnice, npr. što su ih vodile seoske zajednice Murtera i Betine s onom iz Pakoštana.

³⁰ Dva Zaglavca su sudjelovala u otkupu zajedno s Murterinima.

³¹ Autorica ovog teksta vlasnica je posjeda na dvama otocima (Kornatu na desetak različitih lokaliteta i na Panituli).

Nova izgradnja i usmjerenost Murtera

Životi obitelji koje su otkupile Kornate uvelike su se počeli mijenjati. Te promjene se nisu zadržale samo unutar obitelji i arhipelaga već su se one odrazile i na urbanizaciju Murtera i Betine.

Kornati su postali simbol novog znanja, novog prostora i novih vještina. Otvorili su novu perspektivu života muškarcima i ženama, perspektivu na more i preko mora jedan pomak za malo bolji život u odnosu na dotadašnje prerano umiranje i golo preživljavanje.

Na prekomorski posjed moglo se doći jedino brodom. Brod je morao imati svoje privezište u Murteru, a i u Kornatima. Tko nije imao brod, morao ga je prvo nabaviti, a zatim mu osigurati privezište – dakle *mul* s jedne i druge strane mora.

Dio Murtera na brdu zove se Selo i tu su živjeli stanovnici Murtera. Ako Kurnatar nije imao kuću blizu mora, tj. na Hramini, murterskoj luci, trebao je, da bi sebi olakšao život, izgraditi blizu svoga *mula magazin, konobu, gomilu, kočiče, steralo, sušilo*. I tako su krenule izgradnje *mulov, škverov, magazinov, konob* pa naposljetku i kuća za stanovanje na Hramini, a sve to je trebalo napraviti i u Kornatima. Doduše, skromnije, manjih dimenzija, ali puno dalje, čak preko Pučine (Bašić, 2004:375-389).

Tako se je postupno počela izgrađivati nova živuća središnjica Murtera u uvali Hramina koja je bila orijentirana prema moru. Na slici 7. koja je avionski, ne baš najuspješniji snimak jednog dijela Murtera uz more u uvali Hramina, vidi se orijentiranost uličica prema moru i *mulima*³².

Na slici 8. vidi se dio glavne ulice u starom naselju Selo smještenom na brdu.

³² Ovih *mulov*, nažalost, uglavnom više nema zbog nove urbanizacije Murtera, ali to nije tema ovoga moga rada.

Slika 7. Zračni snimak: Hramina

(Izvor: www.otok-murter.hr/10.06.2011.)

Slika 8. Selo 1950-tih godina

(Izvor: Narodni muzej Zadar)

Pripreme za plovidbu od Murtera do Kornata

Plovidba do Kornata nije bila ni kratka, ni bezbrižna, kako to mnogi posjetitelji Nacionalnog parka danas misle dok se po lijepu vremenu voze u brzim brodovima.

Težak je bio život Kornatarara; dugotrajna i nerijetko, zbog vremenskih prilika, opasna plovidba do posjeda, bezbrojni poslovi oko broda, kuće, *konobe*, *magazina*, *blaga*, *robe*, *halata* itd. Često su te pripreme bile praćene nervozom, požurivanjem jer se moralo zbog vjetra ili općenito vremena doći na odredište prije mraka, prije kiše... Moralo se nekad krenuti i po nepodobnom vremenu na put preko Murterskoga mora zbog neodloživosti posla, npr. *da se riba ne hrula*³³ ili neodloživosti situacije, npr. bolesti člana obitelji. Neprekidni noćni i dnevni naponi koji su zahtijevali vrlo često i jaku tjelesnu spremnost kod mnogih Kurnatarov, a posebno Kurnataric, razvili su odbojnost prema kurnatima. Žene nikada nisu vidjele kraja poslovima. Navečer kad bi *hamija poligala*³⁴, domaćica i ostale žene u obitelji bi se uhvatile *poslov u rukah*: *češjanja vune*, *predenja*, *krpanja*, *popedivanja*, *razvrzivanja*, *pletanja*, *sukanja*, *šivanja* i *tašelivanja*..., a ponekad se kruh mijesio i pekao noću da bude gotov ujutro za put u kurnate.

³³ Da se riba ne pokvari.

³⁴ Kad bi obitelj otišla na spavanje.

U Murteru su pripreme za odlazak u Kornate trajale i nekoliko dana. U Kornate se odlazilo *po poslu*. Poslovi su mogli biti poljoprivredni, stočarski, krčenje ili ribolov. Rijetko se išlo na manje od deset dana, a češće na mjesec.

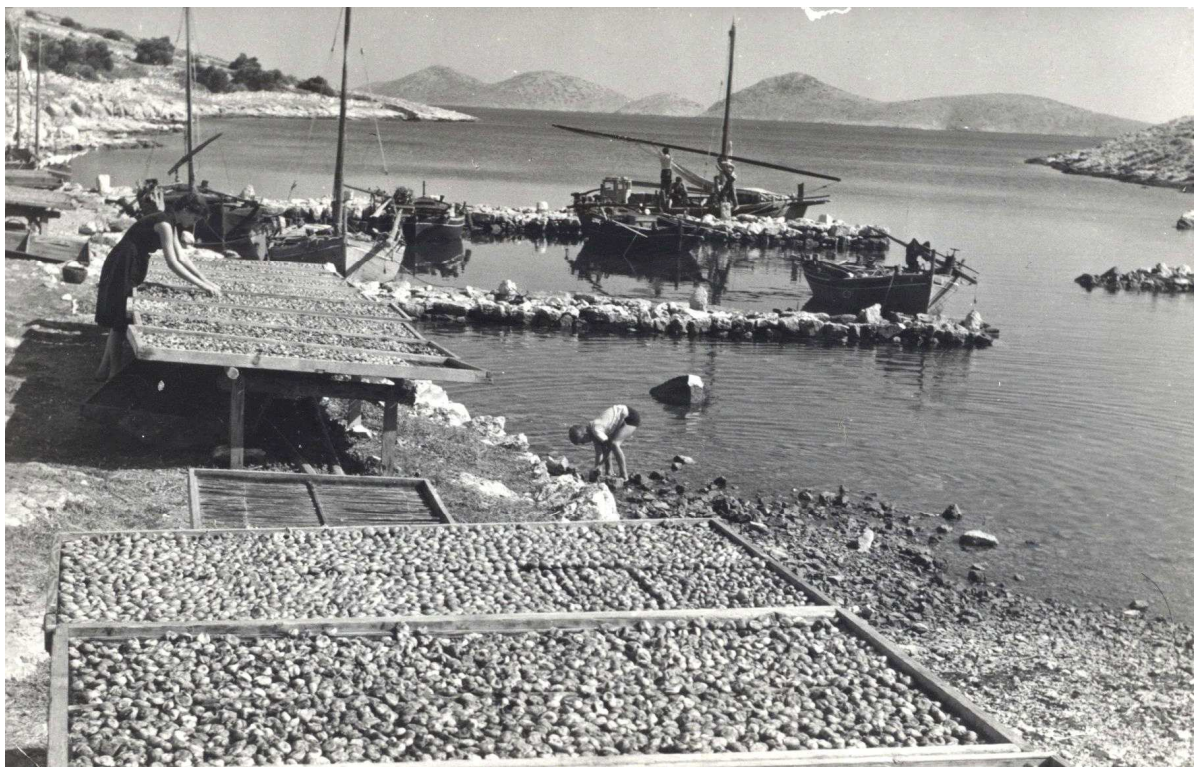
Gospodarica je pripremala *spizu za po putu*. *Spiza* je bila skromna: komad kruha, *slave bevande* ili *slave kvasine* za napiti se i *rakije za uz smokve*.

Trebalo je pripremiti brod, a to je bio „muški“ posao. Ako je u obitelji bilo zdravstveno sposobnih muškaraca podrazumijevalo se da oni obavljaju neke poslove: oko broda, dižu mreže iz velike dubine, idu u *goru po ovce*... U obiteljima koje nisu imale muškaraca ili su imale samo jednoga žene su radile sve poslove³⁵. Kad se npr. išlo u doba *trganja*, u Murteru je trebalo spremati konobu: *...zamočiti badanj u kojemu će kuvati mast, bačve i karatele. Zamočiti suđe značilo je iznijeti ih iz konobe, postaviti ih na rivu, naliti ih morem i ostaviti ih tako nekoliko dana da se namaču da drvo od vlage nabrekne i tako spriječi da vino iscure kroz rašušene duge. Pregledali bi se obruči na suđu i eventualno zamijenili, zatim kantiri i taci na koje će se postaviti bačve i karateli, zamočio bi se otakač, lakomica i maštelci za prinašati grozje iz broda u konobu, pregledao bi se koš za mastiti grozje. Tako da to sve bude spremno kad se s groždem dođe iz Kornata.* (Juraga, 2008:143)

Ako se išlo u doba *smokav*³⁶, nosili su se *sturići*, *pokrivala za sturiće*, *kartili*.

28 O navedenom vidi: Jerko Skračić. 1944. *Junaci mraka*, U: *Osunčani otoci*, Zagreb: Matica hrvatska Zagreb, str. 35 – 52.

³⁶ Smokva – *Ficus carica*, lokalno smōka, mediteranska voćka iz porodice dudova.

Slika 9. *Mecanje i sušenje smokav na sturićima* 1957. god. (Izvor: U: *Kurnati...*, str. 148.)³⁷

Masline (*Olea europaea*) su se u Murteru i na Modravama *čupale* od Dušnoga dana, tj. od 2. studenog, a u Kornatima već u listopadu. Za tu vrstu posla u Kornate su se nosili *kartili* raznih veličina, *jutene vriće*, *badanj*...

U ovoj lokalnoj kulturi termin *težak* ima dva značenja: jedno šire značenje da je to onaj koji se uglavnom bavi poljoprivredom ili drugo uže značenje da je to onaj koji kopa ili radi neki posao kao nadničar. *Težaci* su bili siromašno stanovništvo koje je išlo *na nadnicu* kod imućnijih obitelji. Pravila su se znala i poštivala: *težak* je morao imati svoje *škohune*, *grbač* i motiku, a gospodar je osiguravao ostali *halat*, *spizu* i prijevoz ako se išlo u kurnate ili na Modrave. Zemlju su obrađivali ručno jer Murterini nisu imali ni životinje, ni strojeve za drugačiju obradu zemlje.

Na nadnice se, osim kopanja išlo *čupati masline* ili *krčiti* ... *onima koji su imali veliku intradu*.

Oblici plaćanja bili su po dogovoru: novac, otplata dugova koji su uzeli za plaćanje *kompatika* ili u naturi (najčešće vuna, ulje ili meso). Meso je rijetko bilo na jelovniku u *težatnik*, ali su i

³⁷ Izvor za mnoge fotografije koristila sam u knjizi *Kurnati: sjećanje na zaborav*. 2012. (priredio Šimat Banov, Ive), Murter: Nacionalni park Kornati

najsiromašniji nastojali bar na Božić, Uskrs i Malu Gospu³⁸ imati meso za objed. Tko nije imao svoje ovce nije imao ni vunu. Od vune se radila odjeća, *tapeti, pokrivka, uža*. Trebalo je to priskrbiti svojoj *hamiji*. *Poznati su mi ugovori iz 19. st. prema kojima su nadničari za metar izgrađenog suhozida u Kornatima dobivali kilogram vune.*³⁹

Ponekad bi se udružili prijatelji pa bi jedan drugome pomagali, tj. odradili zemljoradnički ili neki drugi posao. Obavili bi sve poslove i još bi se radeći zabavljali pjevanjem i pošalicama.

Bogatije obitelji koje su na Kornatima imale puno *glav blaga* i veliki posjed imale su *slugu*. *Sluga* je živio u Kornatima. *Sluga* je mogla biti i žena, o čemu piše i Jerko Skračić u noveli „Vlahinja“⁴⁰.

Zbog velike udaljenosti prekomorskih posjeda i vremena boravka u Kornatima, žene su često ostajale u Murteru. Na to su ih prisiljavale brojne obaveze u domaćinstvu, nejaka djeca, bolesni starci... Žena je poslije poroda bila pošteđena 40 dana (*četrdesetica*) od teških poslova kao i od plovidbe. Ali nakon isteka tih dana opet je plovila morem samo sada s malim djetetom u *santini* od *gajete* ili ispod *prove*. Treba spomenuti da su mnoge žene plovile, i to vrlo spretno, i bez svojih muževa.

Treba napomenuti da u etnografskoj literaturi nisam pronašla ama baš ništa o težacima i težakinjama na moru, iako se može pretpostaviti da je i drugdje na našem primorju bilo prekomorskih posjeda. Stoga u ovom poglavlju dajem više detalja o znanjima, vještinama i rodnoj podjeli poslova murterskih Kornatara.

Brod

Brodom su se prevozili: *judi, drva, koze, kokoše, tovar, ovce, vuna, brime trave, mriže, kamen, hriška riba, usoljena riba, masline, màst, suhe smoke, staro suđe, bančići, stolići, kabani, sukanci...*, a svi oni ki nisu imali brod krcali su se u tuji i ne samo sebe nego i *halat, masline, smoke, drva, brime...*

Gajeta, leut, guc, kaić bili su glavni tipovi brodova upotrebljavani u prekomorskom prometu između Kornata i Murtera. Kraljica među navedenim brodovima bila je *gajeta*, poznata danas

³⁸ Blagdan Marijina rođenja koji Murterini zovu Mala Gospe. Slavi se 08. rujna i taj dan je murterska *fešta*, a nekada je bio *sajam*. U kuće navraćaju ljudi iz susjednih sela i okolice.

³⁹ Marko Mudronja Rebac. 2007. *Tragom baštine*, Murter: Ogranak Matice hrvatske Murter, str. 56.

⁴⁰ Jerko Skračić. 1944. *Vlahinja*, U: *Osunčani otoci*, Zagreb: Matica hrvatska Zagreb, str. 53 – 69.

pod imenom *betinska gajeta*. Ova vrsta broda, kao što kaže V. Skračić, nazvana je betinskom gajetom jer su korčulanski kalafati došli u 18. st. u Betinu i tamo osnovali brodogradnju. Povijesni razvoj događaja na otoku Murteru bio im je poticaj za dolazak na otok i razvoj njihovog zanatstva. Svojim zaobljenim trupom i otvorene *santine*, *gajeta* se pokazala prikladnom za prijevoz raznih tereta. Šiljata krma i pramac, *latinsko idro*⁴¹ i dobra posada dali su joj i povoljne navigacijske attribute.

Tako u popisu iz 1857. godine doznajemo da je u Murteru na 7,8 stanovnika dolazila po jedna *gajeta*. *Gajeta* je bila i ostala obiteljski brod. Tada se s njom još nije ribarilo, ali se s vremenom prilagodila i ulozila broda za ribolov. Lakša i manja od *leuta* otvorila je mogućnost da su se jedan muškarac u punoj snazi, žena i dijete mogli veslajući otisnuti na more. Ona je teža od *kaića*, ali se je u njoj moglo ribariti i u ovom nejakom sastavu. Ovaj brod, kao što bi se dalo zaključiti iz njegovog imena, nisu koristili samo Betinjani već puno više Murterini zbog brojnosti svojih prekomorskih posjeda. Međutim, *gajeta* je tip broda koji susrećemo i na šibenskim i zadarskim otocima. Danas su promijenjene u odnosu na one s kraja 19. st., nisu onako teške, a mnoge su dobile nadstrešnice i kabine (V. Skračić, 2003:33-51).

Gospodar *leuta* bio je boljeg imovinskog stanja. Morao je ploviti sa snažnijom posadom, što često u obitelji nije bilo moguće organizirati. Iz toga razloga su vlasnici *leuta* radili *kuserbe*⁴² s drugim ribarima. *Leut* je bio dug oko devet metara, a *gajeta* oko sedam. Imao je pokrivenu *provu* i *krmu* i šest vesala, a na *provi* drveni kljun dužine oko metra. Uz *leut* vlasnik je obično imao neki manji brod, *kaić* ili *batel*. To su brodići od 4 – 5 m s 2 ili 4 vesla i *latinskim idrom*.

Guc je bio dimenzija kao *gajeta*, ali nešto uži. To je tip trogirskog i korčulanskog broda, a pojavio se u Murteru poslije Drugoga svjetskog rata (Mudronja, 2007:43).

Bilo je u Murteru i nekoliko *bracera*. Njih su imale imućne obitelji. Slične su *leutu*, ali duže i šire. *Bracere* imaju dugi *špirun* i *trevu*.

Može se reći da je Kurnatar bez broda kao crkva bez zvona. Bez broda naponi su višestruko uvećani u ionako teškom životu. Brod je po važnosti u kurnaskoj obitelji bio odmah nakon zdravlja. Nije ga bilo lako održavati, ali bi se *okinulo od ust* da se kupi nova *lantina*.

³⁴Trokutasto jedro privezano za *lanticu* (katarka, duga drvena motka okrugla presjeka za koju je vezano jedro i koja je u plovidbi podignuta na vrh jarbola). Tri kuta jedra se nazivaju: *venta* na vrhu, *orce* na pramcu i *poža* na krmi (Edo Juraga, *Rječnik govora otoka Murtera*).

⁴² Udruživanje ribara, zajednički ribolov više brodova različitih vlasnika.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća *gajeta* od *dvadesetak nog* (7 m) stajala je oko 7 *kvintali uja*⁴³. Izgradnja rive uz koju mogu stati dvije *gajete* i *kaić* stajala je 10 *kvintali uja*. Ulje je bilo tekući novac⁴⁴ otporan na politiku i državne sustave.

Brodovi su se premazivali *paklun*⁴⁵, kasnije *blakun*⁴⁶.

Pokretačka snaga brodova bila su *idra* i vesla. Osim jedra i vesala u *armiž* broda spadao je jarbol, *lantina*, *timun*, sidra, *šperanca* i druga sitna oprema. Po načinu kako je na nekome brodu bilo *razvijeno idro*, *nategnute orce* i *nakrcan brod* ljudi su izdaleka prepoznavali tko je vlasnik broda. Od kolijevke djeca su se privikavala na vožnju brodom. Od pete - šeste godine već su se učila voziti uz starije članove posade, a od desete godine, a spretniji i ranije, brodili su sami. I rijetke djevojčice, kao Iva Kovačev.

Sl. 24b Brod je otplovio, 1959.

Slika 10. Latinsko *idro* 1959. god. (Izvor: U: *Tragom baštine*, str.44.)

⁴³ 100 litara ulja je jedan kvintal.

⁴⁴ Tržna cijena jednom stablu masline, rodnom i dobro razvijenom, na Modravama iznosi oko 7000 starih dinara (kupuju stanovnici Draga), a u Kornatima 2000 – 3000 starih dinara. Biljke se prodaju individualno jer se zemlja teže prodaje i voćke su mjerilo kupoprodajne vrijednosti zemljišne čestice, navodi Kulušić, 1984: 94).

⁴⁵ Crna smola, katran; rastaljenom paklinom mazali su se podvodni djelovi broda zbog zaštite od mora.

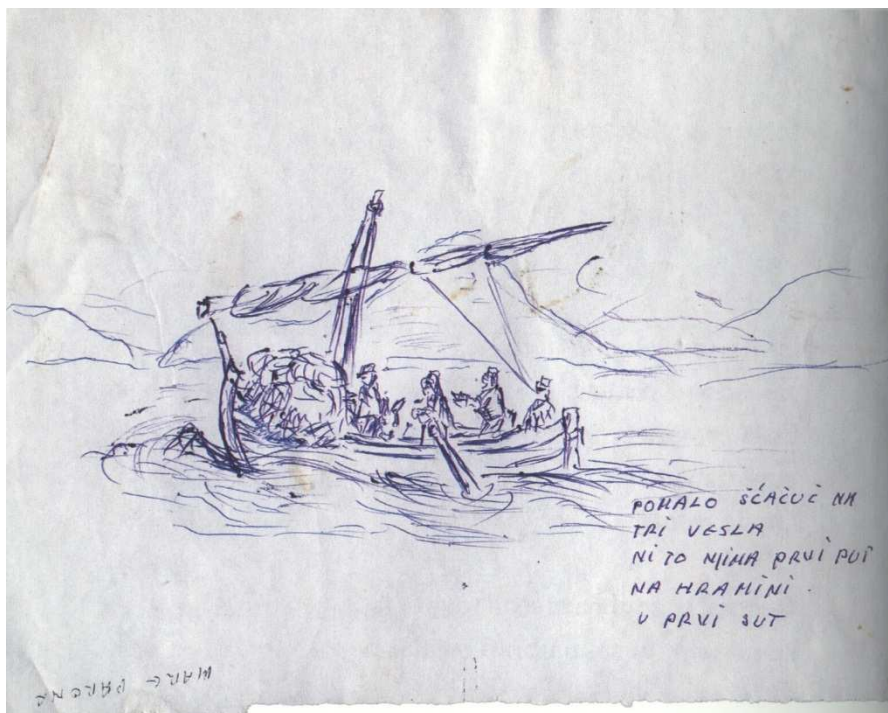
⁴⁶ Katran rastaljen na vatri i također se koristio za mazanje dijelova broda.

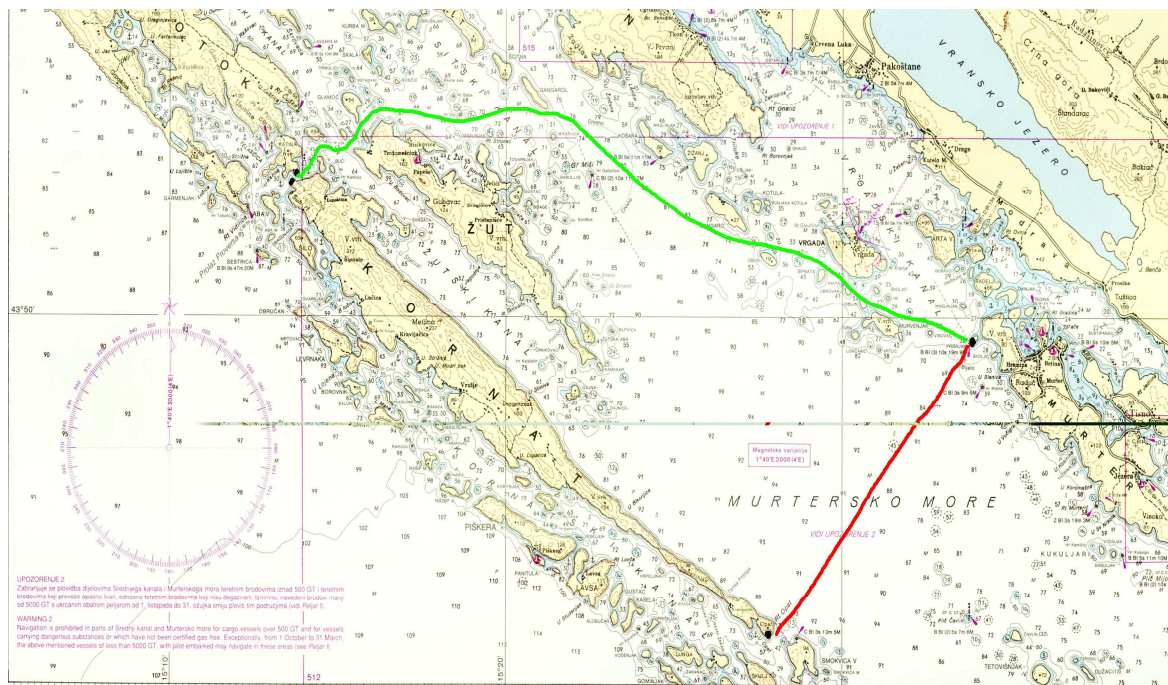
Sl. 22b Na tri vesla, 1951.

Slika 11. *Gajeta* na tri vesla 1951. god. (Izvor: U: *Tragom baštine*, str.43.)

Pučina: Murtersko more

Slika 12. Murtersko more (autor crteža: Ive Šikić Balara, 1977. god.)

Slika 13. Pomorska karta: geografski položaj otoka Murtera i Kornata

----- Plovidbeni put: Murter-Pučina-Opat

----- Plovidbeni put za nepovoljna vremena: Proversa-Murter

Za odlazak u Kornate uvijek je trebalo poštovati nekoliko nezaobilaznih momenata: klimatske prilike, doba dana i ne ploviti sam. Svaki Kurnatar, osim egzibicionista, a njih je bilo i tada, u Kornate je sa svojom posadom kretao danju. Brodovi su uvijek bili pod velikim teretom. Dobar kapetan je i danju morao biti vješt za doći sretno do cilja, zato noćne vožnje nisu dolazile u obzir.

Murterini Murtersko more u lokalnom govoru nazivaju Pučinom. Široka je sedam morskih milja⁴⁷, površine 210 km², a najveća dubina na moru je 94 m. Na potezu Prišnjak – Opat nema ni jednog otočića za zaklon. Prišnjak je, kad se kreće iz Murtera u Kornate, startna točka prije ulaska na Pučinu. To je otočić tristotinjak metara od obale otoka Murtera, s bijelom lanternom koja se po danu vidi čim se uđe na Pučinu s kornatske strane. Opat je krajnji jugoistočni rt otoka Kornata. To je ime za vrh, *puntu* (rt) i uvalu. Vrh Opata je litica u obliku krunaste kape⁴⁸ i ona je orijentir za ulaz u Kornate kad se plovi iz Murtera.

Prolaz između Opata i otoka Smokvice zove se Vrata od Opata. Tu je ulaz u Donji Kornat. Ta trasa je najkraća na dionici Murter – Kornati, ali i najizloženija zbog otvorenosti mora. Na Pučini su vjetrovi pojačani, a struje mijenjaju smjer pa i oni što su *puno puta tukli Pučinu* nisu se na nju otisnuli bez strahopoštovanja.

Od Murtera do Vruj ima 34 km, do Kravjačice 36 km, do Lučice⁴⁹ 38 km, do uvale Lavsa na otoku Lavsi 26 km, do Bizikovice na otoku Žutu 28 km, a do Pinezela⁵⁰ 31 km. Obično se na vesla s malo *vitra u idra* prelazilo oko 5 – 6 km na sat. Težaci na moru imali su svoje orijentacijske točke. Npr. kada bi se *vrh Čavlina pokrija sa vrhun od Tetovišnjaka značilo je polak*⁵¹ Pučine, a za u *Pristanišće na Žutu polak puta je bija Obun*.

Kada vremenske prilike nisu dopuštale plovidbu preko Pučine (npr. zbog jake bure), a ploviti se moralo, išlo se na Proversu. Taj put je dvostruko duži, ali se plovilo *pod otoke*⁵² pa je vjetar *tuka u bok* ili samo djelomično u *provu*. Proverse su dvije: Velika i Mala⁵³. Murterini uglavnom prolaze Velikom koja je bliže Murteru i zovu je samo Proversa.

⁴⁷ Jedna morska milja je 1.852 metara.

⁴⁸ Na vrhu Opata je kamena litica koja stoji kao *kruna*. Da li zbog nje ili radi neke druge *krune* je prema mišljenjima i današnje ime Kornat. Otok se na kartama naziva INCORONATOM (corona , ae, f. vijenac, kruna). Vidi: Skračić, *Kornati*, Biseri Jadrana, god. 2004a, str. 31.

⁴⁹ Pristaništa na otoku Kornatu.

⁵⁰ Pristanište na otoku Žutu.

⁵¹ Pučina tj. murtersko more široka je 7 morskih milja, a pola je 3,5 milja.

⁵² Cijelo mnoštvo otočića koji su štitili bar donekle od vjetra.

Murterska víra

U Murteru postoji uzrečica: *Lako je reći da ne veruješ u Boga dok siidiš u teploj kući, a ajde ti to reci kad si po buri na Pučini.*

Čovjek nikada ne može predvidjeti sve nezgode i opasnosti koje ga mogu zaskočiti na takvom putu. Murterini su to znali i vjerovali u Boga, u Majku Božju i u svêce zaštitnike da im oni mogu biti zaštita i pomoć na njihovom prekomorskom putu od Murtera do Kornata. U znak vjere, poniznosti i zahvale podigli su im crkvice i kapelice za koje se u Murteru kaže da su *križni puti po moru.*

Na izlazu iz Hramine, murterske uvale, prolazi se pored male crkvice na groblju. Ona je posvećena Gospi o' Gradine, zaštitnici mornara i čudotvorki kojoj su upućene bezbrojne molitve i vapaji.

*„...za mornare na Pučini
kad zavape tvoje ime
spasi Gospe o' Gradine.“⁵⁴*

Gospi se pripisuju i čudotvorne moći. Ljudi u ratu bi se zavjetovali da će se, ako ostanu živi, najprije doći njoj pomoliti, a tek onda ići kući. Tako je napravio i Fabijan Skračić kad se vratio iz Prvog svjetskog rata, a takvih i sličnih primjera ima puno.

Prije ulaza na Pučinu je mala kapelica posvećena sv. Roku. Ako bi se sretno preplovila Pučina, *na punti o' Opata* čekao je Sv. Ante⁵⁵. Kad su dolazili iz Murtera, pomolili bi se njemu u znak zahvale, a kad su se iz Kornata vraćali u Murter, sv. Anti su muškarci skidali kape i upućivali molitve za mirnu plovidbu. Ponekad su natovareni brodovi znali kružiti i čekati danima na Opatu da se bura smiri kako bi mogli prijeći Pučinu i vratiti se kućama u Murter.

⁵³ Velika Proversa je morski prolaz između otoka Kornata i Katine. Zove se Velika jer je šira i duža od Male Proverse, ali je plića pa se za plovidbu moraju slijediti navigacijski znakovi. Mala Proversa morski je prolaz između otoka Katine i južne strane Dugog Otoka. Kraća je za plovidbu i dublja.

⁵⁴ Stihove *Gospe o' Gradine* napisao je Ive Šikić Balara, više o njemu u Popisu kazivača. Napjev pjesme od davnine se njeguje u crkvi Gospe od zdravlja na Dobrome u Splitu (Špralja, 2011:493-494).

⁵⁵ Sveti Ante bio je opat (redovnički poglavar samostanske zajednice) i svetac pustinjač. Mišljenja sam da su zbog toga njegovog poziva baš na ovom rtu kapelicu podigli njemu u čast.

Iza Opata se ulazi u *Konal*. *Konal* je more između Kornata i vanjskog niza otoka. Na rtu Kornata koji najdublje ulazi u *Konal*, a naziva se Pivčena, smještena je kapelica sv. Nikole, zaštitnika pomoraca, putnika i ribara.

Na Tarcu, na otoku Kornatu, vjerno ih je čekala Gospe o' Tarca.

Narodna meteorologija

I danas se koristimo mnogim prognozama naših starih Kurnatarov. Dok sam kao djevojčica išla s djedom *na mriže* pamtim da mi je prenio mnoga znanja o vremenu.

Svatko tko je plovio morem itekako je bio zainteresiran za vrijeme. O jačini i smjeru vjetra ovisilo je da li će se ploviti ili ne. Nije bilo sata, radija, TV-a, interneta, sondera... Ljudi u gradovima danima ne podignu pogled prema nebu, niti znaju koliki je mjesec, niti koja je zvijezda Danica. A u ono doba na cijeni su bili ljudi koji su bili majstori u prognoziranju vremena. Međutim, nije bilo Kurnatara koji nije imao bar neka znanja o mjesečevim mijenama, o visini mora, o *šćigi*, o valovima u *kulfu*, o izgledu oblaka, kretanju životinja⁵⁶.

Rijetke su bile kuće koje su imale sat⁵⁷. Ljudi nisu imali satove *pa su po hladu od kantuna od kuće znali točno koliko je uri*.

Po noći se po zvijezdama znalo koje je doba noći. Ivo Nadov Juraga (2008) se tako prisjeća nekih narodnih znanja iz svoje mladosti: “*Sićan se da se govorilo da o Nikolinjoj (6. 12.), kad bi se priko Prislige (lokalitet na Lavsi) Vlašići podigli malo manje od po noge, do dana si moga brava speći, oli se moglo pojti dva put šabatu potegnuti.*”

Ive Šikić Balara u svojim pjesmama govori o vremenu dana i noći i dobu godine:

*Vlašići*⁵⁸ *su se naslonili*

*Ščapi*⁵⁹ *su doli*

biće zeman

evo je dan (2004:59).

⁵⁶ Ovce se kreću prema dolazećem vjetru, a koze u suprotnom smjeru.

⁵⁷ J. Skračić. 1944. Areloj, U: *Osunčani otoci*, Zagreb: Matica hrvatska Zagreb

⁵⁸ Zvijezde Plejade, nakada su, kad su satovi bili rijetkost, zvijezde služile za određivanje doba noći (E. Juraga, 2010:283).

⁵⁹ Zvijezde Oriona.

A oni koji nisu imali ni broda, ni sata znali su usred noći doći na *mul* na Hramini i čekati gospodara za kojega su znali da plovi sutra ujutro u Kornate.

U Kornate se nikad nije išlo na silu, zanemarujući meteorološka predviđanja, da bi se izbjegla nesreća. Postojala je izreka: *Ki špeta tempo – naviga mare*⁶⁰

Izdavam još nekoliko vremenskih predviđanja naših moreplovaca i ribara iz vrijedne zbirke I. N. Jurage: kad u *kulfu* zagrmi, ili se horizont odjednom zabijeli kao da si nožem razrezao tmurno nebo, *obrva s pulenta* – znači da će sa zapada doći *levera*, a *mogla bi i pijavica*. Kurnatar se nije radovao kad se predvečer *na zmorac nabije kalig* (tmurni horizont na vedrom nebu) jer je to značilo da se vrijeme mijenja. Osluškivao je s koje strane se noću čuje more, jer će odatle sutra zapuhati. *Kad se misec otare o Zvizdu – prominit će se vrime* (o zvijezdu Danicu, zapravo planet Veneru – koja svijetli dosta intenzivno na jugozapadnom dijelu neba i o koju se mjesec ponekad „otare“, tj. prođe blizu nje). Noću je Kurnatar gledajući u zvijezde nepogrešivo znao u kojem pravcu se kreće. Zvijezda *Tremuntana* (Sjevernjača) mu je bila temeljni orijentir za kretanje noću.

Slika 14. Kuća sa sunčanim satom⁶¹ (Izvor: Kalendar za 2011. godinu, Izdavač: Nacionalni park Kornati)

⁶⁰ Iskrivljeni talijanizam: tko čeka/tko pošiva lijepo vrijeme – plovi morem.

⁶¹ *Me sol vos umbra regit*. Moto jedne sunčane ure: *Sa mnoh upravlja sunce, a s vama sjena*.

Dolazak u Kurnate

Slika 15. Otok Lavsa, *porat* (Izvor: Kalendar za 2011. godinu)

Slika 16. Ženski poslovi u portu (Izvor: U: *Kurnati...*, str. 137.)

Kad bi se došlo sretno u svoj *porat* u Kornatima, trebalo je na *mulu* privezati brod. *Muli* su slični onima u Murteru. Za *mulun* su bile privezane dvi, tri *gajete alajo*. Znalo se koji je *mul* čiji, ali se

mjesto za brod zauzimalo „tko prvi dođe“, osim ako netko nije ima brod veći od ostalih, tada se njemu ostavljao dublji dio mora. Na *mulu* se pretovarivalo iz broda u brod. Tu su se ostavljala drva, trava, sušile smokve... Na *mulu* je bio *lepar* na onoj strani koja je bila otvorena prema vjetru. Iza *lepara* se bacalo u more ono što nije upotrebljivo. Između *mula* i kuće nalazilo se *steralo*. To je prostor nasut i prekriven oblucima, velik toliko da se na njemu mogu *rastirati mriže* i to one najveće. Na *steralo* su se stavljale *soharice* za sušenje mreža⁶². Kako su kurnaske kuće bile male, na *steralu* su se obavljale ne samo radnje vezane uz ribolov, kao krpanje mreža, *nadivanje* parangala, *tanganje* mreža, nego i domaćinski poslovi. Više obitelji je koristilo *steralo*, zapravo najčešće oni koji su imali i *mul*, ali nije bio uvjet. *Steralo* je uz more imalo male *skalice*, prirodni sudoper. Na *skalicama* se čistila riba, pralo suđe, močile *teće*, prala vuna. Uvijek je postojao plitki dio *sterala* za izvlačenje broda u slučaju nekakva kvara (Skračić i Bašić, 2003:128).

Kurnaska kuća

Slika 17. Unutrašnjost kurnaske kuće (Izvor: U: *Kurnati...*, str. 31.)

Kurnaska kuća bila je mala i neudobna, prenatrpana predmetima i bez prave postelje. Milan Skračić u svom autobiografskom zapisu *Murter – naše misto malo* (2006:216) opisuje te skromne kućice:

Murterini su čuveni Kurnatari i skoro cili Kurnat je murterski, a zbija su i lipi ti kurnaski škoji, a ima ih po narodnom pričanju koliko u godini dan. Tamo ti je u više od dvajaset val i porti bilo ribarskih – čobanskih kućica, bome jeno ih i sad, samo ća su sad malo boje doterane i opremjene. Svaka kućica je veličine 3x3 oli 3x4 metra. U tim kućicama živila bi cila hamija,

⁶² Prije su mreže bile od pamučnog konca pa su se trebale prati, rastirati i sušiti svaki dan. Danas je konac sintetski pa se ne moraju sušiti rastrite.

svakako ko je sposoban za rabotu i kad bi bili glavni radovi u intradi (kopanje i čupanje maslin). U ostalo vrime živili bi smo po dvoje čejadi ki bi čobanili i pazili živo. U većini kuć bilo je i po tri – četiri oženjena brata i unda je bija običaj da svaki brat sa svojun ženun u Kurnati čobani po misec dan i unda bi se minjali. Sve ča je bilo u tin kućama bilo je još i jasnije, nego u selu. Uglavnom je u jednoj strani kuće bija tavulac i to po cijeloj širini kuće i tu bi leglo po jedan – osan čejadi. Unda je bija kominić sa komoštrima, mali stolić i dva bančića i svakako svića ujenica. Od suđa bi se donilo sve ča je ostarilo i ča se smatralo da više ni za upotrebu u selu, pa unda triba da ide nadoslužiti svoj rok u Kurnate, a tako isto i stare biljce, sukanca, kabane, sve bi to svršilo u Kurnati.

Došavši u Kornate nastavili bi s poslovima, uvijek u strahu da neće stići sve obaviti, a napola gladni i *puno trudni*. I. Š. Balara kaže u ovim stihovima iz pjesme „Trudni dan“ (u već navedenoj zbirci *Trudni dan*):

*Podiglo se sunce
uprlo u time
noge u suknenima gaćama drću
prignjela ih glad
a obid je slab.
Podne raz njih prohodi
ne baciga
ka' da zna da in ne triba.*

(2004:63)

Podne je doba dana kada je najčešće pauza za objed. Radnim danom, zbog rada na *intradi*, spremala se samo večera, a na blagdan ručak jer se blagdanom nije radilo na zemlji. Za ove trudbenike i pripremanje te skromne večere često je bila vratolomija snalažljivosti.

Dolaskom u Kornate trebalo je ženi pored uobičajenih kućnih poslova ići i u ribolov s mužem ili ocem, ako nije bilo drugih muškaraca u obitelji. Svi su morali ići u ribolov za prehraniti se. Poslove oko mreža i ribarskih *arti* uglavnom su obavljali muškarci (krpanje mreža, *nadivanje* parangala...), ali su često u nekim poslovima sudjelovale i žene (pranje, *rastiranje*, *tanganje* mreža). Gotovo svaki kornatski vlasnik imao je veliki pašnjak na kršu. Stočarstvo je bilo primarno zanimanje Kornatara. Ovca je hranila i oblačila, a ponekad donosila i novac u kuću. M. Skračić navodi da su početkom XX. stoljeća *Murterini u Kurnatima napasali priko deset ijad glav sitne stoke...unda je svaka kuća imala po šest kokoš, ali to je bila stvar domaćice i na bi s tin raspolagala* (2006:232).

Uz stočarstvo svaki je vlasnik imao i maslinike, dio posjeda sa smokvama i nekim drugim voćkama, vinogradima kao i njive za sadnju raznih poljoprivrednih kultura. Sve ove ograde s maslinicima, voćnjacima, oranicama...nastale su krčenjem i obziđavanjem pašnjaka (Kulušić, 1984:120) i (V. Skračić, 2003:115). Uz sve postojeće poslove još su *krčili i brudali* ili kako kaže Balara:

Jubav je zemju krčila

Od krša činila poje

'ko ima jubavi

Ima i voje... (2004:59)

U periodu između žetve i branja smokava ljudi su *krčili i brudali*. Smokve su se *čupale* svaka dva - tri dana i to samo zrele. Stavljale su se u *kartilce* i nosile do *sturićov*. Tamo bi se *mecale* i stavljale sušiti na sunce. Navečer bi se *sturići* stavili jedan preko drugoga i pokrili drvenim poklopcem u obliku krova na dvije vode da ih ne uhvati vlaga ili „ne daj Bože kiša“, ujutro bi se otkrile i okrenule i tako dok se ne osuše. Ima više vrsta osušenih smokava i različite su kvalitete: *cilice* – smokve što se ne *očupaju* zelene nego se osuše na stablu i ubiru se s peteljkom, nižu se na *špag* (*nizac cilic*) i prava su poslastica, *šujci* – suhe smokve, tvrde, potamnjele i loše kvalitete. M. Skračić kaže: *Bilo je muke s tim smokvama. Tribalo ih je čupati, mecati, privraćati i rastirati, a one su uidale za prste*⁶³.

*Po Maloj gospi kopanje za sidbu i sijanje žita i boba, po Sisveti čupanje*⁶⁴ *maslin pa torkulanje i tako bi prošla godina* (2006:227). *Očupane* masline su se stavljale u *kartile* i zatim istresale u jutene *vriće*. U *vrićama* su se *na kostima nosile* ili *na tovaru gonile* do mora. Tamo bi se oprale u moru i stavljale u *badanj*. Kad bi se malo *slegle*, nalilo bi se čistog mora da se tako konzervirane sačuvaju do kraja *čupanja* kad će se voziti u Murter i tamo preraditi u ulje.

Rad u vinogradu je bio posebno zahtjevan jer je uključivao čestu prisutnost i nadzor nad zrenjem grožđa. Iza Male Gospe, u rujnu, *poćimalo je trganje grozja*. Pripreme su nastupale već u Murteru jer je trebalo namočiti i prevesti brodom *badanj*⁶⁵ u koji će se stavljati ubrano grožđe.

⁶³ Smokvin sok-*mličac* nagriza kožu na prstima pa dodir postaje bolan.

⁶⁴ *Čupanje* maslina je skidanje plodova sa stabla, a branje maslina je sakupljanje plodova ispod stabla tj. sa zemlje.

⁶⁵ Uobručena posuda s jednim dnom zapremnine 300 do 500 litara u koju se postavi tijesak ili koš za gnječenje grožđa.

Bome radilo se i crnčilo uvek, a jopet je bilo najviše glada, golotinje i bosotinje (M. Skračić, 2006:227).

Slika 18. *Muški posli* (Izvor: U: *Kurnati...*, str.139.)

5. PATRIJARHALNA SVAKODNEVICA

Patrijarhalnu svakodnevicu lokalne kulture u ovom ću poglavlju predložiti kroz opis obitelji, rodni uloga i obrazaca odlučivanja, te kroz „nevidljivost žena“ u patrilinearnom obrascu nasljeđivanja.

*Žena je bila uglavnom u kući, ako ni išla u intradu, unda bi išla u crkvu, vidjeti sprovod oli nevistu, ako se to desi u selu, a ona se našla doma*⁶⁶ (M. Skračić, 2006:255).

*Dvi divojke ruho ruhovale,
u istu se kuću udavale,
jedna mila sekru i sekrvi,
jedna mila, a druga nemila.*

*Nemila je miloj govorila:
- Koga si in ti vruga donila,
donila in oli učinila
kad si sekru i sekrvi mila?*

*Prvo blago rano ustajanje,
drugo blago neodgovaranje,
treće blago nemoj biti lina,
bi ćeš sekru i sekrvi mila.*⁶⁷

Patrijarhalni sustav je društveni sustav u kojem odlučivanje i nasljeđivanje imovine ide po muškoj liniji i to vrijedi na otoku Murteru i u Kornatima još i danas. Podređenost žena je generacijski prihvaćena u patrijarhalnom sustavu na otoku. Prihvatanje takvih vrijednosti nije dovođeno u pitanje. Nosioци privilegiranog spola, u ovom slučaju muškarci, koriste u svakodnevnom životu svoje povlastice. Bez obzira da li se radi o muškarcima prosječnih ili ograničenih mentalnih sposobnosti, ili o onima koji se diče svojom pameću, opravdanost takvih stavova u potpunosti se ne propituje. Autoritet po spolu je iznad autoriteta po godinama starosti.

⁶⁶ M. Skračić pod tim *ako se našla doma* misli u Murteru, a ne u Kornatima. Murterini uvijek za Murter kažu *doma*, a za Kornate kurnati.

⁶⁷ Sve pjesme navedene u tekstu, ukoliko nije naveden izvor, su meni poznate murterske narodne pjesme.

Ključ od konobe⁶⁸, a u *konobi* stoji vino, ulje...ima muž tj. glava *hamije*⁶⁹ i on ide u grad u kupovinu (M. Skračić, 2006:253).

Stariji brat ima autoritet nad mlađom braćom, a naročito nad sestrama, neovisno o njihovoj životnoj dobi.

I opismenjavanje muškaraca imalo je prednost nad opismenjavanjem žena. Ako su na primjer brat i sestra iste dobi, a obiteljski uvjeti mogu podnijeti samo opismenjavanje jednog djeteta, onda će to biti brat bez obzira na sestrine, eventualne veće talente. Tako imamo primjer sestre koja nije imala priliku ići u školu pa je čitati, pisati i računati naučila preko veza. Naime, jedan je trgovac donio u Murter materijale sa šablonama za vez slova i brojeva pa je ona vezući, i pitajući one koji su išli u školu za značenje tih šablona, sama sebe opismenila... Žene su bile od rođenja dovedene u situaciju da prihvate, u skladu s naredbama, neatraktivne zadatke. Budući da žene sebe ne percipiraju u prestižnim ulogama, prenose svoja iskustva na različitu socijalizaciju dječaka i djevojčica (usporedi Naomi Quinn, 1977:219-220). Iako je ista žena rodila djecu oba spola, samo se dječake uči neosobnom ponašanju koje je potrebno za formalne „političke“ uloge tj. da *ratio* treba biti na prvom mjestu, a emocije mnogo niže na listi. Majčin napor rezultira većom muškom psihičkom čvrstoćom, agresivnošću i većim verbalnim samopouzdanjem. Da bi se podržala takva muška pozicija, za žene se pak zna reći da njihova verbalnost nije utemeljena tj. da one samo „kokodaću“.

U Murteru i Kornatima, kad bi žensko dijete napravilo neku grešku u ponašanju ili u poslu i majka bi je kritizirala i u ljutnji rekla „kozo“, to se nije odnosilo samo na tu situaciju nego i na neku buduću tj. ne daje joj se više šansa za ispravljanje greške jer će ona opet sigurno napraviti istu grešku ili neku drugu. U svakoj takvoj situaciji tražio se način da se kćeri oduzme dominantna uloga koja je namijenjena bratu, iako se to ne želi eksplicitno izreći. Sa svakom svojom greškom kći je učila da je inferiornija i da je takva naprosto njena priroda. To je bio proces učenja ideologije roda. Žene su tako prihvatile i podržavale superiornost muškog spola, pa su npr. znale reći kad bi prenosile vijest o rođenju djeteta u nekoj kući: *rodilo se fala Bogu živo i zdravo dite, ali žensko*.

Stavimo li ovu ideologiju roda u širi mediteranski kontekst, vidjet ćemo da npr. Michael Herzfeld (1991:79) također konstatira da grčki muškarci žene vide kao nepotpuna ljudska bića zbog njihovih stereotipnih nesposobnosti da govore racionalno. I kod starih Latina u poznatom

⁶⁸ Prostorija u prizemlju u kojoj se pohranjuje vino u bačvama, ulje, suhe smokve, sušeno povrće, pršuti, sir i sl.; u njoj je mali prozor bez stakla (*hurijada*) tako da i ljeti vlada ugodna zahladica.

⁶⁹ Obitelj, porodica koja je mogla brojiti i do dvadesetak članova.

patrijarhalnom imperiju postojala je uzrečica *Femina id tantem tacet, quod nescit*⁷⁰. A u svom djelu *Upravljanje obitelji* (1998:155) Nikola Gučetić ističe veliku žensku manu: *žene najbolje čuvaju ono što ne znaju*.

Opisujući obitelj ili tip domaćinstva u Murteru koristit ću se prihvaćenom i razrađenom terminologijom za strukturu, broj i odnos članova u obitelji: „nuklearna obitelj“ (roditeljski par s djecom), „proširena obitelj“ (obitelj proširena s jednim ili više članova koji međusobno ne čine nuklearnu obitelj vertikalno ni horizontalno) i „složena obitelj“ (dvije ili više nuklearnih obitelji) (usporedi Suzana Leček, 2003:312).

Obitelj daje osnovnu orijentaciju u životu. Geertz (1973) i Ortner (1973) nazivaju je „jezgrenom vrijednošću života“ i kao takva najsporije se mijenja jer se s njenom promjenom urušavaju životni temelji, a to ljudima najteže pada.

U Murteru i Kornatima zbog uzajamne pomoći egzistirala je složena obitelj tipa zadruga. Juran (2006:373-398) donosi popis stanovnika Murtera iz 1765. godine. Treba uzeti u obzir da je to razdoblje gotovo sto godina prije razdoblja kojeg ovdje obrađujem, a to znači prije velikih gospodarskih, povijesnih i socijalnih promjena u drugoj polovini 19. stoljeća dok je stanovništvo na otoku jedva preživljavalo. Prema tom popisu Murter je brojao 782 stanovnika u 136 obitelji pa je u prosjeku murterska obitelj imala 5,75 članova. Bile su neke obitelji koje su brojile 16 i 17 članova pa Juran za njih kaže da su to *proširene obitelji* u kojima braća i/ili stričevići žive u zajednici i da te obitelji po svojoj prilici drže znatan težački posjed ili ga upravo stvaraju. Kulušić (2006:243-244) prema popisu iz 1818. godine zaključuje da unutar svakog petog kućanstva žive dvije ili više nuklearne obitelji. Kućanstva koja prezimenom znamo da će kasnije postati Kornatari broje više članova; 8,52 u odnosu na prosjek ostalih od 5,56 to upućuje na zaključak da su proširene obitelji zbog većeg broja članova bile vitalnije i pod jačim ekonomskim pritiskom, te su stoga bile prisiljene povećati svoj životni prostor i na Kornate (tab. II). Zanimljivo je da Kulušić kaže da je 1587. u Murteru bilo 80 ognjišta i prosječno po obitelji 5,5 članova, te da je takav broj ostao nepromijenjen u kućanstvima onih koji prezimenom nikada nisu postali Kornatari. Dalje Kulušić kaže da do pravog razvoja obiteljskih zadruga⁷¹ u Murteru nije došlo premda su neke obitelji Kornatara imale iznimno velik broj članova, i do 20⁷².

⁷⁰ „Žena prešućuje samo ono što ne zna“.

⁷¹ Šikić-Mićanović (2012:69, fusnota 43) o zadrugi kaže da je zadruga bila kompleksno kućanstvo koje je zajednički posjedovalo imovinu, radilo i živjelo zajedno te dijelilo proizvode rada. Bio je to hijerarhijski sustav u kojem se rang određivao prema dobi i rodu. Zadrugu je vodio *gospodar*, obično najstariji muškarac, koji je nadzirao sve, savjetovao se s oženjenim muškim članovima o radu, financijskim pitanjima i organizaciji te služio kao veza između zadruga i vanjskog svijeta. I rad se dijelio prema dobi i rodu. Zadatke članica određivala je i usmjeravala

M. Skračić (2006:259-269) je napravio pregled svih murterskih obitelji tridesetih godina XX. stoljeća. Po mjestu stanovanja i po broju članova u obitelji statistika je sljedeća: od 351 obitelji njih 71 ima devet i više članova tj. 351 obitelj obuhvaća 2342 stanovnika; 220 obitelji s 1509 stanovnika živi u *Selu*, a 131 obitelj s 833 stanovnika na Hramini. U prosjeku je po obitelji 6,72 člana. Autor se ograđuje i kaže da ovaj pregled radi po sjećanju, ali da i ne mora biti potpuno točan jer nije vezan za jedan određeni datum. Kada govori o obiteljima naziva ih lokalnim izrazom *hamije*, u poglavlju u kojem govori o odnosima naziva ih *kućne zajednice*. Uspoređujući ove popise da se zaključiti da je broj članova po obiteljima u porastu, što je rezultat spomenutih promjena, a ta se brojnost posebno odnosi na kornatske obitelji⁷³. Kompleksna struktura obitelji vidi se i po bogatstvu nazivlja za širu rodbinu: *svekar, svekrva, stric, strina, ujac, ujna, tetak, teta, zava, jatrva, nevista, diver...* (vidi prijevode na standardne izraze u Rječniku).

Kao što su to primjetili mnogi antropolozi još od Henrya L. Morgana do Claudea Levi-Straussa, tako i Jack Goody (2000) ističe da tamo gdje su nuklearne obitelji bile izolirane postoje samo rodbinski nazivi za majku, oca, sina i kćer, a svi ostali se nadograđuju iz ta četiri naziva. Stariji muškarci, npr u engleskom govornom području, su svi *uncle*, starije žene *aunt*, a mlađi bez obzira na spol *cousin*⁷⁴.

Budući da je obitelj patrilokalna i prezimena su patronimična, kao i *prodivke*⁷⁵. V. Skračić (2004b:291) o nadimcima kaže da su jedno posebno polje i iznimno važno u antroponimiji; da su

starija žena, obično supruga glavara. Zadruga su veličinom varirale od 10 ili 15 članova do 40, pa čak i 60. Poljoprivredom se bavilo uglavnom radi prehrane obitelji. Formom i idealom bile su patrijarhalne. Vlasnici zemlje bili su odrasli oženjeni muškarci. Brakove je dogovarao *gospodar*. Žene su se ili udavale u zadrugu (suprugu) ili izvan nje (kćeri). Žene su pripadale zadrugi preko muževa i djece. Kad bi žena obudovjela i željela se udati izvan zadruga, očekivalo se da djecu ostavi u njoj. Na dnu hijerarhije bile su mlade udane žene. One su prve ustajale, prale noge gospodaru ili drugim odraslim muškarcima, a za vrijeme obroka bi stajale (Despalatović, 2009:103). S druge strane, Rihtman-Auguštin (1984 i 1985) ustvrdila je da su žene unutar zadruga stvarale žensku subkulturu i razvijale poseban oblik komunikacije kojom su se služile samo sa ženama iz iste ili druge nuklearne obitelji unutar zadruga. Štoviše, ustvrdila je da su žene na razne načine utjecale na donošenje odluka u zadrugi i da su imale pristup nezavisnim načinima nasljeđivanja.

⁷² Samo jedna obitelj od 20 članova je zabilježena u ovoj Kulušićevoj statistici (2006:355).

⁷³ Pričale su mi moje kazivačice da se znalo dogoditi da se braća podijele u Murteru, ali za takvu fizičku podjelu u Kornatima nisu imali uvjete. Tada su dolazili u Kornate u istu kuću, ali u različitom periodu. Najčešće su se izmjenjivali po mjesecima, ali i po nekoliko mjeseci kao što je rekla Dobrila Turčinov: *Ako bimo učinili Božić doma unda smo morali Uskrs u Kurnati*.

⁷⁴ Ujak, stric, tetak; teta, ujna, strina; bratić, sestrična.

⁷⁵ Nadimci; u manjim sredinama neke osobe nitko ne zove cijeli život pravim imenom već samo nadimkom, rijetke su osobe koje nemaju nadimak.

važniji za sporazumijevanje i identifikaciju što su zajednice manje i zatvorenije, s ograničenijim izborom prezimena i imena, a Murter je upravo takav slučaj. Autor navodi dvije Šimice Skračić u istoj obitelji ili četiri Antice Juraga u istom susjedstvu. U takvim zajednicama gotovo je sve bilo zadano: prezime se birati ne može, a lista uobičajenih svetačkih imena je ograničena. Zato se dodaju nadimci koji su patronimični, osim u rjeđim slučajevima kada je otac rano preminuo ili se djevojka još nije udala ili zbog neke rijetkosti ili individualne specifičnosti.

Tomislav Skračić u radu *Murterini i njihove prodivke* (2003:207-208) navodi:

Razumije se, i nadimak oca ostaje gotovo redovito uz ime djece (dakle naraštaja)...Sin (u slučaju rano preminulog oca), nekad po majčinom imenu: Ankin, ili majčinu nadimku: Banušin, Nadovičin. Čak i suprug po supruzi: Baričin! Daleko su brojniji bili nadimci žena po imenu suprug: Albinuša, Nadovica, Titovica ili prezimena: Kalinica ili suprugovu nadimku: Bebanuša, Irudovica, Šebinica...; po djevojačkom prezimenu Jeratuša, Turčinka; po očevu nadimku: Kikinica; po majčinu: Piličina.

Sva društva imaju rodni poredak pa tako i ovo. Rod je promjenjiva kategorija, ovisan o društvenom životu i ljudskim interakcijama. Gayle Rubin (1983:110) o srodstvu⁷⁶ govori kao o organizaciji, a za organizaciju kaže da ona daje moć. No, rod je baš kao i kultura, ljudski proizvod i ovisan o tome da ga svi neprekidno nanovo stvaraju. Tako Judith Butler (2000:30) kaže da postajanje ženom ili muškarcem nije nešto što se postiže jednom zauvijek u mladim danima nego je cjeloživotni proces. Rod je ovisan o kulturnim normama koje se i same povijesno i društveno konstruiraju te su stoga promjenjive. Važno je pri tome objašnjava, Šikić-Mićanović (2012:17-20) da postoje razlike unutar samih društava pa je pogrešno pretpostavljati jedinstveno društvo jer je vjerojatnije da pripadnici iste rodne kategorije koji su različito smješteni u društvenoj strukturi i subjektivno i u doslovnom smislu žive u različitim društvenim svjetovima i stvarnostima. Autorica opisuje dominantan model ženstvenosti prema kojem dobra ili „prava“ žena mora biti ukorijenjena u kućnoj domeni i dobrim dijelom ograničena na nju, te opsjednuta time da ugoditi drugima i za njih radi. Ti drugi, dodala bih, su njeni autoriteti u obitelji i njeni sinovi, a druge ženske članove obitelji će „upregnuti“ da obave dio njenog posla. Ona je kreposna žena, predana majka, odana sestra i kći.

⁷⁶ Za antropologiju sustav srodstva nije popis bioloških srodnika. To je sustav kategorija i položaja, nikad sveobuhvatan, a često u suprotnosti sa stvarnim genetskim odnosima. Ima čak primjera u kojima društveno definirani srodnički odnosi imaju prednost nad biologijom, npr. „brakovi žena“ u plemenu Nuer (Evans-Pritchard, Edward, 1951:107-109).

Patrijarhalna rodbinska struktura ne uključuje djecu od kćeri (ni mušku, ni žensku). U jednom autobiografskom zapisu koji sam dobila na uvid, a koji na zahtjev obitelji ostaje anoniman, pisac iz Murtera za određenu godinu navodi događaje, vremenske prilike, broj stada, ali smrt svoje unučice ne spominje. Jedna mi je kazivačica pričala da je bila prisutna kad je njen djed, majčin otac, koji je nju volio i ona njega, nabrajao tko ostaje od potomaka poslije njegove smrti, a nju nije nabrojio kao ni njenog brata. Kćeri su se odgajale da budu ovisne o patrijarhalnoj strukturi zajednice, a ta društvena struktura ih je primoravala da djeluju protiv sebe. Trebale su raditi poslušno u roditeljskoj obitelji u kojoj su privremeno da bi opet isto tako radile u obitelji u koju će doći udajom i gdje će startati s najniže pozicije. Žena će zatim krenuti na dugotrajnu sporouzlazeću stazu gdje bi konačno trebala zauzeti mjesto svekrve, ako je imala sreće pa je rodila sina ili sinove.

Sestra se je odgajala da bude ponizna, vjerna i na usluzi bratu, a on će se za uzvrat prema njoj odnositi prijazno i zaštitnički. Na takav odnos se je pozitivno gledalo i podržavalo ga, a sestra mu se dragovoljno priklanjala.

Pišući o 1930-im godinama, Erlich govori da je u vrijednosti patrijarhata utkana i ideja o složenim odnosima između članova složene obitelji i npr. između brata i sestre.

U starinskim područjima odnosi su bolji nego u modernima gdje su prava između braće i sestara više izjednačena. Osiguran autoritet brata čini se da je u nekoj unutarnjoj vezi s prisnim i srdačnim odnosom između brata i sestre. Brat se prijaznije odnosi prema sestri koja mu je ponizna, a sestra stoji pozitivnije prema bratu koji ima sankcionirano prvenstvo u porodici, nego kad oboje imaju jednaka prava. Rivalitet jednakih prava potkopava dobre odnose (Erlich, 1971: 100).

Ako takvi složni odnosi nisu ostvareni, npr. nakon diobe imovine, i sestra pokazuje nezadovoljstvo koje se može očitovati samo kroz emocionalnu reakciju bez nekog pravnog djelovanja, patrijarhalno zdanje vibrira nezadovoljstvom, neispunjenošću uvjetovanja i slutnjom promjene, kao kad nam se otvore vrata, a vani puše vjetar. Usprkos patrijarhalne isključivosti evidentno je da je i ženski lik utkan u strukturu patrijarhata i kao potka i kao osnova te se izostankom jednoga tkanje neminovno raspada.

U Primorju se zapaža naročita nota, karakteristična za stabilizirani novi red: nepostojanje svađa, a ujedno i nedostajanje srdačnosti između brata i sestre (Erlich, 1971:105). Žene njegujući dobre odnose s braćom poboljšavaju donekle svoj status u obitelji. Ako taj „ovisnički“ odnos između brata i sestre više nije aktivan, jer je njena pozicija izgubljena ili je nije ni bilo, izostaje i srdačnost.

Kako su majke više vremena provodile s djecom razvijale su kod njih i veću emocionalnu povezanost sa svojom, tj. majčinom rodbinom, čemu je išlo u prilog i to da se s njima nisu djelili svakodnevni konflikti zbog razdvojenosti kućanstava i života. Nije dobra baza obitelji žena koja bi trebala biti lojalna mužu, tuđinka je jer je došla iz druge obitelji, nju se i ne tretira kao osobu koja gradi budućnost obitelji, ali ona odgaja djecu po svojim emocionalnim prioritetima. Čak ako je i zet došao živjeti u ženinu kuću, jer nije bilo muških potomaka, odnos između njega i ženinih roditelja je bio mekši i manje konfliktni, ali između ostalog i zato jer je muškarac. To se vidi i po terminima kojima ih zet oslovljava: ne *punica* i *punac* nego *baba* i *dide*. *Baba* i *dide* su i roditelji od roditelja, a odnos unuka prema njima sadržava puno toplih emocija pa se dio tih emocija pretače i u zetov odnos prema ženinim roditeljima. Nevjesta, nasuprot tome, roditelje svoga supruga oslovljava: *sekar* (tj. svekar „sve kriv“) i *sekrva* (tj. svekrva „sve kriva“). Značenje ovih termina obilježeno je težim, konfliktnijim i oštrijim odnosom.. Tako se sa sljedećim stihovima u desetercu budući zet obraća svojoj budućoj punici:

*Babo moja pero i peralo
sve sam svoje grlo izderao
i svoga sam umorio konja
igrajući oko tvojih dvora.*

A ovi stihovi govore o nerijetko neharmoničnim odnosima između nevjestice i svekrve:

*Onoj mojoj zloj sekri
koja me je potvorila⁷⁷
da san muža glavnjun⁷⁸ bila.*

Kroz utjecaj na svojega muža i sinove žena uspostavlja neizravno svoju moć. Nevjeste ona gleda kao novu radnu snagu za domaćinstvo, ali i kao svoje nasljednice tj. konkurentice. Za stariju ženu postoji obaveza držanja pod kontrolom novih nekrvno vezanih žena, na što je obavezuje genetska, ali i kulturno određena solidarnost sa svojim sinovima. Naravno da i muškarci imaju ograničenja u nekim osobnim aktivnostima koja bi štetno djelovali na sklad grupe, ali oni zato za

⁷⁷ Govoriti neistinu o nekome, koja je lagala o njoj.

⁷⁸ Cjepanica. I da sam muža udarala cjepanicom.

sve što je obavljeno za dobrobit grupe primaju priznanja koja jačaju njihovo samopoštovanje (usporedi Denich, 1974).

Osobne slobode ograničene su vjerskim i kulturnim normama koje su naglašenije za žene i rigoroznije pri prekršaju. Pohvale bi uglavnom izostale, ali zato su kazne ili pokude bile neizostavne. Gotovo da za žene i nije bilo nikakvoga prostora za realizaciju nekih osobnih želja, kreativnosti, intervencija... O izuzetnim osobama koje su takav prostor ipak stvarale bit će riječi kasnije. Za sada donosim samo tekst pjesme rugalice koja je izraz svojevrsnoga prkosa:

Meti kuću, dragi mužu.

On mogaše, ne tijaše,

A ja metlun tras po brku,

Ostane mu smrad na brku.

Tako van je, druge moje,

Držite se, ne dajte se...

Ovo je pjesma koja se pjevala u *kolu*, dakle na velikom javnom okupljanju. Prema Supek, masovna sudjelovanja i druženja ljudi koji pripadaju različitom spolu obično su dobra prilika za nesvjesno i nenamjerno izražavanje rodničkih odnosa. Najdublja kategorizacija bilo koje kulture temelji se na definiciji roda, o tome što čini muško, a što žensko i da li su i kako muški i ženski kulturni prostori odvojeni...(1988:23-35). Vjerojatno je i u lokalnoj kulturi Murtera postojala svijest, bar u tragovima, da bi se uloge mogle ravnomjernije raspodijeliti, ali to se nije smjelo izražavati, osim kroz ovakve pjesme koje su smatrane rugalicama i nisu se ozbiljno propitivale njihove poruke.

Brak

Ljudski spolni život uvijek je bio i bit će podložan konvencijama i ljudskoj intervenciji. Nikad neće biti potpuno „prirodan“ jer je naša vrsta društvena i kulturom konstruirana i artikulira i „najprirodnije odnose“ (usporedi Gayle Rubin, 1983:139). U ovom ću poglavlju govoriti o značaju braka, izboru partnera za brak, važnosti djece u braku, tretiranju neplodnosti,

konsangvinitetu i afinitetu, o domaćinstvima s više oženjene braće i mužu koji se udaje (*iša je u laštvo* – otišao je za zeta)⁷⁹ u lokalnoj patrijarhalnoj kulturi Murtera.

Brakovi su se redovno sklapali u ponedjeljak i u sridu⁸⁰ i to po jeseni u Listopadu. Od Sisvet do Božića se ni niko venčiva jer je to bija misec Advenat, a ko se ženi miseca Adventa, ni mu jubav u srcu kuntenta. Najviše se ženilo po Božiću, po Uskrsu ridje, a u ostalo doba godine samo ako bi se komu iz bilo kog razloga posebno žurilo (M. Skračić, 2006:250).

Slika 19. *Pir Ane Žilarčeve i Mikule Klušićeva 1942. godine* (Izvor: privatna zbirka)

Žena udajom dolazi u horizontalno i vertikalno složenu obitelj tj. u kući živi nekoliko oženjene braće i nekoliko generacija .

Višebrojnost djece, posebno muške, bila je kruna braka. Simbolika prelaska kućnog praga kod svadbe imala je za svrhu plodnost tj. rađanje muškog djeteta⁸¹. Ženska djeca bila su *tuja kuća-tuđa kuća*. Majka se posebno emocionalno vezuje uz sinove i kad oni odrastu preko njihovog statusa i ona indirektno dobiva svoj. Sa ženskom djecom ne razvija takav emocionalni odnos, jer ni njihova ženska uloga u društvu ne obećava nikakav poseban ugled, a mislim da postoji i još

⁷⁹ U slučajevima ako mladoženja dolazi iz gospodarski slabije obitelji gdje ima i više braće, unaprijed bi se *utanačilo* da će budući supružnici živjeti u nevjestinoj kući i za to su postojali izrazi: *mumak iša u laštvo*, ili da je *iša za zeta*, podrugljivo kao *iša za dovedu* ili pak vulgarni *iša na pizdoderinu* (Juraga, 2008:74).

⁸⁰ O danima u tjednu bit će više riječi u poglavlju koje govori o vjerovanjima koja se prenose usmenom tradicijom.

⁸¹ Više u poglavlju Komunikacija s nadnaravnim svijetom.

jedan, možda nesvijestan razlog. Naime, za žensko dijete se zna da će otići i majka sebe emocionalno štiti, ne vezujući se previše, od gubitka koji će doći kćerinom udajom.

Od udane žene očekuje se majčinstvo jer jedino tako ona opravdava svoju ulogu u novoj obitelji. Žena mora biti poslušna, neprimjetna, pobožna, strpljiva, tiha, a uz to i marljiva, s malo slobodnog vremena.

Rubin u *Trgovini ženama* (1983:142) kaže da se za muškarce i žene u patrijarhatu primjenjuju dvostruka mjerila. Mazohizam npr. je loš za muškarca, a za žene potreban. Određena količina narcizma je neophodna muškarcima, a neprihvatljiva ženama; a pasivnost je tragična za muškarca, dok je nedostatak pasivnosti tragičan za ženu; ono što svijet naziva ženstvenošću sadrži veću žrtvu nego vrijednost.

Jill Dubisch (1991:46-47) naglašava da mnogi etnografi govore o važnosti braka za žene koji im osigurava njima važnu društvenu ulogu tj. ispunjava njihovu sudbinu. Međutim malu pažnju, posvećuju ulozi koju brak ima za muškarce. U Grčkoj muškarac ne može postići puni status odrasle osobe sve dok se ne oženi. U Murteru je ista situacija. I u ovoj kulturi muškarac živi u društvenom sustavu koji ženu vidi kroz muškarca, a muškarca ipak kroz ženu. U međuljudskim odnosima postojalo je nepisano hijerarhijsko pravilo po kojemu su na najvažnijem mjestu konsangvinitet, pa afinitet, a među rođacima prioritet je prvo *kolino*⁸², zatim ostala rodbina po *kolinima* drugo, treće itd. U tom nizu zatim slijede kumovi, prijatelji, susjedi pa ostali mještani.

Brak je doživotna kategorija; jedino smrt jednog od partnera davala je mogućnost stvaranja nove bračne zajednice. Ta je mogućnost bila prikladnija muškarcu. Eventualnom rastavom braka žena bi sebe i svoju djecu, kad bi ih povela sa sobom, bacila u procijep patrijarhalnog sustava. U obitelj iz koje je potekla više se ne može vratiti, braća su se podijelila i na nju se više ne računa, a u obitelji bivšega muža ionako je bila pridošlica i odlaskom bi pokidala sve veze.

Žena u kući stvarno je bila podređena, a bilo je slučaja da je zlostavljana i tučena. Na je bidna, pa da joj je bilo i najgore, to sve trpila i podnosila. O rastavi ni bilo ni govora, niti se ti ikada desilo, a i kamo bi bidna žena. Njezina hamija je nebi rado primila nazad, a unda brez skule i zanata, a da se otisne u grad za sluškinju, to naše žene nebi bile učinile, a niti su pomišljale na to. Najgore bi opet bilo, a kamo bi sa dičinun. Prama tomu, naša je žena znala, čin je na venčanju pop pita: „uzimaš li ti za zakonitog muža...“, a na promrmlja „uzimam“, da je time zapečatila svoju sudbinu i više je od muža more rastaviti samo smrt (M. Skračić, 2006:255).

Sororat i levirat bili su prisutni u Murteru. Postojalo je nekoliko razloga koji su opravdavali njihovu primjenu. U slučaju levirata imovina je ostajala u obitelji, a kod sororata smatralo se da

⁸² Prvo koljeno: majka, otac, brat, sestra.

će sestra pokojnice biti nježnija i ljubaznija prema njenoj djeci nego neka nova žena s kojom djeca nisu u srodstvu. Djeca su bila bogatstvo i po prioritetu iznad eventualne želje udovca za ženom izvan srodstva.

Patrijarhalni spolni moral je strog pa je zbog toga vjernost nezaobilazna. *Ona (žena) je smatrala da je to (preljub) strahota od Boga, sramota od svita i strah od muža* (M. Skračić, 2006:255). Kako Murter nije bio mjesto moreplovaca nego težaka, muževi su uvijek bili prisutni, a žena pod kontrolom šire rodbine, pa do preljuba nije niti moglo dolaziti. Međutim, kako se život ne može staviti u zadane okvire kao ni svi ljudi koji ga žive znala sam nekoliko žena u mom djetinjstvu za koje se javno šaputalo da su preljubnice. Za jednu se govorilo da joj je kći potpuno nalik na ljubavnika, a drugu ženu je u preljubu uhvatila sestra njenog muža. Nisu živjele u skladnim brakovima, bile su česte svađe među supružnicima, a jednu od ove dvije žene muž je često tukao. I za muškarce su vrijedile iste norme, ali su osude bile malo blaže. Predbračni ljubavni odnosi, ako su se realizirali, čuvani su u najvećoj tajnosti.

*Nije znala ni u gori trava
da san ti se ja jubiti dala.*

Ideološka povezanost ženskog djevičanstva i kreposti povezane su s društvenom čašću cijele skupine, odnosno obitelji, i u slučaju prekršaja žena može biti potpuno izolirana i živjeti u stalnom strahu i sramu.

Bračne prepreke bile su brojne. Izbor partnera za brakove mogli su kontrolirati i roditelji i braća. Jedno od značajnijih zbivanja u slojevitom društvu je praksa hipergamije tj. pomicanje braka iz lateralne transakcije između suštinski jednakih obitelji, do barem potencijalno vertikalne transakcije. Iako težačko mjesto, Murter dijeli normativni sustav sa širim sredozemnim prostorom koji je kroz svoju dugu povijest izrazito slojevito društvo. Smisao hipergamije je udajom i ženidbom ostvariti društveni uspon. Tu vidimo i pretpostavku za bar neki trag djevojčine ili ženine motivacije za suradnju u njenoj osobnoj podređenosti i kontroli. Ako je ona dobra kreposna djevojka, ona ima mogućnost za promjenu osobnog statusa jer je dobra za većinu muškaraca u svojoj zajednici pa možda i za nekoga u višem sloju (usporedi Ortner, 1996a).

Pravila su bila nejednaka za mladića i djevojku. Dok se mladić mogao suprostaviti roditeljima ako je bio dovoljno snažno motiviran, djevojka nije imala izbora. O tome nam svjedoče stihovi sljedećih pjesama.

*Kolo igran, kosa mi se vije
pokraj kola dragi mi se smije,*

*iza kola sekrva me gleda
što me gledaš kad mi sina ne daš.*

*Babo moja pero od salate,
čer me voli ni me brige za te,
čer me voli i moja će biti,
a ti babo moreš se ubiti.*

Međutim, kao što primjećuju Erlich (1971:39) i Simić (1983:73) romantično udvaranje u južnoslavenskom patrijarhatu brzo promjeni smjer u emocionalnu indiferentnost braka. Bračni par konstituira ekskluzivne odnose samo u domeni seksualnosti i rađanja; svi drugi odnosi moraju se podvesti u kontekst šire rodbinske grupe. Isto vrijedi i za supruge u Murteru. Otvoreno izražavanje emocija između muža i žene može se percipirati kao prijetnja jedinstvu domaćinstva u kojem živi više oženjene braće i muška-bratska solidarnost je ispred bračne.

Poslije nesretnih predbračnih veza bile su nesretne i posljedice pa djevojka koju je ostavio momak nije mogla baš lako naći novoga, ali i za momka je bila velika sramota ako ga ostavi djevojka⁸³.

*Imala san ja moga dragana
siromaha, roda poštenoga,
al me braća za njega ne dala,
za najviše moja majka stara.*

*O moj dragi imaš puno braće,
a ja ne znan krpati ni gaće.
lipa moja violo iz čaše,
što će biti od ljubavi naše?*

⁸³ Juraga (2008:67 u fusnoti 28) navodi ugovore iz arhiva Šibenske biskupije iz 17. i 18. st. kojima su se regulirale obaveze zaručenih osoba s namjerom sklapanja braka, a jedina namjera tih ugovora je bila osiguranje da će se brak realizirati.

A bilo je i onih koji su u nedostatku šarma nudili ono što imaju, u ovom slučaju pametnog oca i imanje.

*Sinoć mi se jedan mumak hali⁸⁴
da on znade pametno divanit
i da ima pametnoga oca
i da žitka⁸⁵ ima vele dosta.*

Danas svjedočimo da je djelomično oslobođen pristup seksualnosti kod žena još uvijek na udaru čuvara tradicije...od crkvenih institucija preko obrazovnih do mnogih udruga. Pravo na izbor i spolna jednakopravnost danas su deklarativno naša stvarnost, ali ih ruralne sredine još tretiraju kao opasnost. Svako društvo ima „problematične“ individualce pa i ovo. Bilo je tako slučajeva da bi djevojka jednostavno otišla, *odskočila* u momkovu obitelj, najčešće noću. Ivo Furčić (1980) kaže da takve slučajeve ne susreće nigdje u šibenskom kraju osim u Murteru. Zorica Vitez (2003) i Jasenka Lulić (1983) te slučajeve spominju kao nerijetke po cijeloj Hrvatskoj, odnosno na Pašmanu i u Ražancu i u okolici. Ta vrsta sklapanja braka ima različite nazive: *samodošla, uskočila, na ružno*.

Neuspjeh nekog braka automatski se pripisivao ženi kao i odgovornost dobrih odnosa u braku i zajednici u kojoj se taj brak živio. Neplodnost žene bila je velika nesreća za obitelj, a nije se gotovo nikad postavljalo pitanje da li je za neplodnost možda odgovoran i muškarac. U patrijarhalnim sredinama kakva je bila murtersko – kornatska očev ili svekrov muški autoritet bio je i nad muškim i ženskim članovima obitelji, a majčin ili svekrvin samo nad ženskim članovima.

Nevjestino nepokoravanje svekrvi nije trebalo biti, ni po tadašnjim normativima ponašanja, uzrokovano isključivo njenom buntovničkom naravi, nego se trebalo uzeti u obzir da je ona došla iz obitelji u kojoj je njena baka ili majka imala autoritet održavan drugačijim pravilima. Sin je bio u toliko u povoljnijoj situaciji jer je on odrastao pod autoritetom oca i istim pravilima cijeli svoj život (usporedi Denich, 1974).

⁸⁴ Hvaliti se, *haliti se na sva usta*

⁸⁵ Imanje, posjed, imetak velikih razmjera.

Odnosi svekrva – snaha znali su biti dobri, ne samo radi poštovanja. U ponekim slučajevima su bili iskreni, podržavajući, i čak ženski solidarni. To je ovisilo najviše o karakterima i marljivosti svekrve i snahe, a tome je u prilog moglo voditi i ozračje cijele obitelji.

Maurice Halbwachs (1992:81) kaže da mi mijenjamo sjećanja kao i naše točke gledanja, naše principe i naše predrasude kako prelazimo iz jedne grupe u drugu. Možda tako i ove mlade žene: neke se nisu uklopile jer su bile jače emocionalno i kognitivno vezane uz obitelj po rođenju, dok su se druge prepustile procesu; opet neke druge mogu radi novih ciljeva izbrisati stare odnose iz memorije ili „zaboraviti“ prošlost na neko vrijeme.

Na drugom mjestu po težini ženskih odnosa u obitelji bio je odnos neudane sestre ili sestara prema nevjesti. Neki antropolozi smatraju da neudane žene predstavljaju opasnost za jedinstvo domaćinstva (Quin, 1977: 222). Neudane sestre, jedna ili više njih, su najčešće ostajale neudane zbog nekog tjelesnog nedostatka ili neuzvraćene ljubavi. Kako se je brak, a u braku djeca, smatrao vrhuncem dosega u *vita honorum*⁸⁶ samim tim već su bile neostvarene i frustrirane. Antun Branko Šimić u pjesmi o nevoljenoj *staroj curi* kaže:

*O one žene u životu
U čije oči još iz nijedne duše
Ljubav nije zagledala!*

*Ja gledam:
Nevidljive prođu ulicama
I ko da krađu prostor
Kroz koji idu*

*Za njih
Na rubu njine duše počinje tuđina*

*Te žene u se izgubljene
I teškom ćutnjom zaključane!*

⁸⁶ Po uzoru na lat. *cursus honorum* nazvala sam životnu skalu *vita honorum* (vita, ae f. život).

Cursus honorum, lat. hijerarhijska ljestvica, vidi u: *Opća i nacionalna enciklopedija IV. Knjiga*. 2005. Pro leksis, Zagreb: Večernji list, str. 221.

Te žene

S beskrajnim unutra!

(A. B. Šimić, *Žene s jednim srcem*, 1973:46)

Kada sam pročitala ove stihove prepoznala sam osjećaje koji bi se probudili u meni kad bih u mom djetinjstvu sreća na ulici neku od ovih žena. Šutnjom zaključane, s beskrajnim unutra, ljubavlju nedodirne i nevidljive u društvu, tako su ih doživljavali drugi pa su i one počele same sebe, i onda su ispunjale takvim ozračjem put kojim su prolazile.

Luce Skračić Marušina (Juraga, 2008:211) kada nabroja murterske *kalice*⁸⁷ kaže da je u jednoj ulici u *Selu* živjelo sedam *kalica* i da je svaka imala svoj nadimak: *Agata Lopićeva, Klema Grgićina, Seka Hihorina, Luce Aničina, Mare Katalaninova, Bepa Šetkina i Tereza Uškina*, a u drugoj *Petra Delajdina i Jerina Marušina*. O njima govori da se nijedna od njih nije udala, sve su ostale doma, išle u crkvu, braći čuvala i odgajale djecu. Dalje navodi da je samo jedna od njih išla u seosku školu, ali da ih je Bog sve obdario pameću i da su sve točno znale izračunati koliko će za *lakat sukna trebati hunti preje*⁸⁸ i da su tkale *bijce, kabane, levencije i kaparane, carze i modrenice, ječermice i kanice, povoje i prostupanice*⁸⁹.

Mlada i *vajana* nevjesta u kući bila im je tuđinka, konkurencija, pa je često bila meta njihovog izživljavanja koje se je moglo sastojati od sitnih svakodnevnih smicalica, velikih otvorenih i žestokih napada riječima, ili šutljivog ignoriranja nevjestine osobnosti.

Rijeđe situacije, a poznato mi ih je nekoliko, bile su u obiteljima gdje je svekar umro, a sin se priklonio ženi koja nije bila sklona svekrvi pa se je prema njoj ponašala bahato i nehumano. Takva svekrva je provela ostatak življenja doslovno zgurana u najtamniji kutak kuće i života.

Vođenje brige o ostarjelim roditeljima ili ostarjelim osobama bila je kulturna vrednota ove lokalne kulture. Ta kulturna vrednota se je dijelom njegovala i zbog bojazni za vlastitu starost. Taj model ponašanja djeca su učila gledajući svoje roditelje, pa se je pretpostavljalo da će ga i djeca primjenjivati.

Sve bi bilo dobro, ako bi se trevile dobre neviste, pa mučale i slušale, ali u žene se trevi češće malo dugji jazik, pa govori-govori. Jedna nevista bujka svoga muža, druga svoga i evo ti nesuglasice, netrpeljivosti, pa unda dojde do karanja, svadje, pa i tuče. Sad ti mom gospodaru

⁸⁷ Tkalja naša teta je bila kalica i imala je krosna u sobi na podu (E. Juraga, 2010:123).

⁸⁸ Koliko ispredene vune, mjera od 66 dkg., treba za dužinu od jednog lakta vunenog pokrivača.

⁸⁹ Tkale su: vunene pokrivače, debele suknene ogrtače s kapuljačom i rukavima, debele suknene pokrivače, smeđe muške haljetke s tri reda crvenih resa, tanje suknje, modre suknje za vjenčanja, ženske vunene haljetke bez rukava, šarene ženske pojaseve, pelene za djecu i teže zimske suknje.

ne priostaje ništa drugo nego podiliti sinove, pa bi to i učinja (M. Skračić, 2006:254). Međutim ovakvo objašnjenje razdiobe radi nevjestinog jezika, služi i kao ideološki zaslon za drugi izvor razdora: rivalstva između braće. Krivnja je prebačena na njihove žene, jer se sustav lakše može nositi s razdorom ako su ga uvjetovale žene, nego da se otvoreno okrive njegovi muški članovi. Svi ovi izvori razdora rezultiraju krhkim jedinstvom domaćinstva, koje se održava tako da suzbija disruptivno ponašanje, pogotovo onih članova koji su najmanje predani grupi kao cjelini, a to su žene (Denich, 1974: 256). Ova anomaljska pozicija žene unutar muške grupe je definirana samom strukturom grupe i ne može se prevladati tako dugo dok je društvo podržava (Levi-Strauss, 1971: 348-350).

One žene koje su prihvatile da javni život pripada mužu uspijevale su živjeti s naporima, radostima, strahovima, brigama i obuzdavati svoje loše i zle misli ustupajući ih ponekad dobroćudnim, altruističkim i optimističkim raspoloženjima.

Potreba za brakom, kako emocionalna tako i socijalna, bila je sveopća pojava. Nije tu bilo institucije ili običaja koji bi podržavali samce, kao što je npr. način nasljeđivanja u nekim alpskim mediteranskim planinskim predjelima. Naime, zbog manjka zemlje nasljedstvo se u tim predjelima ograničava samo na jednog potomka, dok se ostali potomci upućuju u svećenike, obrtnike i druge profesije koje ne žive od zemlje. Ovdje su, međutim, pojedinci ili pojedinke ostajali sami najčešće zbog nekog tjelesnog nedostatka, neuzvraćene ljubavi ili siromaštva i ta bol je opjevana u brojnim pjesmama.

*Meni moja poručila dika
da me neće jer mu nisan lipa.*

*Osan rujna na dan Gospe male
mene moje ostavilo janje.
I reče mi: - Ostaj zbogun diko,
ostaj zbogun za uvike vikov.*

*Proklet bija, nesritni mladiću,
kad uzdas moji te ne tiču,*

*i još jadno sirotinjstvo moje,
rastaja se ti od duše svoje*

*Tuga mi se oko srca svila
Da je voda ja bi je prolila,
A ti dragi, nanio je jesi,
Tugu moju sa srca odnesi.*

Slika 20. Fotografija veza pomoću kojeg je djevojčica Zula rođena 1898. opismenila sebe u 1910-oj godini (Izvor: privatna zbirka)

ДРЖАВНА НАРОДНА ШКОЛА
DRŽAVNA NARODNA ŠKOLA

у *Муртеру*
у

Број уписнице *439*
Број уписнице

ТАКСНА МАРКА

СВЕДОЧАНСТВО — SVEDOČANSTVO

Грбин Луца *Јимина*

рођен *1 марта* 19 *26* у *Муртеру*
рођен

вере *римокатоличке* свршио је *други* разред *више народне*
вере свршио је разред

школе 19 *26* године и показао овај успех:
школе године и показао овај успех:

Наука о вери с моралним поукама Наука о вери с моралним поукама	<i>vrlo dobar</i>
Народни (српскохрватскословеначки) језик Народни (srpskohrvatskoslovenački) jezik	<i>vrlo dobar</i>
Народна повест (историја) са најзначајнијим догађајима из опште повести Narodna povest (istorija) sa najznačajnijim događajima iz opšte povesti	<i>dobar</i>
Земљопис Zemljopis	<i>dobar</i>
Рачун са основима геометрије и геометријског цртања Račun sa osnovima geometrije i geometrijskog crtanja	<i>vrlo dobar</i>
Познавање природе Poznavanje prirode	<i>vrlo dobar</i>
Практична привредна знања и уметност Praktična privredna znanja i umetnost	<i>vrlo dobar</i>
Хигијена Higijena	<i>vrlo dobar</i>
Домaćинство Domaćinstvo	<i>vrlo dobar</i>
Ручни рад мушки и женски с нарочитом применом народних мотива Ručni rad muški i ženski s naročitom primenom narodnih motiva	<i>vrlo dobar</i>
Цртање Crtanje	<i>dobar</i>
Лепо писање Lepo pisanje	<i>dobar</i>
Певање Pevanje	<i>dobar</i>
Телесне вежбе по соколском систему Telesne vežbe po sokolskom sistemu	<i>dobar</i>

Владање *odlično*
Vladanje

Имао изостанак: оправданих *—*, неоправданих *—*
Imao izostanaka: opravdanih, neopravdanih

Напомена *Прегледно и с. ч. н. са врло добрим успехом.*
Napomena

у *Муртеру*, *28 јуна* 1936 год.
у год.

Учитељ *А. Павелић*
Učitelj

Управитељ *Б. Ђелићковић*
Upravitelj

ОЦЕНЕ:
За учење: одлично (5), врло добро (4), добро (3), слабо (2), рђаво (1)
За владанје: одлично (5), врло добро (4), добро (3), лоше (2)

ОЦЕНЕ:
За учење: одлично (5), врло добро (4), добро (3), слабо (2), рђаво (1)
За владанје: одлично (5), врло добро (4), добро (3), лоше (2)

* У овој рубрици уписиваће се мањински језик

Слика 21. Lucina školska svjedodžba iz 1936. godine (Izvor: privatna zbirka)

Podjela rada

Sl. 22. Žena i *brime* 1950-te
(Izvor: U: *Tragom...*, str. 42.)

Slika 23. *(Raz)vijanje* – na vjetru odvajati zrnje žita
od pljeve (Izvor: privatna zbirka)

Slika 24. *Istezanje kanaštrele* - velike mreže za lov plave ribe (Izvor: U: Kurnati..., str.7.)

Slika 25. *Rastiranje kanaštrele* (Izvor: privatna zbirka)

Temeljna podjela rada tiče se stočarstva, ribarstva, zemljoradnje, a uz nju ide i duhovna povezanost uz patrimonij. Žene su, osim toga *od jutra do sutra* zaposlene „reprodukcijom“ svakodnevnog obiteljskog života. Ive Šikić Balara u svojoj pjesmi *Trudni dan* jedan je dio pjesme posvetio ženi-domaćici koja nije otišla na *intradu* već je ostala kući obavljati svakodnevne poslove:

*Ti dan ni ni gospodarica
u miru stala.
I 'na je š njiman zajedno ustala
hamiju opremila
brendu vode donila
javila se po ženama
za peć užgati
u poje pošla trave ubrati
za živomu isti dati,
zavarila kropac,
podizala dičinu,
'ne veće opremila u skulu,
u žrnima hrmente samlila,
živomu piti odnila,
napitala male.
Pomela dvor i skale,
potopila robu,
peć užgala,
iza toga pomočenu robu promujala
i metnula na sušilo
na kršje na zid
de bilo,
kudiju navila
i drugu peć podložila.
Na brigi joj i stari dide
da mu bude od potrebe
opratila ga je na ulicu
kod starac do siđe.*

Pridnoć navisila večeru

sočiva i ripe

i malo blitve...

(2004:67-69)

U Murteru bi žene nedjeljom predahnule *na kantunu od ulice, a stari muški na gredi*, dok bi mlađi išli u *palt*⁹⁰ u Murteru; u Kornatima nije bilo gostionice. U Kornatima, jedino za vrućih ljetnih poslijepodneva žene bi sjedile u hladu obavezno predući vunu, pletući neko pletivo ili krpajući. Žene nikada nisu bile gotove sa svim svojim poslovima. Muškarci obave poslove i bar nakratko navečer sjednu s *judima* u društvu dok ženini poslovi teku u neprekinutom nizu i spajaju dan s noći, gomilajući se s novom zorom i u tom vječnom radu pored njih su prolazili mjeseci, godišnja doba i godine.

Erlich u svom djelu *Jugoslavenska porodica u transformaciji* (1971:85) patrijarhalni sustav burnih 1930-ih godina uspoređuje s vagom i kaže da se dobri i prijazni odnosi lakše održavaju kod nejednakih prava, tj. gdje pojedini članovi obitelji imaju visoki autoritet, nego kod izjednačenih. Autorica to metaforički izražava kao vagu koja se brzo ustali u svom položaju ako je nejednako opterećena. Krećući njenom idejom ja sam zamislila nešto drugo: život kao jednu vagu s dva kraka kojoj je s jedne strane muškarac, a s druge žena. Ako jedna strana ostane prazna, vaga će biti van funkcije. U životu, ako izostane jedan od partnera, da bi se koliko toliko uravnotežila „vaga“, druga strana mora preuzeti dio uloge suprotne strane. Žena koja je ostala bez muža potruditi će se koliko joj to okolnosti dopuštaju da životni balans dalje teče. Upušta se u „muške“ poslove (ribolov, veslanje, jedrenje, krčenje, ovčarstvo...), a istovremeno obavlja i ženske poslove kao i prije. Udovica je, pored teškoća koje su je snašle u novonastalim okolnostima, bila izložena brojnim moralnim normama koje je morala poštovati da ne dođe na *slabi glas*. Cijenilo se to što se trudi i smatralo se da je u „pravom smislu majka“, ali nije smijela raditi nikakve poslove sama s nekim muškarcem osim s bliskim rođakom. Ako je išla na ribaricu onda nije smijela biti jedina žena. Doživotno je morala nositi crnu⁹¹ odjeću i crni *pobrađeni šudar*⁹². Takvo vezivanje marame označavalo je duboku žalost. Nadalje, nije smijela izlaziti nepotrebno iz kuće, osim po nekom poslu. Poželjno je bilo da se druži samo s rodbinom, a nikakve prijateljice nisu bile preporučljive. Za blagdane nije smijela ići gledati kolo, niti pjevati,

⁹⁰ Mjesto gdje se prodaje duhan ili krčma.

⁹¹ O simbolici crne boje više u poglavlju Komunikacija svjetlosnim simbolima.

⁹² Crna marama za glavu koja je podvezana ispod brade.

niti se smijati javno i glasno jer kad se ne bi tako ponašala značilo bi da nije osjećajna i da je zaboravila muža. Takvo poimanje ženskog tugovanja prepoznamo još i u poslovi starih Rimljana *Feminis lugere honestum est, viris meminisse*⁹³. Nošenjem crne žalobne odjeće kada umre član obitelji žene postaju vrlo vidljivi simboli žalosti, te time i kontinuiranih odnosa srodstva između pokojnika i živih (Evy Johanne Håland, 2011:226).

Muškarac koji je ostao bez žene rijetko je sam svoj obiteljski život dovodio u ravnotežu. Njemu su obično priskakale u pomoć baka, majka, sestra, neudata teta... Razgovarajući s najstarijom živućom generacijom žena Kornatarica saznala sam da se one sjećaju samo dvoje udovaca koji su se poslije smrti žene upuštali u „ženske poslove“ (predenje vune, pletenje...), iako su svi muškarci znali krpiti mreže što su vrlo slične motoričke radnje. Kulturne norme uzrokovala su mentalnu blokadu koja im nije dopuštala da oni tu granicu prijeđu radi opstanka svoje obitelji iako je nerijetko bila prisutna velika briga i strah za obitelj. Drugim riječima, žene u nuždi preuzimaju poslove, a i uloge muškaraca, a muškarci gotovo nikad poslove, a rijetko i uloge žena.

Ima puno primjera žena koje su same bez muškaraca u kući podizale svoju obitelj i odgojile odgovornu, radinu, poštenu djecu i sačuvale imanje.

Ni takve životne situacije nisu mogle potaknuti javno mišljenje da vrijednosno izjednači jedan i drugi rod. Cijelo mjesto je znalo za te sudbine i kad bi se u nekoj obitelji s više djece razboljela majka ili umrla, ljudi su iskreno suosjećali s tom obitelji. Kad bi se razbolio otac ili umro i tada su iskreno suosjećali, ali su običavali reći da je bolje da im je ostala majka. Znali su da je čeka težak život, ali da ipak postoji neka mogućnost da izvede uspješno djecu u život. No ipak, kulturno mišljenje o manjoj vrijednosti žene nije se mijenjalo.

U podjeli rada na muške i ženske poslove stočarstvo je u onom svom dijelu koji je vezan za *goru*⁹⁴ bio isključivo muški posao. Žene su rijetko ili nikako išle u *goru*. Muškarci su znali svaku stazu po kojoj se stado kretalo, gdje se je odmaralo za vrućih dana, gdje za kojih vjetrova, kakve je naravi koji predvodnik stada i kuda bi mogao povesti ostale. Mnogi su se bavili tim poslovima, ali pojedinci su bili pravi virtuozi koji su točno znali kojim se ritmom stado kreće i gdje i kako ga je najbolje zaskočiti. O tim akcijama se je unaprijed i nakon obavljenog posla puno pričalo i prepričavalo i uočavale greške koje su bile popraćene velikim psovka.

Žene nisu sudjelovale u tim poslovima; njihov dio je nastupao nakon klanja. Obaveza je bila nešto podijeliti susjedima, rodbini ili platiti na taj način neku uslugu ili obavljen posao (oko

⁹³ Ženama priliči tugovati, muževima sjećati se.

⁹⁴ Unutrašnjost otoka Kornata koju sačinjava nekoliko morfoloških lanaca.

broda, krčenja ili slično). Dio mesa se je prodavao, no opet su prednost boljih dijelova mesa imali prijatelji ili rodbina. Socijalna obaveza podijele mesa je vrlo jaka, bez obzira na potrebe obitelji, i o tome su u prvom redu žene vodile računa. Žena se tu bez ikakve verbalizacije uzdiže na ulogu ravnu muškarcu, ako ne i višu i on surađuje s njom i prati je. Supek u svom radu *Darivanje kao totalna komunikacija* (1987:7-18) piše o svinjokolji i o vrlo sličnoj ulozi žene u raspodjeli mesa. Održavanje i niveliranje odnosa te razmjene u stalnom tijeku „dao – primio“ donosi cijeloj kući tj. obitelji častan, pošten i radin status u socijalnom okruženju.

Dar ili usluga (Mauss, 1982:26-27) moraju biti uzvraćeni jer inače primaoca može snaći zlo. Dodala bih, možda ne zlo ako se radi o sitnom daru ili usluzi, ali će zasigurno biti ispunjen osjećajem inferiornosti. U nekim germanskim jezicima dar znači i otrov – *gift* što također ukazuje na njegov ambivalentan karakter, na činjenicu da dar uspostavlja ljudsku solidarnost, ali isto tako nadmoć darivaoca nad primaocem. U tadašnjim ekonomskim prilikama ljudi se nisu tako često darivali kao danas, ali su ljudi i tada na svadbe, krštenja, babinje nosili darove i obvezali primaoca na uzvrat u istim okolnostima. U malim zajednicama (Supek, 1987:7-18) u kojima nikad nema anonimnosti nemoguće je uspostavljanje strogo ekonomskih robno – novčanih odnosa. Tako ako nekome u Kornatima ponestane brašna ili nešto drugo, neće onaj koji prima darivaocu ponuditi novac već će mu dano vratiti, bilo bi najpoželjnije, u Kornatima. Netko tko ima brod prevest će svojim brodom onoga tko ga nema i njegov teret i neće to naplatiti, ali se podrazumijeva da će darivaoc biti u superiornijem položaju u odnosu na primaoca i to će se uravnotežiti u nekoj drugoj situaciji darivanja (davanja) i primanja.

Mauss objašnjava da je značenje darivanja u tome što izražava, potvrđuje ili stvara društvenu vezu među partnerima u razmjeni. Ponudom dara može se tražiti prijateljski odnos; prihvaćanje podrazumijeva spremnost uzvraćanja dara tj. odnosa. Razmjena darova može značiti i natjecanje, ali i poniženje kad se nekome daje nešto što on ne može uzvratiti.

Mauss je smatrao kako je strah od posljedica neispunjene obaveze dovoljan za održavanje sustava razmjene. Do toga je došao na temelju analize razmjene kod novozelandskih Maora. Oni vjeruju da darovana stvar - *taonga* - ima svoj duh *Hau* koji uvijek pripada prvom vlasniku (Mauss, 1982:28-30).

Murterini, a posebno Kornatari, bili su jako vezani uz *patrimonij*⁹⁵ - zemlju; nerado su je prodavali, nerado su je djelili sinovima za života. Kćeri bi imale pravo u miraz dobiti neku njivu, ali je bilo poželjno da je ne uzmu i to im se davalo na znanje. Mnoge, da se ne zamjere braći, nisu uzimale zemlju, ali su radile na zemlji svog muža.

⁹⁵ Lat. *patrimonium*, ii n. očevina, očinstvo, nasljedstvo, baština.

Nasljednik osjeća duh onoga koji mu je ostavio maslinik svaki put kad sjedne pod maslinu, njegovu nadu, njegovu brigu, njegov trud. Maslina se rijetko ili nikako i dan-danas čupa iz zemlje. To se smatra za svetogrđe. Nitko pri zdravoj pameti neće namjerno srušiti crkvu i na tom mjestu napraviti kuću, niti će uz grob napraviti neko zdanje, jer i maslina i crkva i grob imaju svoj duh koji ne samo da pripada vlasniku ili posvetitelju, već je i sam prostor na kojem se nalaze zauvijek prožet tim duhom. On vlada, on na neki način tvori duhovni i kemijski sastav zraka koji se udiše na tom mjestu, kao fantomska bol ruke koje više nema. Za maslinu se kaže da je kao majka jer nikad ne odustaje od davanja nakon pružene pažnje. Ako je netko podrezuje, pomladi se, ako ju se očisti od drače, daruje plodovima.

U kršu iskrčene ograde sve su nalik jedna drugoj, ali vlasnici i muž i žena znaju svoje prepoznati. Čak i magarac, koji se redovito *goni* na *intradu* jer se na njemu donose drva ili sezonski plodovi iz polja, zna sve svoje ograde. Kada mlada nevjesta dođe u obitelj pa još nije zapamtila sve ograde obitelji u koju se udala, pusti magarca da ide ispred nje i on točno stane na svoju zemlju. Ili, kao što kaže Susan Harding (1983:281) *Tražiti od njega da svoju zemlju proda ili zameni isto je kao i tražiti od majke da svoje dete zameni za neko drugo, koje živi odmah iza ugla, podjednako lepo i pametno.*

Proizvod uvijek u sebi nosi duh onoga koji ga je stvorio, a zemlja duh onoga koji ju je iz krša podigao. Tako čovjek darivajući zemlju, daruje i sebe, ali daruje i duh onoga koji ju je njemu darovao tj. svoje dugovanje. Britanski sociolog i antropolog Raymond Firth (1959:416-421) kaže da je razmjena darova ujedno i razmjena ličnosti tj. povezanost duša. Nasljedivši zemlju čovjek nasljeđuje duh onoga koji mu ju je dao, a i njegove dugove prema drugim dušama. Mnogi su Kornatari ostali doživotno obrađivati zemlju koju su naslijedili usprkos mukotrpnom radu i vječnoj oskudici jer se nisu usudili uznemiravati duše predaka i time ispaćenim leđima ravnati nebeske dugove.

Patrilinearnost i „nevidljivi svijet“ žena

Sl.107 Murterski svadbeni običaj - pohod

Slika 26. Dota na piru Ane Žilarčeve i Mikule Klušićeva 1942. godine (Izvor: U: Murterski godišnjak 6, str.98)

„Nevidljivost“ žena određena je patrijarhalnim sustavom nasljeđivanja po kojem se preko ženskih članova obitelji prelazilo kao da ih nema. Njena *dota* se sastojala od odjeće . Brojnost i kvaliteta ovisila je o imovinskom stanju obitelji: *...po ure iza neviste išla je roba, to bi ženske sa posebnim interesun očekivale, a dica bi vikaka „eto roba - eto roba“*. Starije ženske pirovnice naprtille bi sukanj, i bičav, mladje bijankariju, bluze i traverse. U kohicama su se nosile kanice, šudarići i druge drangulije, a sve bi to bilo rastreseno da više izgleda. Dva mladja muška od divojčine strane nosila bi skrinju na štangi, ali nebi dali ključ mladoženji, dok se ne isprsi koji dinar. Žene bi sve to pažljivo gledale i prebrojavale, pa kad bi prošla roba, sakupile bi se na vrh ulice i prepričavale: *„Ajme čerce ku je pustu robu odnila, a na zna zašto se rodila“*. Ili bi rekle: *„A ča će od jadne siromašice, dobro da je i no potribice stisla“* (M. Skračić, 2006:251).

Ženinu nevidljivost su podržavala i crkvena pravila o mjestu stajanja žena u crkvenom prostoru i o nesudjelovanju u nekim vjerskim obredima. Michel Foucault (1994:23) takvu odijeljenost muškaraca i žena u nekom prostoru, kao što je obrazovni koledž, naziva unutrašnjim diskursom institucije, ali to očito vrijedi i za vjerske institucije. Takav diskurs je artikuliran različitim

statusom muškaraca i žena, asimetričnom moći i, na neki način, nejednakim pravom na Božju milost. Geertz (1973) je rekao da su ritualne norme modeli koje djeca uče bez riječi naprosto gledajući i raspored stajanja u crkvi, i u procesijama ili slušajući o načinu diobe nasljedstva.

O nemogućnosti žena da na Veliki petak za vrijeme obreda sudjeluju zajedno s muškarcima govori Juraga (2008:126).*....mora se spomenuti da u ono vrijeme žene nisu, kao što to čine danas, smjele pristupiti klanjanju i ljubljenju križa za vrijeme obreda zajedno s muškarcima, nego su to mogle obaviti tek nakon završetka obreda...*

Prema svjedočanstvu don Slavka Mikelina (župnik u Murteru od 1961. do 1980. god.):

Utjecajem kat. Organizacije 'Križari' uz dozvolu župnika Don Rafe Benamati počeo se okupljati manji broj ženskih, pod vodstvom Marka Dondjivića.... Muški zbor je protestirao: 'Zašto se njih nije pitalo?', ali su pomalo popuštali da one zapjevaju na prinos darova i na kraju Mise (Rukopis, Špralja, 2011:12).

Kroz 1952. godinu...*tada se počinje organizirati i žensko pjevanje u crkvi, ali su ženske pjevačice još uvijek bile odvojene od muških, one su, naime, pjevale odozdo iz crkve, a mi iz hora gore...*(Špralja, 2011:474).

Iz navedenih primjera iščitava se unutrašnji diskurs interijera koji govori o različitom odnosu kulture prema muškarcima i ženama. Odlazak u crkvu bila je jedan od rijetkih društvenih aktivnosti koja je bila legitimna i za žene i muškarce, a odnosila se na javno djelovanje, ali je ipak participacija muškaraca i žena bila nejednaka. Pored religiozne potrebe kod žena i osjećaj pripadnosti zajedničkim društvenim djelatnostima bio je motiv za sudjelovanje na misama, procesijama...

V. Skračić (2003:105) govoreći o parceliranju kornatskih posjeda zadnjih godina (kraj 20. i početak 21. st.) daje nam mogućnost zaključka da su se žene ranije odricale posjeda u korist braće *Usitnjavanje posjeda se nastavlja i njegova stvarna slika danas je bitno različita od onoga što pokazuju ovi pregledi. Mnogi nasljednici 'traže barem jednu parcelu na kojoj bi i oni mogli sagraditi kućicu'. Sestre na ostavinskim raspravama koriste svoje zakonsko pravo i ne stavljaju križ na svoje nasljedstvo...*

Nevidljivost žene utkana je i u nasljednu geografiju Kornata. Prije nego je došla tj. rodila se već joj je bilo predviđeno otići tj. udati se i ništa ne ponijeti sa sobom. Da bi se sačuvale dimenzije posjeda, društvo je zamislilo sliku u kojoj je žena obojana nereflektirajućom bojom pa se njen preslik u zrcalu ne vidi, a svi ostali se vide.

Uglavnom, sve obitelji su živjele patrilokalno, osim rijetkih koje nisu imale muških nasljednika pa bi zet došao u *laštvo* pa ima i nekoliko slučajeva da je uzeo ženino prezime⁹⁶.

Inače u raspodjeli nasljedstva žene bi se, gotovo uvijek, odricale svog dijela. Ponekad, u bolje stojećim obiteljima dobile bi neku, ne baš važnu *njivicu*. Današnja diobena situacija se mijenja i to pridonosi usitnjavanju posjeda, a to pak mijenja sliku i svrhovitost inicijalnog kornatskog gospodarstva.

Moja kazivačica Luce Skračić rođ. Marušić ispričala mi je da je njena *baba*, isto Luce, od svoje braće za dotu dobila sljedeću darovnicu koju ona datira okvirno oko 1890-te godine:

Mi braća, Rameša Grgo i Miho našoj dragoj sestri Luci dajemo pravo nabrati munit trave ili na Ravnoj ili Zaloj dragi, a za nevrimenta može brođun stati u naš porat.

I ova darovnica daje nam informacije o rodnoj hijerarhiji, ali i o odnosima u obitelji. Braća s jedne strane naglašavaju da im je sestra draga, a s druge i da su oni složni u odluci. Činjenica da je ta darovnica još uvijek sačuvana na zidu Lucine roditeljske kuće pokazuje nam koliko se ta situacija smatrala značajnom. Jedan drugi primjer „nevidljivosti“: Čitajući dnevnik jednog *Kurnatara*, autor nigdje ne spominje rođenja ni smrt kćerine djece, dok djecu sinova, mušku i žensku, nabraja kao i brojnost stada i vremenske prilike. Osim pravnih i intelektualnih, rodne definicije određuju i emotivne razlike. Muškarcima pripada nasljedstvo, žensko dijete odlazi i odnosi svoja životna događanja. Ovo ne isključuje emocionalnu povezanost, ali sve što se događa u kćerinoj novoj obitelji ne dira u temelje obitelji u kojoj je rođena. Sva energija ove kulture usmjerena je na takve standarde i tako se djeca odgajaju u obitelji, ali i svih koje susreću u svojoj svakodnevici.

Male sredine lakše održavaju postojeće odnose moći jer je viša transparentnost djelovanja eventualnih „devijantnih“ pojedinaca (žena) pa je tako i reakcija okoline brža tj. pokoravanje prevladavajućoj hijerarhiji je prisutnije, pa se tako čuva moć u privatnoj sferi.

Halbwachs smatra da je mišljenje koje neka obitelj ima o sebi često rezultat mišljenja koje imaju druge obitelji o njoj. Nove ideje neće uspjeti ako su nastale unutar samo jedne obitelji (ili pojedinca). Tradicija će brzo pobijediti takav otpor i takve privremene pobune. U izdvojenim društvima (npr. na otoku) u kojima se sve obitelji slažu u prepoznavanju oćevog autoriteta i nerazriješivosti braćnih veza, osobna potraživanja i jednakosti slobode neće naći odaziva. Crkva podržava one ideje koje služe zajedničkoj tradiciji. Halbwachs o crkvenom podržavanju osobnih sloboda kaže, među ostalim, da je Christianity Church odbila Protestantizam zato što potonji naućava slobodu individualne misli i promišljanja iznad tradicije (1992:185-187).

⁹⁶ Juran (2004:149-187).

Slika 27. Majka i kći Mira 1942. god. (Izvor: privatna zbirka)

Komunikacija zvučnim simbolima

I u vrijeme nepostojanja masovnih medija u tren bi se sve saznalo. Zvuk crkvenog zvona ispisivao je tonsku ljestvicu durskih i molskih događanja po težačkim uličicama i *iskrčenim pojima*. Netko bolestan i sam ležeći u *postoji* transkribirajući zvukove zvona znao je koje je doba dana, da li je radni dan ili blagdan, u kojoj životnoj dobi je osoba koja je umrla ili da li se upravo vjenčava dvoje mladih...Spoznaja koja joj se je otvarala nastala je od zvučnih slika koje su ispunjale prostor većom brzinom nego da je gledala same događaje.

Ali percipiranje zvonjave nije uvijek vezano samo uz sadašnji trenutak kao ni uz zemaljsku domovinu. *Nesumnjivo simbolizira božanski poziv na proučavanje zakona, poslušnost božanskoj riječi, a svakako komunikaciju između neba i zemlje* (Chevalier i Gheerbrant, 1989:817).

Uz pomoć knjige *Murtersko glagoljaško pjevanje* (Špralja, 2011:414-419)⁹⁷ transliterirala sam neke oblike zvonjave.

⁹⁷ Glavni suradnici: Boris Turčinov Klepac i Marko Mudronja Rebac

Zdravomarija se zvonila tri puta na dan. Ujutro, u podne i navečer. Jutrom je najavljivala početak dana i poticala na napuštanje „svijeta snova“ i pozivala u „surovu stvarnost“; u *podne* prisjećala na ručkovnu pauzu, na radost onima koji su imali što pojesti, a na žalost onima kojima je *obid bija slab*; večernja je označavala da je došao toliko žuđeni svršetak rada toga dana.

U *težatnik* (svagdan) ujutro je zvonilo u *po zore* veliko zvono oko 3 minute u svitanje dok se još vide noćne zvijezde; u podne isto veliko zvono oko 3 minute, a navečer u suton kad se prve zvijezde počinju nazirati također veliko zvono. Malo zvono je potom *brecalo*⁹⁸ 3, pa 5 pa 7 puta. Govorilo se da je to poziv na molitvu za pokojne. Pokojnici obitelji ili oni važni srcu bili su svakodnevno spominjani u molitvama. Glavnu ulogu oko čuvanja spomena na mrtve imale su žene. One su poticale ostale ukućane, ako se je u kući molilo na *ishodnje* dane ili palile *kandele*⁹⁹, odnosno poticale na odlazak na misu. Čuvajući spomenom na mrtve kontinuitet rodnog stabla muževe obitelji akumulirale su svoju „nevidljivu“ moć, a i „nevidljivo“ podrivale patrijarhalni sustav uzdižući sebe (žene) na ljestvici važnosti u očuvanju obiteljske loze gdje se je inače smatralo da im je mjesto pri dnu. Zazivalo se molitvom Boga da im da *pokoj vječni* ili same pokojnike da izmole kod Boga za dušu molitelja.

Nedjeljom se je ujutro zvonilo kao u *težatnik*, a po danu poslije Velike mise, oko *podne*. *Podne* je *doba od ručka* kako kaže Balara ...*od obida od podneva*..

A o večernjoj *zdravamariji* govori stihom:

Sunce zašlo

zvoni zdravamarija

*u dvor banula hamija...*¹⁰⁰

(Balara, 2003:69)

Na posebne dane, osam dana prije svetkovine i tri dana prije blagdana, zvonima se *slavilo* - rukama pokretao bat zvona i proizvodio zvôn, ton prema određenom ritamskom obrascu- prije i poslije *Zdravomarije* i *Podneva*. U pokladni utorak, nešto prije ponoći, i zvono na *manjarol* kojim se upozoravalo da se *mrsna spiza* mora pojesti jer *počima Korizma*¹⁰¹. Satovi su tada bili

⁹⁸ Jednoličan zvon kada klatno udara samo na jednu stranu zvona.

⁹⁹ Uljanica koja se pali u kući za pokoj duša umrlih ukućana ili neposredno pred smrt nekog od ukućana.

¹⁰⁰ *U dvorište nagnula obitelj*..

¹⁰¹ Lat. *quadragesima*, „četrdesetica“. Razdoblje od četrdeset dana prije Uskrsa (počinje na Čistu srijedu) koje služi kao priprava za Uskrs (*Leksikon ikonografije*, 1985, Liber KS, Zagreb, str.336.)

ekskluzivne naprave i rijetki su ih imali u kućama pa su se žene ravnale po zvonima za pripremu hrane ili za druge radnje.

Za pokojne, brigu oko zvonjenja preuzimali su ožalošćeni. Zvonilo se je 3 do 5. min. tzv. *mrtvi zvon*¹⁰², javljajući da je netko preminuo. Nedjeljom od prvog zvona za Malu misu pa dok nije odzvonilo *podne* nije se oglašavao *mrtvi zvon*, vjerojatno da ljudi u tom dijelu Božjeg dana koji je posvećen slavljenju Boga ne budu ometani zemaljskom boli. Kad bi umrlo dijete nije zvonio *mrtvi zvon*, nego se zvonima *slavilo* jer se preminulo dijete zvalo *rajnik*, onaj koji je u raju, a za nekim tko je otišao u raj ne treba žaliti već ga slaviti. *Rajnik* se zvalo dijete koje je bilo kršteno, dok nekršteno dijete nije išlo u raj nego u limb¹⁰³.

Pola sata prije zakazanog vjenčanja *slavilo* se zvonima, potom se zvonilo i *brecalo* s oba zvona. Vjenčanje je bilo visoko pozicionirano na skali životnog uspjeha pa se je to i zvonima oglašavalo. Još jedna potvrda centralne pozicije braka u patrijarhalnom društvu. Kad bi se iz crkvenog dvorišta vidjelo ili čulo svatove *brecalo* bi se s oba zvona. Halbwachs (1992:182) kaže da postoji potreba kod ljudi da se svrstavaju u ograničene grupe, bilo obitelji ili religijske. To svrstavanje u grupe je u opoziciji s jedinstvom društva, kao što je i nužnost određenog životnog trajanja (smrt) u opoziciji s kontinuitetom (vječnost, raj, pakao). Tako je žena neophodna za kontinuitet obitelji – rađanje, a u opoziciji je s produljenjem loze. Žena je u opoziciji samim tim što je žena. Neophodna je za kontinuitet grupe, a istovremeno tim činom subverzivno djeluje na ideologiju patrijarhata po kojoj je „nevidljiva“.

U velikom tjednu prije Uskrsa komunikacija zvonima postajala je posebno važna i „gusta“ simbolikom. Crkvene laičke udruge štovatelja nekog sveca ili Majke Božje zovu se bratovštine. Udruge imaju vlastita pravila i promiču duhovni i svekoliki rast svojih članova i muških i ženskih koji imaju obvezu međusobno se pomagati (Juraga, 2010:57).

Bratovštine su imale raspored klanjanja i crkvenim zvonom oglašavale svakih sat vremena vjernicima poziv na klanjanja. Nakon mise na Cvjetnicu izlagalo se Svetoostajstvo vjernicima radi klanjanja. To klanjanje je trajalo četrdeset sati, tj. od Cvjetnice popodne kroz Veliki ponedjeljki i Veliki utorak do jutarnje mise na Veliku srijedu. Narod je to zvao *kvarante ure* i klanjao se samo danju, navečer bi se monstranca spremila u tabernakul (Juraga, 2008:121).

¹⁰² Za označavanje smrti i sprovoda zvonilo se samo malim zvonom.

¹⁰³ Lat. *limbus*, rub, granica između raja i pakla; Krist je prema teologiji, u vrijeme od svoje smrti na križu do uskrsnuća sišao u limb i odatle oslobodio duše pravednih (nekrštenu djecu), a po svom uzašašću i njih poveo sa sobom u nebo (*Leksikon ikonografije*, 1985:378).

Za večernju misu Velikog četvrtka kratko su zvonila oba zvona na Slavu i potom bi se zavezala i ne bi se oglašavala do Slave na misi uskrsnog bdijenja u Veliku subotu. Vjernici su počast tom dijelu Velikog tjedna odavali i tišinom zvona. Na te dane zvona su zamjenjivale *čičajke* – čegrtaljke.

Zanimljiv je još jedan zvučni ritual koji se je održavao na Veliku srijedu u crkvi nakon otpjevanog *Gospinog plača*, a zvao se *baraban*. Tada bi u mraku crkve nastalo lupanje vjernika po klupama štapčićima (*baturikama*), koje bi od *gluša*¹⁰⁴ napravili mladići, a trajalo je nekoliko minuta. Na taj su se način vjernici prisjećali Kristova bičevanja. Žene su sudjelovale u ovom ritualu, ali nisu imale po čemu lupati jer su bile zbijene jedna do druge na sredini crkve pa bi samo malo lupile po podu ako bi uspjele u toj gužvi¹⁰⁵.

U Murteru je *baraban*¹⁰⁶ ukinuo don Rafael Benamati, koji je službovao u Murteru od 1935. do 1940. godine. O ovom običaju čitamo i kod Gavazzija da se u Dalmaciji zvao *tući barabana* u crkvi na Veliki tjedan: *Na Veliku srijedu, četvrtak ili petak, ili samo jedan od tih dana, udara se šibama po crkvenim klupama tako dugo dok se ne izlome...*(Gavazzi, 1991:26).

U Velikom tjednu široko je rasprostranjeno i udaranje prutovima po crkvenim klupama (šibanje, tući barabana, tjerati korizmu), a negdje mladići šibaju djevojke i odrasliju djecu...Etnografija (1998:207).

U literaturi *baraban* se još spominje u Ražancu, Sinju, Pridrazi...Hrvatski običaji – Uskrs U: *Zborniku studenskih radova* (2006).

Simbolika ovog čina može imati više interpretacija. Šibanjem u Velikom tjednu vjernici su možda htjeli istjerati tugu zbog Isusove muke, možda išibati one koji su bičevali Isusa, možda istjerati Korizmu u kojoj su postili i odricali se, možda udaranjem izbaciti svoje unutarnje nesklade, a buka koju su pri tom proizvodili je kao apotropejsko sredstvo naglašavala njihovu namjeru. Danas se zna reći kada dijete napravi neku zločestoću *bit će barabana kad dojdeš doma*. I u ovom ritualu oslobađanja emocija nije ženama pružena prilika da ravnopravno sudjeluju. Možda ne bez razloga? Tko zna do kuda bi dovelo njihovo oslobađanje emocija i koliko bi trajalo?

¹⁰⁴ Lijeska, smrdljika, *P. Terebinthus*.

¹⁰⁵ Ispričala mi je kazivačica Luce Skračić.

¹⁰⁶ Podsjeća na staru obrednu judejsku tradiciju, vidi Juraga (2008:122).

Komunikacija svjetlosnim simbolima

Procesije su ophodi vezani uz neke crkvene blagdane. *Procesija* je mogla imati svrhu blagoslova polja, ali je mogla biti posveta puka nekom velikom blagdanu. *Procesija* je započinjala od župne crkve kretala se određenim itinerarom po selu i vraćala natrag u crkvu. Nosili su se crkveni *barjaci*¹⁰⁷, molilo se i pjevalo. Jedna od posebno velikih i svečanih bila je *procesija* na Veliki petak. Cijelim putem kuda je procesija išla palila su se svjetla na prozorima. Oni stanovnici Murtera koji su bili u Kornatima, a nisu mogli doći jer su ih spriječili neodgodivi poslovi npr. mužnja ovaca i sl., za lijepog vremena palili su velike kratkotrajne vatre koje bi sudionici *procesije* mogli vidjeti iz Murtera preko mora na Kornatima kad bi došli na određenu točku svojega kretanja. Te vatre su se palile kao znak zahvale svecu ili velikom blagdanu i kao simbol sudjelovanja s mještanima koji su se kretali u toj svečanoj povorci.

Slika 28. *Komin*: simbol kuće i ženinog svijeta (Izvor: U: *Kurnati...*, str. 16.)

¹⁰⁷ Zastava, a ako je crkvena ornamentirana je likom nekog sveca ili crkvenog dostojanstvenika i iznosi se u svečanim trenutcima.

Slika 29. Vatre u Kornatima za Veliki petak. (priredio: Boris Turčinov- Klepac U: *Murtersko glagoljaško pjevanje*. 2011., str. 434.)

Vjekovima su se ljudi pozdravljali i komunicirali vatrom i dimnim signalima na velikim udaljenostima. Osim pozdravne uloge, vatra je često simbol koji očičuje i preporađa i označava početak novog života. Katolička liturgija *nove vatre* slavi u uskrsoj noći¹⁰⁸.

Kućne vatre održavaju žene, a kućno ognjište bilo je uvijek mjesto okupljanja njezinih članova i utočište obitelji¹⁰⁹.

Od mojih kazivačica čula sam u nekoliko varijanti sljedeću poslovicu:

*Stoj, ženo (divojko) kod komina
ni o tebi (neće bit o tebi) zla spomina.*

¹⁰⁸ Prema jednoj inicijacijskoj predaji (Chevalier i Gheerbrant, 1989:738) kod afričkih Fulba, vatra pripada nebu jer se uspinje, dok voda pripada zemlji, jer s kišom silazi. Voda je nebeskog podrijetla i zemaljske sudbine, dok je vatra zemaljskog podrijetla a nebeske sudbine.

¹⁰⁹ Kod Rimljana susrećemo kult Veste, božice domaćeg ognjišta. Rimljani su Vestu, kao i Grci Hestiju, smatrali i zaštitnicom obitelji u širem smislu, pa i cijelog Rima i rimske države. U tom hramu kružnog tlocrta koji je svojim oblikom podsjećao na ognjište svećenice vestalke (njih šest) čuvala su „državno ognjište“ vezane zavjetom vječnog djevičanstva (Zamarovsky, 1989:334).

Aleksandra Muraj također navodi na Zlarinu vrlo sličnu poslovicu:

*Ostaj djevojko uz ognjište pa nećeš doći na zao glas*¹¹⁰.

Ili izvorno:

*Stoj, divojko, kraj komina
ni o tebi zla spomina.*

Muraj naglašava da izričaj *ognjište* valja razumjeti u prenesenom značenju kao simbol kuće, doma. Jasno se izražava vrijednosni stav o pripadnosti ženskoga, napose djevojačkoga svijeta u privatnom okružju. U preporuci o suzdržanosti od sudjelovanja u javnom mogao bi se prepoznati nepisani moralni kodeks (2004: 86-87). U obične dane kroz godinu svakog jutra najprije bi se razgrtao pepeo da se vidi da li se sačuvao žar na *zapretanoj glamji*. Goruća bi se grana sačuvala u pepelu kako bi se sutradan puhanjem mogao proizvest plamen. *Hurminadi*¹¹¹ su bili rijetkost pa su se često ujutro posuđivali od susjeda ili *hurminadi* ili *glamja*¹¹². Veliku promjenu u održavanju vatre i uopće za ženin dnevni raspored unijeli su polovicom stoljeća plinski štednjaci na boce.

Na Badnji dan bi se na *komin* stavio veliki maslinov *suk* (odrezana grana) koji se zvao *Badnjak* i koji je trebao gorjeti sve božićne dane (Juraga, 2008:34 i 114).

U Murteru su se palile i Ivanjske i Prvomajske vatre¹¹³.

Neke *procesije* su bile slavljene osim pjevanjem, paljenjem svjetala ili vatre još i ukrašavanjem ulica šarenim maramama koje bi se vješale na konope razvučene od prozora do prozora putem kuda je *procesija* prolazila. Za posebne prilike, blagdane ili proslave ljudi običavaju odjenuti novo odjelo ili bar neki lijepi odjevni detalj. Kako je stanovništvo bilo skromnih mogućnosti kitili su i sebe i svoje ulice najljepšim što su imali *šudarima – hacolima*¹¹⁴.

Žene su bile te koje su se kitile maramama pa se u tom ukrašavanju i seoskih ulica maramama vidi „poetika ženstvenosti“. Marame su visile na razvučenim konopima visoko iznad glava, a

¹¹⁰ Kranjac, Ante, S. 1981. Zlarinske narodne pjesme, poslovice i uzrečice, U: *Narodna umjetnost* 18:11-26.

¹¹¹ Šibice, palidrvca s obzirom da su bile rijetkost, upotrijebljene se nisu bacale već se čuvale za potpalu.

¹¹² Gorući komad drva na kominu.

¹¹³ Više o tim vatrama u poglavlju Komunikacija s nadnaravnim svijetom.

¹¹⁴ Marama, rubac bilo koje vrste.

žene su s njima izdigle svoju ženstvenost visoko, stavile je na ogled, i koračale u procesiji ostraga zbijene u masi, a pogled im je letio prema gore, i u srcu su bile zadovoljne jer je njihova moć ženstvenosti zalepršala bar nakratko.

Iznijet ću jedan događaj iz murterske povijesti koji se sad već prepričava kao anegdota, a ispričale su mi ga moje kazivačice, a i ja ga se sjećam kao djevojčica. Tada su u Murter dolazili Jovanka i Josip Broz Tito, predsjednik sa suprugom u tadašnjoj Jugoslaviji. Jovanki Broz se jako svidjela jedna marama i nudila je novaca, tadašnjih dinara, vlasnici koliko god ona želi. Vlasnica marama, inače siromašna žena, nije nikako htjela prodati maramu. Svi su bili ljuti na nju, a ona je samo rekla da ona taj *lipi šudar* cijeli život gleda u svojoj škrinji, a ako ga proda da će *šolde* potrošiti, a *šudara* u škrinji više neće biti¹¹⁵.

Evo što o tom ženskom odjevnom detalju kaže muški murterski pjesnik, svjestan važnosti *hacola* kako za žensku dušu tako i za muško oko.

Slika 30. Procesija kroz ulicu okićenu maramama 2012. god. (foto: Karmen Turčinov)

¹¹⁵ O ovoj anegdoti bilo je riječi u okviru mog izlaganja na Godišnjem znanstveno-stručnom skupu Hrvatskog etnološkog društva pod temom *Komercijalizacija „tradicijske kulture“*, 01. lipnja, 2012. u Zagrebu.

Hacoli

Hacolv je svake sorte bilo

š njima se je radilo i kitilo

za težatnik

i venčanje

za blagdane i više i manje.

Krmežini obični vuneni

ružicama i cvitićima pokriveni

pa žutani – dvi ih sorte ima –

od bavela pristaje sa njima

o'sto dinari na ruže velike

nevistaški ne moreš o dike

modri na tačkice bile

pa s resama još od svile

kahani škurani

i još drugih ima

svaki bi se dičija

š njiman.

(Balara, 2004:96)

Po boji odjeće moglo se je čitati kakvo je blagdansko, prazničko ili emocionalno raspoloženje kod pojedinih osoba. Već smo rekli da su u strogoj crnini s *pobrađenim šudarima* bile udovice. Crna boja se vezuje uz tamu, noć, nešto što nije dobro. Crna zemlja – mjesto ukopa, crne dubine pakla, crni dani – kad sve krene loše. Crnom odjećom su se odjevali ožalošćeni zbog smrti bliskih osoba. Međutim, na sprovodima djece sudionici, tj. bar oni koji su nosili lijes, bili su odjeveni u bijelo. *Bijela u usmenom narodnom stvaralaštvu često znači i dobro i lijepo...*(Brenko, 2009:54). Afirmacija bijele boje može se odnositi na tjelesnu ljepotu – npr. bijelo lice, ili na duhovnu – čista duša, nevinost u značenju djevojaštva, ali i nevinost rođene djece koja su se odjevala u bijelo. Bijela je mogla imati i gurmanske atribute kad se odnosila na neku ukusnu hranu – *bili kruh* ili smokve *bilice*. Bijela može simbolizirati i tugu. To se često susreće u hrvatskoj folklornoj tradiciji gdje nerijetko susrećemo ožalošćene u bijelom, pa tako evo u kulturi Murtera i Kornata na sprovodu djece. Bijelom svjetlošću simbolizira se i slika Boga i anđela. Bijela je i simbol starosti – bijela kosa, ali ispod bijele kose je mudrost, poštenje i

duhovni mir. Pa kad se za neku ženu kaže da je *bilog lica* možda to uključuje pored ljepote i mudrosti i duhovni mir i poštenje, a i tugu koja je neizostavni dio svakog življenja.

Na Božić se ženski svijet odjevao čednije, boje su bile zagasite... na Uskrs je ženska čeljad odjevala bluze sjajnih boja, rupci su bili obavezno žutani (Juraga, 2008:128).

Svjetlijim i sjajnijim bojama približavali su se bojama prirode koja se o Uskrsu budi i blista u svijetlim bojama.

Svatovi su imali crvene rupce i po njima su se razlikovali od ostalih okupljenih ljudi tj. promatrača. Crvena se boja vezivala sa zdravljem i jedrom ljepotom – npr. rumena lica. Crvena marama za mladenku i svatove je i u značenju obredne boje, a i simbol ljubavi i strasti. Simbolika crvene boje provlači se kroz mnoge kulture počevši od drugih dijelova Hrvatske pa Europe i dalje: licitarska srca, koraljne ogrlice, crvene jabuke kao znak ljubavi (u grčkoj i rimskoj mitologiji vezuju se uz ljubav tj. uz Afroditu, odnosno Veneru), a crvene vjenčаницe nose se u Kini i u Indiji (Brenko, 2009:19-21). Murterske skromne mladenke sa svojim crvenim odjevnim detaljima zaigrale su u kolu mediteranske „poetike ženstvenosti“, a da nisu iznevjerile okvire rodne zadanosti u lokalnoj patrijarhalnoj kulturi.

Što o patrijarhatu kažu Murterke i Kurnatarice?

Pitajući moje kazivačice zašto je takav svijet i poredak i kakvo je njihovo mišljenje o tome saznala sam da su takav poredak naučile od svojih predaka. Da su ih odgajali od malih nogu da muškarci imaju više prava nego žene. Žene su zapostavljenije u svojoj obitelji jer su one „tuđa kuća“. U rodnoj kući su isto „tuđa“ jer će otići, a u muževoj su „tuđa“ jer su došle. Takav poredak je ostavio Bog u nasljeđe i to piše u starim, svetim i mudrim knjigama misle Murterke. Bog će im za njihovu žrtvu, što poštuju stare običaje, dati zdravlje i blagoslov njihovoj djeci. A one iz poštovanja prema Bogu i precima drže se toga premda im nije uvijek lako. Shvatile su da su ionako samo na proputovanju kroz ovaj svijet, i u strahu da ih njihove obitelji ne prestanu voljeti, a okolina ne počne prezirati, one ustrajavaju u takvoj svakodnevicu. Razgovarajući s jednom kazivačicom o životu njene kćeri kojoj muž pije i zlostavlja nju i djecu, upitala sam zašto ona nešto ne promijeni kad on ne odustaje od takvog ponašanja. Ona je odgovorila: *Moja kći mora živjeti s njim jer joj je on muž i otac je njenoj djeci, ali i mora moliti Boga da mu prosvitli pamet da prestane piti.*

Ostavljaju to višoj sili ili sudbini jer one same misle da to ne mogu promijeniti.

A kad sam ih pitala što je za njih sreća? Na prvom mjestu je vjerovanje u Boga, da im ta vjera donosi utjehu u tuzi, žalosti, nevolji i nesigurnim vremenima, a u radosti ispunjenje i daje smisao svemu vraćajući im stabilnost.

Na drugom mjestu je zadovoljstvo u svojoj obitelji i kad su im djeca zdrava, poslušna, dobri i vrijedni ljudi, a neke su dodale da ih jako srećom ispunjava školovanje djece. Na kraju, ali vrlo značajna u njihovim životima je zajednička pjesma, šaljivi razgovori i kad mogu pomoći potrebitim ljudima.

Na pitanje što neku ženu čini „dobrom“ ženom sve su na najznačajnije mjesto stavile brigu i organizaciju obiteljskog života, povjerljivost, suzdržanost od ogovaranja, spremnost pružiti pomoć bolesnome i žalosnome i odvajanje vremena za molitvu i sprovode. Naučivši takvu ideologiju roda starija generacija žena nastavila je živjeti po tim zakonitostima. Patrijarhalni sustav egzistira još i danas iako su obiteljske strukture promijenjene. Kod obitelji mlađih generacija, koje nisu tema ovoga moga rada, dogodile su se promjene kao posljedica povijesnih, kulturnih, ekonomskih i političkih događanja nakon 50-ih godina XX. stoljeća. Te promjene su utjecale i na status žene u svakodnevicu. Složene obitelji su postale raritet, a i tamo gdje traju uvjetovane su nemogućnošću stvaranja novog stambenog prostora zbog male *parcele* ili ih u zajedništvu održava samo neki gospodarski interes, najčešće ugostiteljstvo ili turizam. Ima nekoliko obitelji koje su u zajednici okupljene zbog tradicionalnih kornatskih djelatnosti, stočarstva i maslinarstva. Mlađi ljudi žive u nuklearnim obiteljima, nerijetko u istim kućama, ali u odvojenim stanovima. Sezonski nuklearne obitelji rade i zarađuju posebno, a zimi opet obitelji kuhaju zajedno i zajedno plaćaju režije. Nije neuobičajeno da starija generacija još živi u uvjerenju da zajedništvo postoji jer im djeca s obitelji žive u nekom gradu, ali kad dođu na otok za godišnji odmor ili vikend kratkoročno ulaze u patrijarhalno ozračje. Razgovarajući s tom mlađom generacijom žena saznala sam da se moraju psihički pripremiti za te zajedničke dane jer ne žele rušiti svekru i svekrvi autoritet *pod stare dane*, no poslije njihove smrti planiraju organizirati život *po svoju*. I kod ovih mlađih generacija prepoznaju se patrijarhalne vrijednosti kojih je intenzitet oslabio, ali i oni odgajaju svoje sinove i kćeri prenoseći im patrijarhalnu ideologiju, doduše oslabljenu, ali ipak još održavaju na taj način patrijarhat u ovoj lokalnoj zajednici.

Slika 31. Žena pere robu (Izvor : U: *Kurnati...*, str. 91.)

Slika 32. *Dica kupu smoke* (Izvor: privatna zbirka)

Sušene smokve su bile omiljena dječja poslastica, ali ne samo djeci nego i odraslima: domaćima i gostima.

6. SUBVERZIJA PATRIJARHALNOG SUSTAVA

Do sada je bilo riječi o funkcioniranju normativnog reda patrijarhalne kulture, a sada ću raspraviti o unutarnjim subverzivnim tenzijama koje su ugrađene u samu strukturu patrijarhata. Ta subverzija ne vodi puknuću patrijarhalnog sustava, ali uzrokuje njegovu unutrašnju dinamiku. Govoreći o subverziji ne mislim doslovno na rušilačku akciju žena u odnosu na patrijarhat već pod tim podrazumijevam cijelu mrežu, kako „nevidljivih“, tako i pojedinačnih vidljivih strategija koje su dio patrijarhalne dinamičke svakodnevne strukture. Žene su svjesne svojih djelovanja jer one time stvaraju određene prostore moći za sebe, ali nisu svjesne dalekosežnih posljedica svoga djelovanja za taj patrijarhalni sustav. Kako je već rečeno na početku, ženske moći su neformalnog karaktera ali prožimaju sve kapilare svakodnevne. Giddens na taj način vidi moći žene, a sličnu difuznu sliku moći ima i Michel Foucault. Moć se mikrofizički širi kroz sve društvene odnose. Oni koji imaju neka posebna znanja imaju moć nad drugima, ali ustvari svaki ljudski odnos sadrži i aspekt moći. Iz djelovanja pojedinaca unutar strukture, misli Giddens (1979) nastaju rezultati koji tu strukturu i mijenjaju („dualnost strukture“). Niti struktura ima primat nad ljudskom akcijom, niti ljudska akcija nad strukturom. Promjene se događaju postupno, gotovo nevidljivo i s jedne i s druge strane. U lokalnoj kulturi koju istražujem subverzivne svakodnevne komunikativne strategije dovode do gotovo nevidljivih promjena. Kad lokalnu zajednicu pogodi neki vanjski uzrok (promjena društvenog režima ili klimatska katastrofa) taj uzrok već pada na nestabilno tlo patrijarhalnog sustava i proizvodi velike posljedice za svakodnevni život. Radi toga ja ne bih odvajala ambivalencije, antagonizme i tenzije unutar patrijarhata od velikih društvenih i drugih uzroka koje mijenjaju lokalnu zajednicu.

Da bi došlo do puknuća patrijarhata potrebne su dublje promjene koje uključuju migracije iz sela, edukaciju, zaposlenost žena, a time i razvoj njihove samosvijesti, (Abu-Lughod, 1991). To se u Murteru događa tek u drugoj polovini XX. stoljeća¹¹⁶ što je izvan vremenskih granica ovoga rada.

¹¹⁶ Marko Mudronja Rebac (2004, 417-420) navodi da u *In manuale provinciale della Dalmazia* za 1845. godinu na stranici 298. stoji podatak da je te godine (1844/1845) osnovana Muška pučka škola Betina-Murter i da su školu pohađala 74 učenika. Međutim, prema Beriću, *U Murteru je osnovana Osnovna škola za muške 1877. god., za ženske 1908., Pošta 1894. i Čitaonica 1866. (najstarija čitaonica u Dalmaciji). U Betini na otoku Murteru Osnovna škola za muške 1867., a za ženske 1922. god.* (Berić, 1964:32-33).

Što se školovanja tiče, Luce Skračić mi je pričala da se 1920. godine rodilo 98- ero djece u Murteru i da je jedina ona išla u samostansku školu sv. Luce u Šibeniku. To je bila stručna domaćinska škola s pravom javnosti. Kaže da nisu imali novaca nego su plaćali u ulju jer su časne primale ulje. Može se zaključiti da žene kroz školovanje nisu mogle razviti samosvijest o svojoj podložnoj poziciji jer naprosto nisu išle u školu.

Dalje, Luce Skračić mi je još ispričala da je nekoliko godina bila tajnica *Križarskog društva*, a zapise o tome čitamo i kod Mudronje (2004:419-420) *Društvo je osnovano 1925., a naziv Križarska organizacija je dobilo 1930. Okuplja velik broj omladine i postaje najbrojnija odgojna organizacija za hrvatsku katoličku mladež, u čije je krilo do zabrane rada bilo primljeno 100 000 hrvatskih katoličkih mladića i djevojaka. U Murteru ono ima svoje prostorije gdje održava svoje redovite sastanke i probe. Aktivistice toga vremena bile su Luce Skračić rođ. Marušić tajnica društva i redateljica drame Petra Mudronja. Posebno smo se bavili glumačkom djelatnošću, a dramski amaterizam se posebno ističe. Tada su bile izvođene drame „Mučenice Kristova, oprosti mi!“ 1925. i 1937. godine, pa „Smrt Petra kralja Svačića“ i druge.*

Iako općeg školovanja žena nije bilo, vidimo da pojedinke djeluju u amaterskim društvima i time izlaze iz svojih tradicionalnih uloga.

Međutim žene subverzivno djeluju kroz svakodnevni sustav komunikacije.

Društvo je struktura isprepletena mrežom djelovanja komunikacijske prirode koju vrše pojedinci koji u njoj sudjeluju. Različiti “ jezici“ kategoriziraju stvarnost na drugačiji način. Hipotezi o subverziji patrijarhata pristupit ću idejom da kulturu pogledam iznutra tj. izučavanjem različitih oblika komunikacija muškaraca i žena unutar lokalne kulture. Na taj način dobivamo različite percepcije te kulture, njen razvoj, normative, ideologije, u njenim različitim dimenzijama. Ako sve to još smjestimo u dva postojeća reda kulture: zamišljeni i ostvareni (Mead,1963, Levi-Strauss, 1989 i Rihtman-Auguštin, 1988), jasna je slojevitost i višeznačnost komunikacije. Ili, kako kaže Levi-Strauss (2001:270), znanstveno objašnjenje ne sastoji se u prijelazu sa složenosti na jednostavnost, nego u zamjeni manje razumljive složenosti razumljivom.

Smatram prikladnim primjenu nekih teorija kulturne komunikacije za tumačenje fenomena lokalne kulture o kojoj pišem pa ću iznijeti misao iz *Etnografije komunikacije* Hymesa: *Ljudi se jezikom služe svugde u istom stepenu, u istim situacijama i za iste svrhe; neki se usredsređuju na jezik više nego drugi. I upravo takve razlike u položaju jezika u komunikativnom sistemu naroda ne mogu se ni zamisliti, a da se pri tom ne porazmisli o dubini uticaja koji jezik ostvaruje na pojave poput pogleda na svijet* (1980:44).

I subverzija se temelji na različitim komunikativnim odnosima. Kao što se subverzivni moment može očitovati i neočitovanjem, on ima svoj kod koji je namijenjen određenom sugovorniku.

Subverzivni svijet je velikim svojim dijelom nevidljiv, ali je svakom poznavaoču koda jasan. Surećemo ne samo žensku subverziju uopće, nego i druge oblike: individualnu mušku i individualnu žensku. U tekstu koji slijedi prikazujem zajednička obilježja ženskih subverzivnih strategija.

Komunikacijsku mrežu žena, ali u odnosu na muškarce, koju su razvile da bi se uspostavili međusobni odnosi (muškaraca i žena, te žena međusobno), kao i odnosi sa zemaljskim i nebeskim zavičajem, nastojala sam shematizirati pomoću određene raspodjele.

Komunikacije sam podijelila na: emocionalne (u koje ubrajam ženske pjesme, ženske i muške teme za razgovor i ženski doživljaj svijeta); narativne (gdje spada ženska verbalna mreža i svakodnevna transparentna komunikacija, slojevita i komunikacija s manipulativnom porukom); simboličke (simbolika kretanja u prostoru, simbolika govora tijela) te komunikaciju s nadnaravnim svijetom (kroz institucionaliziranu religiju i kroz vjerovanja koja se prenose tradicijom).

Moram odmah reći da se granica između tipova komunikacije ne može oštro povući, pa se isprepletenost različitih vrsta komunikacija susreće i u mom opisu.

Ovdje ću ispričati jedan čin ženske subverzije prema drugoj ženi, premda sam ga mislila napisati na nekom drugom mjestu. Da se ne bi nitko osjetio povrijeđenim izmijenit ću neke momente događaja, o kojem sam saznala od mojih kazivačica. U Murter je došao 30-tih godina XX. stoljeća jedan veliki crkveni dostojanstvenik i za tu prigodu se je trebala pročitati jedna pjesma koju je Šimica, nazovimo je tako, sastavila. Pjesma je pročitana i pozdravljena od strane slušatelja kao prigodna i emocionalna, ali je njen autorski rad u javnosti bio pripisan drugoj ženskoj osobi koja nije bila autorica. Do dan-danas autorica kaže da osjeća tu bol nanesene nepravde. Kad sam je pitala zašto se je to dogodilo, rekla mi je da je to dijelom stoga što je ona bila puno siromašnija i neprihvaćenija u tadašnjem društvu, zatim da je između njih postojalo određeno rivalstvo jer je i ova koja je pobrala uspjeh pisala pjesme, ali po njoj puno nekvalitetnije, a i bila je takva osoba da se mogla okititi tuđim perjem.

EMOCIONALNA KOMUNIKACIJA

Izražavanje emocija kroz ženske pjesme, kroz muške i ženske teme za razgovor i ženski doživljaj svijeta bilo je prisutno u svakodnevnom življenju Murterina.

Slika 33. Žena prede (Izvor: U: *Kurnati...*, str. 126.)

Pjesme

Žene su imale potrebu za emocionalnom komunikacijom s drugim osobama, a da pri tom ništa od onoga svega što su morale poštovati ne dovedu u pitanje, pa su rado i često pjevale bez obzira na vremenske prilike i težinu posla koji su obavljale. Moja sugovornica iz Sali mi je pričala da bi se uvijek iznenadili kad bi došli iz Dugog Otoka u Kornate, kako su Kornatarice mršave i ispaćenog izgleda, a da se ipak često čula pjesma iz njihovog okružja. Tako su pjevale u desetercu pjesme o ljubavi. Pjevale su se *po murterski*¹¹⁷ ili *na štrohe*¹¹⁸.

¹¹⁷ Pogledati kod Furčića (1980:151-166) metrorimatske obrasce i tonske nizove i ljestvice. U Murteru se takav napjev deseteračkog stiha naziva još „*a-la-lunga*“.

¹¹⁸ Pjevati jednu po jednu narodnu pjesmu koje obično imaju jednu, rjeđe dvije, kitice od četiri stiha.

*Kad se dvoje vole od malena
to je ljubav ne zaboravljena
ko se voli nek se i oženi
prava ljubav to je raj na zemji.*

*Kolo igra ispod Sv. Roka
svaka cura uza svoga mumka
ja se hvatam kraj svoje ljubavi
ja se hvatam, a on me ostavi.*

Kako su sve velike ljubavi tužne tako su i brojne njihove pjesme bile posvećene ljubavnim jadima.

*Ko se kada volija sa kime
uvik rado pogleda za njime.
Bože mili, što su suze gorke
na rastanku mumka i divojke.*

*Ja san cvala i naprid odila
kajno trava miseca aprila,
a sad venen i iden na manje,
kajno trava Velike Ivanje.*

I onda kao i danas postojali su oni kojima je zlato bilo veća ljubav od ljubavi.

*A moj dragi, jedno zrno zlata,
ne stavjaj mi ruke oko vrata.
Kad mi kupiš kolajnu o zlata,
unda stavjaj ruke oko vrata.*

*Ja sirota, sekrva bogata
alaj ću se nanositi zlata.
Sekrvice, prodaj vriću boba
ako oćeš da ti buden dobra.*

Otvoreno i javno žene su rijetko izražavale emocije osim kroz pjesmu. Ponekad kada bi izrazile svoje emocije bilo je uglavnom samo onda kada bi izgubile kontrolu zbog dugog nakupljanja nepravde, tj. onoga što su smatrale da im je nepravедno učinjeno. Češće je bilo da to nikad nije izrečeno. Razboljele bi se potiskujući strah, tugu, nevolju i umrle, a da nikad ne bi olakšale dušu. Jedna žena je ostala udovica (zbog diskrecije neki su momenti izmijenjeni) s troje male djece za vrijeme Drugog svjetskog rata. Znala je Murterina, krivca za smrt njenog muža koji je pošten stradao. Jednom kad ga je neizbježno morala susresti na ulici nije mu ništa rekla, samo je od jakog naboja emocija pala u nesvijest dok je prolazio pored nje¹¹⁹.

Emocija se je mogla pročitati i iz boje, vrste odjeće i načina nošenja. Crna boja je bila znak žalosti. Udovice su nosile crnu odjeću do kraja svog života. Håland (2010:226) navodi da je žensko tijelo značajan izvor društvene simbolike i da igra važnu ulogu u „poetici ženstvenosti“, zato što tijela imaju društvene značajke koje se mogu koristiti u društvenim nastupima. Žensko tijelo također predstavlja obitelj i društvene odnose. Crnom odjećom osim izražavanja tuge za pokojnikom povezuje se svijet živih i mrtvih. Žene u crnini karakteristična su mediteranska slika. Kod udatih žena svakodnevna odjeća bila je tamnijih plavih i smeđih nijansi. Neudane cure imale su nešto svjetlije tonove istih boja. Ako nije bila narodna nošnja onda je svečanija odjeća bila od kvalitetnijih materijala kao npr. *veluda*¹²⁰. Kada je žena bila u žalosti zbog smrti u obitelji nosila je *pobrađeni crni šudar*, a mlade cure i nevjestice nosile su *šudar na pelišku*¹²¹. Kad bi se nekoj *nakrivija šudar* vidjelo se izdaleka da bukti bijes u njoj, a marama koja je kliznula niz glavu govorila je da joj je vlasnica utonula u posao ili da daje na ogled svoju lijepu kosu. Bilo je

¹¹⁹ Kinezi to nazivaju *qing* – osjećaj, strast. To je sila koja povezuje svemir i izvire iz srca, središta svijesti. Dok je nasuprot tome u svakodnevnom životu i situacijama koje je mogla držati pod kontrolom njome vladao *li* – hladan razum i svladavanje osjećaja (See, 2011:16).

¹²⁰ Tkanina slična plišu, veluru ili samtu.

¹²¹ Marama vezana na potiljku.

i poslova koji su imali simboličku emocionalnu poruku i sadržavali u sebi „poetiku ženstvenosti“; npr. čišćenje i uređivanje crkve ili uređivanje obiteljskih grobova iz muževe obitelji.

U sljedećoj pjesmi osim opisa ženske narodne nošnje vidimo i osjećaje prema domovini, uvjete u kojima se odjeća *prela*, a također i izražen ponos i samosvijest na lijep izgled i nacionalnu pripadnost:

*Crven šudar na glavi joj stoji
ponosna je, nikog se ne boji.
Oko vrata košuja je bila
što pokriva njena prsa cila.
A na krilu traversa joj plava
kaže da je Hrvatica prava,
oko pasa kanica šarena
svim mogućim bojam' ukrašena.
Suknja joj je modra, otangana
sa crvenin krajun popedana;
prela se je po putu hodeći
i u brodu na bandi sideći.
Bičve su joj sure, oli crne
upletene od kurnaske vune,
na nogama opančići bili
pristali bi oni gorskoj vili.
To priprosto sejačko odijelo
pristalo je uz to vitko tijelo,
pa izgleda ta Murterka mlada
ka najboja gospoja iz grada.*

(Dobрила Pleslić, U: Juraga, 2006:191-193)

Omiljene su bile i pjesme o rodnom Murteru:

*Bila vila sa Raduča viče.
- Oj Murteru, masline te diče.
Oj Murteru, od dva , od tri reda*

Izdaleka ka gradić izgledaš.

Slika 34. Na *intradi* 1962. god. (Izvor: privatna zbirka)

Ženske i muške teme za razgovor

Žene kad im se pruži prilika za razgovor pričaju o obitelji, ali ne intimne detalje. O tome možda pričaju s jednom prijateljicom, ali češće s majkom ili sestrom. Jelena Marković (2012:239) govori o majkama koje pričajući o svom osobnom iskustvu stvaraju generacijske priče u koje one osim pripovijedanja unose i emocionalne i praktične upute svojoj djeci.

Najveći dio ženskog razgovora i razmišljanja ispunjen je obavezama i potrebama njene obitelji i domaćinstva. Žena vodi razgovore koji je i zanimaju, a vezani su uz unutarnji život neke osobe, raspoloženja, osjećaje kao i uz organizaciju nečijeg privatnog života.

Kuća, kućni poslovi, povrtlarstvo, vjerske teme, molitve, krunice, obilježavanje *ishodnjih*¹²² dana. Vrijeme ih zanima zbog mogućnosti ili nemogućnosti obavljanja kućnih poslova, zbog

¹²² Godišnjica nečije smrti *danas je babi ishodnji dan* (E. Juraga, 2010:112).

odlaska na ribolov ili plovidbu brodom prema Murteru ili Kornatima. Ribolov kao tema bio je vezan uz obroke ili prodaju, a ne kao kod muškaraca uz izazov samog ribarenja.

Muškarci su radili od rana jutra, ali bi navečer izašli u *palt* ili sjeli *na gredu* na ulici ako je vrijeme dopuštalo, ili kod nekog u kuću. Dok su žene navečer ostajale kući i krpale, prele, plele, čistile, mijesile kruh...., a ako je u istoj obitelji bilo više žena, a uglavnom je bilo, najstarija je, dok su ostale radile, naglas započinjala *krunicu* ili neke druge molitve koje su se molile u tom vremenskom i vjerskom ciklusu

Sl.126 Na klupi

Slika 35. *Na gredi* (Izvor: U: *Tragom baštine*, str. 168.)

Juraga (2008:107) kaže *Sintagma sesti na gredu bila je sinonim okupljanja starijih muških osoba. Tamo bi se, pogrnuti, zgrbljeni i okrenuti suncu, svaki dan sa svojim štapom i svojim žalom za prošlom mladošću i iskopnjelom snagom okupili starci, ujedinjeni u konstataciji da ovi svit ide kvragu i da 'vi mladi ne znaju – ništa...*

Muškarci su češće izražavali emocije jer bi im *uz čašicu* popustio *ratio*. Čašicu bi otišli popiti u *palt*. U poslu, na ribolovu, na brodu bi psovali kad im posao nije išao od ruke. Psovanje se muškarcima nije uzimalo za grijeh, a i najžešći psovači su rijetko psovali Boga. Ženama se je uzimalo za zlo ako bi psovale. Psovke dakle izražavaju patrijarhalnu ideologiju. Dok je religiozni strah održavao psovke pod kontrolom, ženski spolni organi su i dalje ostali predmetom (i sadržajem) psovača.

Teme muških razgovora bile su vezane uz javna i religijska zbivanja ili uz poslove koje su obavljali. Kad su pričali o vjetrovima, znali su svaki vjetar kada, odakle, koliko dugo puše i što

donosi zahlađenje, topli zrak ili kišu. Pričali su rado o ribolovu strasno i lukavo, nastojeći uvijek saznati nešto novo, a sačuvati neko svoje znanje vezano uz neku dobru ribarsku poštu ili ribarsku vještinu po kojoj su malo bolji od drugih. Teme vezane uz more bile su beskonačne: o *melama* - poštama ribe u moru, morskim mijenama, mrežama, bacanju mreža, vrstama mreža, o dobu dana kad se dižu, kad se bacaju, da li ih izvaditi iz mora ranom zorom ili čekati prve zrake sunca.

Znali su prepoznati vlasnika mreža po načinu bacanja, kao i vlasnika broda na daljinu po načinu jedrenja. I ne smo to, nego su i po natovarenosti broda daleko na moru znali da li je to nekoga nevolja natjerala na plovidbu ili je „luda glava“ u pitanju. Tako da je brod koji plovi u daljini bio ne samo „rukopis“ vlasnika na morskom prostranstvu nego je promatrač reagenskim okom vidio u kakvom je emocionalnom stanju pisac tog „rukopisa“.

Kao što je Kurnatarica znala po boji puti, načinu hodanja, pokretima, tonu i boji glasa svoje djece i muža prepoznati što osjećaju, tako je Kurnatar vidio auru vlasnika broda u daljini.

Harding (1983:282) kaže da muškarce u neverbalnom dijalogu zanima ono što neka osoba misli i što neka osoba zna i radi, kao i šire društveno i ekonomsko biće u javnoj sferi. Međutim, muškarčeva verbalnost je prvenstveno usredotočena na njegove vlastite preokupacije, a ne na tuđe.

Žene uvijek više zanima ono što je iza razgovora. Podijela rada dodjeljuje ženama i muškarcima različita razmišljanja, djelovanja, emocije, moći pa tako i različite teme za razgovor. Herzfeld (1988:16 i 18) za grčke pastire na Kreti kaže da je njihova *simasia*¹²³ autohtoni koncept koji dodatno obogaćuje njihovu sposobnost razumijevanja „poetike“ socijalne interakcije. Pa kao što je netko dobar za krađu, on će isto tako biti jak kao neprijatelj, ali i kao saveznik, a na pojedincu je da izabere što od te osobe želi.

I u Kornatima je „poetika muškosti“ imala svoje dosjetke, nadmetanja i djelovanja. Među stočarima bio je npr. jedan koji se je izdvajao od drugih veličinom i brojnošću svojih posjeda. Svjestan toga, bio je jako *superab*¹²⁴ u mnogim svakodnevnim kontaktima, ali nije bio maliciozan. Njegovi susjedi stočari odlučili su mu srezati *superbiju*¹²⁵ pa su mu ukrali ovcu koju su skuhalu u *kotlenici*¹²⁶ i napravili zajednički objed na koji su pozvali i njega. Druženje je bilo veselo, puno dosjetki i pjesme i on se je zabavljao pjevajući zajedno s njima. Iza ovog događaja ostala je pjesma koja se spominje i danas:

¹²³ Značaj (σημασία).

¹²⁴ Ponosan, gizdav, ohol *vidi ga što je superab* (E. Juraga, 2010:241).

¹²⁵ Gizdavost, oholost *pun je superbije* (E. Juraga, 2010:242).

¹²⁶ Veliki metalni lonac za kuhanje na otvorenom ognjištu.

Kuvaj lonče

Metodovo ovče.

I muškarci imaju svoje ovčarske teme koje osim ekonomske i organizacijske strategije znaju imati i izrazito emocionalnu prožetost. Tako mi je ispričana priča o jednoj ovci koja je slomila nogu. Njen pastir ju je na rukama odnio kući, vezao joj daščicu na nogu i hranio je i pazio dok joj noga nije zacijelila. Kad je ovca ozdravila pustio ju je na pašnjak. Jednog dana, nakon nekog vremena od tog događaja, bio je oko kuće i čuo uporno blejanje. Otišao je vidjeti što se događa. Kad ono njegova ovca, kaže da ju je odmah prepoznao, došla mu se pohvaliti s malim tek okoćenim janjcem. Taj svijet povezanosti s domaćim životinjama vidi se i iz drugih priča. Sljedeća je o vlasniku magarca koji ima kuću u maloj uvali u Kornatima u kojoj su samo dvije kućice, njegova i još jedna. Magarac je tih proljetnih dana spavao svaku noć ispod njegovog prozora. On je bio sam u toj uvali. Jedne noći je, iz nevažnih razloga za ovu priču, morao prespavati u susjednoj kućici. Magarca nije bilo, bio je negdje na paši. No ujutro kad se je probudio, magarac je ležao ispod tog novog prozora. Balara u pjesmi *Tovar* (2004: 123-124) kaže:

Ko ni ima tovara

Bija je sam tovar

Bilo je njih

Svake ćudi

Ka i judi.

Ove muške teme njihovih zajedničkih druženja ispunjena su osjećajima i zapažanjima isto kao kad žene pričaju o djeci.

Ima još jedna priča koja se je provlačila kroz muške razgovore, nastala kojih dvadesetak godina kasnije od vremena o kojem pišem, ali je veoma specifična i ta mala vremenska distanca je ne određuje. Jedan Kornatar, inače sistematičan u svom radu, imao je bilježnicu u koju je zapisivao *bilige*¹²⁷ svih stočara na Kornatima. U to doba dok su se Kornatari intenzivno bavili stočarstvom

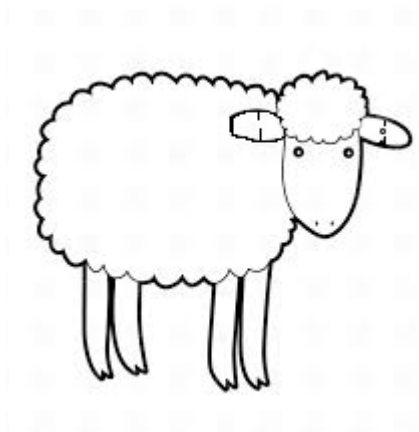
¹²⁷ Znak, biljeg kojim vlasnik obilježava svoje janje. To se je radilo kada su se janjci *lučili* (odvajali) od majke.

to je bio nemali broj¹²⁸. *Bilizi* su oznake koje su se sastojale od rupica na ušima, zareza, otkinutog dijela uha ili podrezanog repa, zbog sličnosti se nisu baš lako pamtile u velikom broju. Ovaj Kornatar da bude siguran kojem vlasniku pripada koji *bilig* sve ih je zapisivao i to su drugi znali, pa kad ne bi bili sigurni za neki *bilig* čiji je, pitali bi njega. Često se je događalo da bi ovca jednog vlasnika preskočile suhozid i izmiješala se sa stadom drugog vlasnika, u tim slučajevima bi se pomoću biliga identificirala ovca pravog vlasnika. Jednom je kod vlasnika bilježnice na par dana došao jedan Murterin, dobar radnik, neobično inteligentan, ali sklon piću. U tim danima provedenim zajedno saznao je za tu bilježnicu i zajedno su je pregledavali i iščitavali *bilige*. Taj posjetitelj je otišao u Murter, a vlasnik je još gotovo cijeli mjesec ostao u Korntima, a bilježnica mu tih dana nije trebala. Kad se vratio u Murter saznao je da njegov posjetitelj zna sve kornatske *bilige* napamet i navečer u gostioni za piće govori onome koji mu plati piće određeni broj, mislim da je bilo oko pet, ali nasumce postavljenih upita. Vlasnik se je dosjetio jadu da mu je posjetitelj uzeo bilježnicu i napamet je naučio i sada na račun toga znanja pije. Došao je jednu večer do njega i sve su se njegove pretpostavke pokazale točnima, međutim posjetitelj je u međuvremenu bilježnicu izgubio. I konačnica cijele ove priče je da su se sada oni sastajali večerima i vlasnik bilježnice je kupio novu bilježnicu, plaćao posjetitelju piće i on mu je samo određeni broj *biliga* diktirao za jedno piće, a za novu turu podataka nova tura pića dok nisu sve zabilježili. Tako je posjetitelj došao do novog korisnog znanja, a vlasnik bilježnice opet do svojih podataka, doduše malo kraćeg džepa, ali je zato ostao zapamćen u kolektivnom sjećanju. Sve ima svoju cijenu!

¹²⁸ Ovce su se broдилe (prevozile s otoka na otok) obično nakon strižbe u lipanju kada se činio i saldo vrijednosti stada i distribucija ovaca po kategorijama (*šijenje*, bravi za rasplod, bravi škopci, starke i janjci). Tada se i biligom na uhu označavala janjad jednog vlasnika. Ako je pašnjak bio strukturiran od više različitih parcela, različitih površinom i kvalitetom, na svaku od njih raspoređivala se posebna kategorija stada (V. Skračić, 2003:123).

Slika 36. *Strižba* 2009. god. (šišanje ovaca) (foto: Karmen Turčinov)

Slika 37. *Bilizi* (crtež: K. T.)

Ženski doživljaj svijeta

Žena u patrijarhalnom sustavu na otoku je isto tako otok u svom socijalnom okruženju kao što je otok u svom geografskom. Često se osjećala usamljena, a ponekad i izgubljena. Njene misli, osjećaji i zatomljena kreativnost nisu se mogli izraziti kako u unutarnjem tako i u vanjskom svijetu. Često je radila što nije htjela, a isto tako često što nije ni mogla. Norme patrijarhalnog odnosa su zadane: od žene se očekuje da bude marljiva, kreposna, poslušna, blagoga govora, umjerena, u ljubavnim odnosima pasivna u odnosu na djelovanje, uvijek senzibilna na prohtjeve muža, djece, rodbine, prijatelja. „Držati jezik za zubima“ u svakoj prilici, a ako ipak mora nešto reći pažljivo birati trenutak i način da koga ne povrijedi. Šikić-Mićanović (2012:20) navodi da su granice prave ženstvenosti revno nadzirali obitelj, prijatelji, crkva, zajednica, ogovaranje, lokalne institucije i država. Žena koja se previše udalji od konvencionalnih definicija „prave“ ženstvenosti izlaže se opasnosti da bude lišena zaštite koju joj daje konzervativna definicija roda u Murteru i Kornatima i da joj se pripiše uloga posrnule žene. A bila je poneka i takva, sjećam se da bi se nešto o njihovim životima šaputalo kad bi se spomenule u razgovoru.

Sljedeća pjesma se često pjevala, a govori o najpoželjnijim osobinama žene:

Prava žena sjaji ko Danica

to nam kaže mudra poslovica

kuća ne stoji ni na nebu, ni na zemlji

nego pravoj i vajanoj ženi.

Žena je nepovratno pripadala mužu, a i muž ženi i ako se nisu prepoznali u tom pripadanju ta samoća i izoliranost im je na ionako izbrazdana lica utirala još dublje tragove, dublje i gušće nego neimaština. I tada su na siromašnim *kurnaskim postejama* nakon trudnoga dana ležali bračni parovi kao dva *driva*¹²⁹ i šutjeli. I njihov dom iako su zajedno živjeli godinama više nije bio zajednički.

One koje su imale sreće da vladaju najprije same sobom, da prihvate patrijarhalne norme, kršćanski moral i da ne skrenu u emocionalnu izoliranost nego da stvore sustav komunikacije sa svojim mužem i djecom u prenapučenim kućicama, zgusnutoj interakciji rodbine u kući, *na intradi* ili u brodu, bile su spašene. Važno je bilo da mlada žena zna napraviti emocionalni preokret dolaskom u novu obitelj, a ne da dozvoli nostalgiji da njome gospodari, smatralo se u

¹²⁹ Komad drva koje više nije za ništa drugo nego za baciti u goruću vatru.

Murteru i Kornatima. Slično Svetlana Boym (2001:XVIII) kaže da nostalgija crta prostor u vremenu i vrijeme u prostoru i otežava distancu između subjekta i objekta, ona je Janova¹³⁰ lica. Žena je u svom domu organizirala svoj emocionalni svijet nakon napornih poslova na *intradi* i u brodu. Ona na takav način komunicira s ostalim svijetom. Ona čuva svoj dom kako od nepoželjnih posjetitelja i zlih jezika tako i od simboličnih donosioca loših vijesti kao kukavice ili vrane. Žena se brine i poznaje svoju kuću, sve članove svoje obitelji, njihove potrebe, kapacitete i ukuse. Poznavala je i pratila naravi kućnih ljubimaca i domaćih životinja. Ako su dva magarca stalno zajedno i jedan je poslušan, a drugi se ne da *goniti, ni prtiti*¹³¹ ipak ih se mora voditi zajedno, bez obzira što je jedan nekoristan, jer poslušni neće ići bez neposlušnog. Za mačku je znala kad *štroliga*¹³² da čeka priliku da nešto zabranjeno zgrabi. Zakrpljenu odjeću je krpila bezbroj puta. Odjeća je skupa i ima je kupiti daleko u gradu, a novac je rijedak gost u *kurnaskim* obiteljima pa se je običavalo reći - *nema dinara ko ni Bog brata*. I održavanje higijene tih skromnih kućica crpile su iz prirode: hrdobrad (*Chrysopogon gryllus*) za ribanje, smilje (*Helichrysum italicum*) i kadulja (*Salvia officinalis*) za kađenje, a more za pranje.

Da bi se jedva disalo na površini života svaki atom snage i muža i žene bio je aktivan. Ali kad bolest, smrt ili odsutnost muža, zbog odlaska u vojsku, uđe u obitelj i žena ostane bez te druge polovice životne radilice tada ona više nema samo dvije ruke i noge, i misli namijenjene samo za „ženske poslove“. Kako je dan uvijek limitiran istim brojem sati, ona je često radila i noću da bi obavila što mora, zaradila npr. koji dinar na noćnom ribolovu, u najmu na ribarici kao ribar u suknji mokroj po cijelu noć na vjetru i hladnoći jer nije imala prikladnije ni odjeće, ni obuće.

Nju zanimaju osjećaji njenog muža i djece. Kad razgovara s drugim ljudima i njih pita za njihove osjećaje u odnosu na nekoga ili nešto. Javni život joj je nedovoljno poznat pa samim tim i nezanimljiv. Ona nosi slike ljudi koje pozna, slike njihovih kućica, sjećanja na rođenja, svadbe, smrti i o tome razgovara s drugim ljudima, o tome ih pita i savjetuje. O prirodi osobe ovisi da li će razgovor postati *razmancunivanje*¹³³ ili će slagati mozaik sličica o životima drugih ljudi i učeći na taj način korigirati svoj život.

Ženska ogovaranja su pritajena, najčešće između dvije osobe. Ali, ako treba proširiti vijest o nečijem neprikladnom ponašanju onda to ide od jedne do druge „brzinom munje“!

¹³⁰ Janus, rimski bog početka svih stvari. Prikazivan s dva lica okrenuta na suprotne strane (Zamarovsky, 1989:163).

¹³¹ Natovarenog magarca poticati da ide u željenom smjeru.

¹³² Potajice gledati, nemirno promatrati s određenom namjerom.

¹³³ Ogovaranje *razmancunivanje* joj je uvijek u glavi (E. Juraga, 2010:221).

Muškarci ogovaraju javno u grupi, a kad popiju koju čašicu više, na tapetu su znale biti prilično neprilične teme za javne razgovore u grupi, a ni javni poslovi ni ljudi ne bi ostajali pošteđeni.

Žene koje su svojim unutarnjim bogatim životom tražile vlastiti ostvaraj bile su neshvaćene pa samim tim i neprihvaćene. Ako su njihove potrebe zahtijevale vrijeme za čitanje ili šetnju, koja se smatrala ili povlasticom bogatih ili nekim duševnim poremećajem, bile su u nemilosti. Šikić-Mićanović (2012:59) govori da se žene prilagođavaju očekivanom ponašanju i prakticiraju „uzornu“ ženstvenost kako bi izbjegle ogovaranje u zajednici. I neopravdano provođenje vremena izvan kuće također donosi ogovaranje. U opravdane poslove ova ruralna zajednica, očito, nije uvrštavala knjige. Ako još uz to nisu uspijevale obaviti brojne poslove vezane uz zemlju, kuću, djecu, a još su i postavljale pitanja vezana uz postojanje Boga bile su na samom dnu ljestvice društveno poželjnih osoba za druženje iako nisu sudjelovale u ogovaranjima ili bludnom životu.

Radeći svoje intervju kada sam pitala moje kazivačice da li su čitale ikakve knjige u razdoblju o kojem pišem, redom sve su mi odgovorile da je čitanje bio luksuz jer vremena nije bilo, a ni knjiga. Bilo je par knjiga koje su kružile pa bi se navečer uz vatru malo pročitao. I onda bi stišale glas i šapnule mi na uho da je bila jedna žena koja je redovito čitala, bila je pretplaćena na novine i nove romane. Bila je jedina žena u tom muškom društvu. Kad bi joj došla nova knjiga sjela bi pod maslinu i dok je ne bi pročitala niti je kuhala, niti pazila djecu. Muž bi joj se vratio umoran kući i onda poobavljao poslove vezane uz kuhanje, higijenu i hranjenje djece, a ona bi „besramno“ čitala. I dan-danas joj to jako zamjeraju i svaka me od njih me zamolila da ne otkrijem izvor podataka, kao da je riječ o nekom vrlo nemoralnom i nehumanom poslu koji je ta žena radila. Nisu se rado s njom družile jer su smatrale da je sebična, da zapušta svoju djecu i da im ne može dati dobar savjet, a to su zaključile po tome što loše organizira svoj život. I njena rodbina ju je ogovarala. Postojalo je nešto što ih je kopkalo u vezi s njom, a to je njeno čitanje. Naime, upuštala se u čitanje knjiga kao da je muškarac. Na dan pogreba njenog muža došle su jer su htjele čuti kako će naricati, plakati za njim. Jedna mi je kazivačica rekla da se i dan danas sjeća jednog njenog stiha koji je se jako dojmio:

*Maslino zelena usrid
moga srca usađena.*

Tada je bio običaj da žene na pogrebu glasno plaču u stihovima - *izvijaju*. Naricanje predstavlja ritual koji se smatra ženinom društvenom dužnošću kad umre osoba iz obitelji (Håland, 2011:221). One pametnije same su bile stihoklepci i to se je dolazilo slušati i procijenjivati.

Pogrebi su „rites de passage“ („obredi prijelaza“, Van Gennep 1960), to su specifični momenti društvenog života u kojima „prijelazi“ zaokupe veliki dio pažnje, ako ne i svu pažnju pojedinca ili zajednice. Uz pogreb ide i spoznaja da sigurno nijednu obitelj neće zaobići taj obred, što mu daje na strahopoštovanju. Uloga koju žena ima u ritualu naricanja, u tom obredu prijelaza, donosi joj određenu vrstu moći u društvu čega je i ona svijesna.

NARATIVNA KOMUNIKACIJA

Ženska verbalna mreža

Kako kaže Susan Harding (1983:278-303) ogovaranje se među ženama u Oroelu ne ocjenjuje kao zdrav proces. Smatra se da je nezdrav i da remeti red i mir u selu. Preziru ga muškarci, žene i crkva. Jezici žena – kao i njihove misli o drugima – opasni su, zli i grešni. Žene se ogovarajući ponašaju politički jer se diraju u moć. Ali moć nije kulturna povlastica žena već muškaraca pa potencijalno predstavlja osporavanje muške hijerarhije tj. osporavanje muške kontrole nad hijerarhijom. O ogovaranju će još biti riječi malo kasnije u pričama.

Žene su svoju verbalnu mrežu koristile kao oslonac i odušak. Međutim, treba naglasiti da je ta verbalna mreža ambivalentna: nije samo oslonac pojedinkama, nego isto tako moćno sredstvo akulturacije, prisile normiranja ponašanja žena u toj maloj zajednici (npr. kroz trač ili izbjegavanje). S jedne strane ženska verbalna mreža postavlja visoke kriterije kodeksa časti: dakle povjerljivost, poštivanje intime, neširenje neistina, uvažavanje osobnosti...; a s druge strane pojedinku nemilosrdno izlaže ogovaranju i za najmanje propuste, ulazi s pretpostavkama u vrlo intimna područja života tumačeći ih uglavnom negativno, a nije neuobičajeno niti izoliranje pojedinaca do zabrinjavajućih razmjera, kao i širenje neistina.

Herzfeld (1991:94) ističe da u javnoj sferi žene podnose ili su potčinjene muškoj kontroli materijalnih resursa, odluka u vezi budućnosti djece, kontroli javnog „imiđa“. Uvidjele su da njihovi prosvjedi nemaju nikakvu realizaciju u stvarnosti, ali su efektivni unutar zajednice žena. To im na neki način ostavlja dojam rješavanja frustracija. Dok, opet, ta zajednička mreža melje individualnost u jedan zajednički opći portret. Paul Connerton (2004:28) o seoskom ogovaranju kaže da selo neformalno izgrađuje povijest vlastite zajednice u kojoj svatko portretira i biva portretiran, te ne ostaje prostor za predstavljanje sebe jer se pojedinci sjećaju zajednički. Dajući izrazu kroz trač veću važnost, Marta Weigle (1982) za trač/anegdotu kaže da može izražavati kozmički red baš kao i mitovi.

Svakodnevna verbalna komunikacija (transparentna, slojevita i s manipulativnom porukom)

Žena dubinski promatra život u svom domu i ovisno o potrebi komunicira sa svojim ukućanima ili transparentno, ili na više nivoa istovremeno (slojevito) ili s manipulativnom porukom. Nije neobično da ponekom neusredotočenom članu obitelji neki djelovi njenog kadra pobjegnu.

Žena je emocionalno središte svoje obitelji. Iako opterećena fizičkim poslovima nije joj potrebno govoriti što treba njenom mužu i djeci. Ona to osjeća, vidi, zna i djeluje.

Stalno je u grupi. Spavanje je u zajedničkom prostoru kao i objedovanje, rad u polju, vožnja brodom. Takve okolnosti prisilile su žene da razviju više slojeva govora. O tome je sjajan članak napisala Susan Harding, *Riječi i žene u jednom španjolskom selu* (1983:273-304). Znači nisu se samo Kurnatarice služile takvim načinom razgovora. Potreba da se sačuva svoja intima, da se posebna pažnja, sklonost, ljubav pokazuje odabranima, navela je žene da iznađu način kako vibracije svog govora odaslati samo tim odabranima (mužu, djeci).

Jedna vrsta govora je transparentna svima prisutnima. Postoji slojevita komunikacija u kojoj je jedan dio namijenjen svima, a oni koji bi morali naći značenje između redaka na to bivaju upozoreni, dodir, pokretom, pogledom i sl. To su osobe s kojima je govornica vezana jakom emocijom i želi ih zbog nečega opomenuti, potaknuti, ili jednostavno samo dotaknuti nježnošću ili ljubavlju, a ne usudi se u prisutnosti ostalih. Prema Deborah Tannen (2010:48), kada govorimo o porukama, mi govorimo o značenju riječi, a kada govorimo o metaporukama, mi govorimo o odnosima. Članovi obitelji imaju dugu zajedničku povijest, tako da sve što kažu u razgovoru danas odjekuje značenjem iz prošlosti.

Razgovor može imati i manipulativnu poruku. Sugovornica sebe stavlja u ulogu žrtve, opterećene brigom i strahom koji imaju realne osnove u uvjetima kornatskog života. Međutim takav život sve podjednako opterećuje i mazi pa naglašavanje svoje žrtve u tom življenju praćenom nesanicom i glavoboljom ima poruku - želim da misliš kao ja-ili -želim da radiš kao ja pa će mi to proći.

Govor majke može biti i emocionalno manipulativan prema djeci. Ako majka prije pohvali sina nego kćer, ako ga češće obasipa nježnošću, kod kćeri se stvara ljubomora koja se onda objašnjava kao njena loša narav. Tako ju se gleda i tako ona počinje gledati samu sebe, a razlozi koji su tome doveli se zaboravljaju, a jedno nezadovoljno žensko biće raste.

Da bi preduhitrile moguću realizaciju briga i strahova koji su ih pritiskali, žene su se naučile prepoznati, slušati i razvijati svoju intuiciju. Učile su je primjenjivati na svojim najbližima, promatrajući i promišljajući odnose.

Ujutro su često prepričavale i tumačile snove. Imale su svoja tumačenja simbola. Npr. riba u snu je značila bolest, a nečija smrt produženje života...

I praznovjerje je bilo prisutno. Vidjeti vranu da slijeće na krov kuće nije bila dobra vijest za tu kuću. Ako nekome titra lijevo oko taj bi mogao čuti dobre vijesti, a ako desno, tada će ga sustići loše vijesti.

Vidljiva patrijarhalna priroda moći ima i svoju žensku skrivenu moć koja se razvija postupno kroz ženin život i kroz životni vijek obitelji u koju je udana. Simić u svom radu o kriptomatrijarhatu (1983) zaključuje da žene ne dobivaju moć zato što su žene, nego zato što su majke, bake. Ja bih dodala i ljubazne sestre, ali u tom slučaju se radi više o boljem tretmanu nego moći. Ulažući emocionalno u svoje sinove majčina snaga će proizaći iz tog odnosa kad oni odrastu. Kontrolirajući i manipulirajući međuljudske odnose u obitelji kao i razvijanjem osjećaja krivnje kod djece, posebno sinova, majka zbog svoje mučeničke uloge, samoodricanja, pobožnosti, a sve to zbog dobrobiti djece, postiže ono što želi. Čuvajući običaje zajednice, autoritet oca koji je neprisutan ili npr. njegujući kult preminulih članova obitelji, spomenom na njihove dane smrti, posjećivanjem njihovih grobova..., stvaraju osjećaj da obitelj kontinuirano teče iz jedne generacije u drugu gotovo bez prekida. Na taj način domaćinstvo i dalje simbolički sadrži članove koji su fizički odsutni ili čak mrtvi. Tako da bez obzira na stvarni sastav obitelji njen razvojni ciklus djeluje kao veoma dug i teoretski beskonačan. Majčina skrivena moć se razvija i sa slabljenjem i gubljenjem agresivnosti i fizičke snage kod muškaraca, koje su neminovno rezultat starenja. Dok starenje kod muškaraca vodi gubljenju moći, starenje kod žena s još jednog aspekta jača njenu moć. Naime, gubljenjem seksualnosti, koja nije bila poželjna u obiteljskom životu nego čak i opasna, i bila razlogom kontroliranja ženine slobode, ženina moć u starosti jača. Quinn (1977:220) također upozorava da je u mnogim društvima za žene rečeno da izvršavaju neformalni politički utjecaj iako su one isključene iz formalnih ureda; dakle, djeluju i preko muževa i sinova ili preko solidarne grupe za koju Quinn kaže da ona predstavlja krucijalni faktor ženine sposobnosti za obnašanje neformalne političke moći. Prema Seremetakis ženske lukave i proračunate prakse zapravo su instrumenti kulturne moći (1991:2).

Slika 38. *Hamija* 1960. god. (Izvor privatna: zbirka)

Slika 39. Dječak s mrežama 1950 – ih godina (Izvor: privatna zbirka)

SIMBOLIKA KRETANJA I GOVOR TIJELA

U ovom ću odjeljku etnografski prikazati specifičnosti kretanja u prostoru, te simboliku govora tijela, nastojeći iščitati kulturne odnose moći i kreiranje subverzije u patrijarhatu.

Simbolika kretanja u prostoru

Slika 40. Pogrebna povorka 1958. god. (Izvor: privatna zbirka)

Slika 41. Pogreb djevojčice pedesetih godina 1958. god. (Izvor: privatna zbirka)

Slika 42. Pogrebna povorka 1958. godine: pogledati raspored stajanja žena u pozadini (Izvor: privatna zbirka)

Gledajući na starim fotografijama raspored muškaraca i žena na masovnim okupljanjima dešifriramo hijerarhiju rodних odnosa u Murteru i Kornatima.

Raspored je u *procesijama* kao i u pogrebnim povorkama bio sljedeći: u sprovodima prvi je išao nositelj križa (osoba istog spola kao i umrla osoba), a s obje njegove strane u pravilnim nizovima jedan iza drugog muškarci; između njih su išli oni koji su nosili vijence (osobe istog spola kao i umrla osoba), pa muški *kantaduri*¹³⁴, za njima svećenik, lijes kojega su nosili godišnjaci¹³⁵ ili bliži rođaci ili rođice, iza lijesa obitelj ili bliža rodbina i tek na kraju žene u *vrpi*¹³⁶ tj. gusto nagurane bez nekog reda. Znaju reći same za sebe da idu *ko' ovce*.

U *procesijama* raspored je bio sličan, naravno bez vijenaca, lijesa i ožalošćenih, ali s vjerskim simbolima, ovisno kojem je blagdanu *procesija* namijenjena. Muškarci prvo idu na početku, dakle oni predvode; svaki ima svoje samostalno mjesto, dakle prostor za svoje djelovanje; i uredno su posloženi jedan iza drugoga, dakle skladna raspodjela uloga. No i u *procesijama* i u pogrebnima povorkama žene su išle na kraju i bez nekoga reda. Najdublje kulturne pretpostavke o rodним odnosima mogu se iščitati u masovnom kretanju muškaraca, žena i djece u prostoru (Geertz, 1973 i Supek, 1988).

Dok raspored kretanja u procesijama jasno iskazuje patrijarhalni kulturni kod, dotle organizacija ritualnog prostora u crkvi, naročito kod pjevanja, pokazuje promjene. U poglavlju o „Nevidljivosti žena“ već sam pisala o probijanju ženskog pjevačkog zbora kroz stroge patrijarhalne definicije što čini muški, a što ženski prostor. Žene su na kraju uspjele zapjevati u crkvi, usprkos muškom protivljenju. Bilo je to na Božić 1937. godine, kad su zapjevale pjesmu: *Čestit svijetu danak svane*¹³⁷. Muški pjevači su pjevali gore na koru, a žene dolje u crkvi. Za muškarce su ustvari bila dva kora različitih nivoa: niži i veći koji je imao *raštela*¹³⁸ i gdje su stajali muški pjevači do sredine pedesetih godina XX. stoljeća, i viši, manji, gdje su pjevači prešli kasnije. Žene nikada nisu pjevale na koru. Pjevači su samo u rijetkim prigodama silazili s kora radi pjevanja. Izuzetak su bile svakodnevne mrtvačke mise, kao i *procesije* i ophodnje i obredi raznih blagoslova. Juraga govori da kao kuriozitet mora spomenuti da su u Velikoj

¹³⁴ Pjevači u crkvenom zboru.

¹³⁵ Murterski običaj da se određenog dana u jubilarnoj godini po dogovoru okupe svi godišnjaci (muškarci i žene rođeni iste godine). Najčešće se jubilarne godine slave od 25. godine života, svake pete godine pa dok ima živih članova. Tog dana zajedno idu na misu, posjete umrle godišnjake na groblju, imaju zajednički ručak ili večeru i sve je popraćeno dobrim raspoloženjem i pjesmom. Vidi sl. 43.!

¹³⁶ Mnogo ljudi u zajedničkom kretanju bez nekoga reda.

¹³⁷ Špralja, (2011:12).

¹³⁸ Rešetke, na horu su bile rešetke pa se pivači nisu vidili.

sedmici muškarci pjevali pjesmu *Prosti moj Bože* iza Velikog oltara, i da je ta scena bila posebno dojmljiva jer je u polutami crkve, negdje iz dubine mističnog prostora dopirala pjesma osobitog napjeva, izvođena od nevidljivih pjevača (Špralja, 2011:478). Iako žene pjevaju samo na dva dijela mise i samo u donjem dijelu crkve, njihovo sudjelovanje zadržalo se u kontinuitetu i u sve većem broju do danas.

Antropološki gledano, ovi rituali jasno pokazuju društvene odnose i kulturne norme. Istaknuta je društvena uloga muškarca koji s *hora*¹³⁹ pjevanjem slavi blagdane, dok žena smije sudjelovati samo molitvom u masi. Nerijetko su u *horu* bili pjevači koji i nisu bili baš odličnih glazbenih sposobnosti, dok neke glazbeno talentirane žene nisu prije 1937. godine smjele ni pomišljati na sudjelovanje u toj muškarcima namijenjenoj aktivnosti.

I o ženskoj zabrani klanjanja i ljubljenja križa također je već bilo govora. I ta zabrana eksplicitno govori o njihovom statusu u društvu i obitelji i otvara nam mogućnost da polazeći od tih spoznaja uđemo u njihov unutarnji svijet sastavljen od osjećaja inferiornosti, straha, neostvaraja, podčinjenosti toliko duboko da tih osjećaja više nisu ni bile svijesne. Tako zbijene u masi na svim javnim okupljanjima, uvijek suzdržano moraju slušati ne baš svaki put skladnu pjesmu, a ako je skladna onda joj se ne mogu prepustiti otvorenog srca, i uvijek ili figurativno ili stvarno nekog moraju gledati iznad sebe.

Pokladna događanja se također zbivaju u javnom prostoru, ali na otvorenom, i simbolička dimenzija kretanja je jako naglašena. Karneval je isto tako i jedno masovno druženje koje daje sliku društva kroz svoje kritike i izvrtanje društvenih uloga. Pokladni običaji u Murteru nazivaju se *bake*:

Sve je bilo izvrnuto naopačke; ljudi, žene i djeca presvlačili bi se u odjeću suprotnog spola , garavili lice čađom, a česta je i zabava konzumiranje alkohola. Na sam pokladni utorak organizirala bi se povorka koja nije bila kostimirana bajkovito kao danas, ali nije nedostajalo izvornog pučkog humora, cinizma i ironije. Glavno obilježje murterskih bak bila je galama...murterske poklade toga doba (do polovine XX. stoljeća) nisu imale Krnju nego Šaru Šojinu i Josu Geića. Ona bi jahala na čelu povorke, on je vodio magarca, a razdragana ih je gomila slijedila (Juraga, 2006:130).

...u maskirnoj skupini ili odvojeno od nje nalaze se dva karakteristična i vrlo rasprostranjena pokladna lika, djed/did i baba...(Etnografija, 1998:200).

.

¹³⁹ Kor, balkon u crkvi gdje se nalaze pjevači.

U murterskim pokladama Šara Šojina i Joso Geić daju sliku rodničkih odnosa koji su obrnuti u stvarnosti. Sve je to popraćeno veseljem, ali se odnosi neće promijeniti. Kada ona dođe kući sve će biti kao i prije. Supek (1988, 23-35) kaže da spolna inverzija stvara sliku svijeta naopak...muškarci i žene nisu svjesno suzdržani kao inače... seksualna simbolika u karnevalu često služi kao metafora za druge važne društvene odnose koje ozbiljna antropološka analiza mora uzeti u obzir.

Ovu sliku obrnutih društvenih odnosa susrećemo već u antičkom Rimu pod nazivom *Saturnaliae*. *Blagdan Saturnalia (17-23. prosinca) bio je praznik u čast Boga plodnosti; simboličan povratak zlatnog doba Saturnove vlasti; doba u kojem nije bilo privatnog vlasništva niti podjele na robove i gospodare, doba obilja bez reda...Saturnalijske su bile vrijeme darivanja, ali i vrijeme obrnutog reda, vrijeme kratkotrajne nekažnjene kritike društvenog poretka* (Lozica, 1997: 35).

U murterskim *bakama* žene bi se znale zajedno u grupi došaptavati, a i glasno komentirati neke situacije iz tuđih i svojih života što u svakodnevnom životu nije bilo prihvaćeno. S druge strane, druženje muškaraca bilo je prihvaćeno i «normalno». Upravo onako kako to primjećuje b. hooks: *Muško je povezivanje bilo prihvaćeno i potvrđen aspekt patrijarhalne kulture. Jednostavno se pretpostavljalo da se muškarci u grupi drže zajedno, da se međusobno podupiru, da su timski igrači i da dobrobit grupe postavljaju iznad pojedinačne koristi i priznanja. Žensko povezivanje nije bilo moguće u patrijarhatu, smatralo se izdajom...*(2004:31).

Naročito se je to odnosilo na društveni život udovica. Postojalo je uvjerenje da su žene u grupi velika opasnost za muškarce, a udovice zajedno da su velika opasnost i za žene.

Balara (2004, 35-37) nam daje slikovit prikaz ženskog druženja u ulici:

Naše stare ulice

Prelo se u njima

Sukalo, vunu češjalo,

Krpalo, pujalo,

O svemu i svačemu

Čakulalo, razmancunivalo, izventivalo

Deko je i grubih besid palo

Suknju bi se podiglo

Zagalilo zališčilo

I po goloj udrilo.

Pedesetih i šezdesetih godina XX. stoljeća na Hramini je bila poznata po *čakulama* ulica Goričine gdje su se za ljetnih popodneva ženske *čakule* vukle u teškom i dugom nizu kao i teška, vruća ljetna popodnevna. Nisu bili rijetki prolaznici koji nisu žalili napraviti duplo duži put samo da zaobiđu ovu ulicu i ženske čakule.

Slika 43. Godišnjaci rođeni 1889. godine slave 50 godina života 1939. godine (Izvor: U: *Tragom baštine*, str.156.)

Simbolika govora tijela

U patrijarhalnom društvu stalno je prisutno odvajanje muškog i ženskog kulturnog prostora, kako u obitelji tako i u javnim i sakralnim prostorima. Zašto su tako važna ta prostorna odvajanja? Nužnost odvajanja je zadana, a nepridržavanje te zadanosti prati osjećaj srama, straha, narušene čednosti. Što bi se dogodilo da se tijela sretnu ili dodirnu? O sputavanju ženske seksualnosti, o seksualnosti kao nepoželjnom elementu u patrijarhalnoj obitelji, čitamo kod mnogih autora, npr. Denich (1974), Simić (1983), Ortner (1996a), Adamović (2011), Šikić-Mićanović (2012), kao i u

udžbeniku *Žene i muškarci u prošlosti* (2002). Obitelj je kulturna institucija patrijarhalnog poretka, supružnici se ne smiju rastavljati, dakle preljub je isključen, a iz toga proizlazi da tijelo treba držati pod kontrolom. U *Muškarci i žene u prošlosti* (2002:19) o povijesti tijela autorice kažu da je to povijest vladajućih normi i društvenih tabua, to je povijest običaja i normi nametnutih tijelima od strane društva kako bi se pomirile i održale razlike u društvenoj hijerarhiji. Stoga su odnosi među spolovima nadzirani tako da pojedinci postanu svjesni ograničenja nametnutih izlaganju svojih tijela na javnim mjestima i u privatnom prostoru. Povijest tijela isto je tako i povijest kulturnih pravila, onih koji uređuju rad i nameću što će raditi žene, a što muškarci, i kako se pri tome odnositi fizički u prostoru.

Katolička crkva podržava rodnu podjeljenost pa muškarci i žene imaju odvojena mjesta u crkvi, u obredima, pjevnim djelovima mise kao i u sprovodima i *procesijama*. Smatra se da su tijela izvorišta žudnje i strasti, naročito kod mladih ljudi, i mora ih se separirati. Tijelo ima svoja godišnja doba. Zimi se skriva ispod slojevitih naslaga odjeće tamnijih boja, a s toplijim vremenom je otvorenije za komunikaciju ispod tanjih slojeva svijetlijih boja, ali ni tada nema na otoku pripijene odjeće, niti razgoličenih dijelova tijela. Tijelo treba prilagoditi društvenim očekivanjima; mora biti dolično odjeveno da ne izaziva ogovaranja. Nekim dušama je tijelo lijep, privlačan i mobilan dom, a nekima skučen, mračan i pasivan.

Connerton (2004:107) primjećuje da u kulturi u kojoj su karakteristični položaji tijela muškaraca i žena gotovo identični, vrlo se malo svjesno poučava o pravilnom držanju tijela. S druge strane, izražaju tijela u nekim kulturama i društvenim slojevima (npr. aristokratskim) posvećuje se jako puno vremena. U kulturi Murtera i Kornata od malih se nogu, barem usput, upozoravalo djevojčice i dječake o tome kakav stav priliči tijelu. Djeca također od malena nesvjesno uče govor tijela majke i oca.

Iz određenih stavova i položaja tijela u grupi možemo zaključiti kakav autoritet ili moć neka osoba ima u toj zajednici. U obitelji, za uglatim stolom za objedovanje glava obitelji uvijek sjedi na čelu stola bez obzira koliko taj stol bio skroman. Okrugli stolovi danas simbolički predstavljaju ravnopravni odnos bilo u modernim obiteljima ili u profesionalnim krugovima, no u tradicijskom interijeru nisu postojali. Gospodar koji posjeduje moć ne sjedi na nižem sjedećem mjestu u prostoru:

U kantunu je bila drvena klada

Na koj je sidila i prela

Pokojna baba.

Na drugoj kladi gospodar i gospodarica

A na škamje¹⁴⁰ i klupice mala dica.

(Balara, 2004:13)

Gospodar ne sjedi ni u uglu prostorije. Tamo su stariji ljudi i djeca. Balara (2004:69) kaže:

Dide sidi u kantunu na kladi¹⁴¹

Na krilu mu zdilica

Na kladu do njega

Posidala dica.

Velika od zemje zdila

Na kominu

A mala se izvadila pri dičinu¹⁴².

Iz ovih stihova vidimo da je djed svoju moć prepustio sinu, ali ga obitelj uvažava i on dobiva svoju posebnu malu zdjelu, ali je izgubio dominantno mjesto u obitelji. Ovdje također vidimo da uz djeda sjede i djeca. Njihov društveni uspon tek slijedi. Isto im je sjedeće mjesto: djedu na silasku, a djeci na uzlasku, predznak je različit.

Kada se obitelj navečer vrati umorna i sjedne za stol, mlada nevjesta je osoba koja posluhuje ostale članove obitelji. Ta njena mobilnost govori o njenom niskom statusu služenja u obitelji.

Navela sam samo neke primjere konfiguracije tijela u prostoru i zajednici. No društvene tjelesne interakcije nisu samo prostorne, one se prožimaju na još mnogim slojevitijim i suptilnijim razinama. Tijelo ima i svoje pamćenje. Kao što smo naučili voziti bicikl, vezivati neke komplicirane čvorove, plivati, plesti ili plesati, i nakon duge vremenske pauze opet ćemo te radnje uspješno obaviti. Connerton (2004:107-110) kaže da u sjećanju navika prošlost je, u neku ruku, uspješno nataložena u tijelu. Tako je i sa specifičnim izvedbama položaja tijela, one nam govore o mnemonici tijela. Ja se dan-danas ne osjećam ugodno kad sjedim npr. na nastavničom vijeću, a neki stoje. To znaju biti kolegice ili kolege mlađi od mene i ne jednom sam se digla i otišla im po sjedalicu. Moja mnemonika tijela govori da sam kroz cijelo djetinjstvo i mladost bila ta koja stoji; vremena su se promijenila i moja uloga u tom vremenu, ali ja se ne osjećam dobro. Očito je da tijelo sporije percipira društvene promjene ili je njegovo pamćenje tvrdokornije.

¹⁴⁰ Niska drvena klupica.

¹⁴¹ Dugačka i niska grubo obrađena drvena klupa.

¹⁴² *Prid dičinu* = pred djecu.

Kroz ovaj rad provlači se tema muževne obitelji, krvne povezanosti članova obitelji. Connerton (2004:127) kaže moja „loza“, moja „grana“, moje „ime“...gdje se aludira na nešto što je izrazito tjelesno, a to je krv. Vrijednost krvi je znamen, krvno srodstvo je presudno u mehanizmima slavljenja patrijarhalne moći. Foucault spominje (1980:147) da moć govori putem krvi; to je stvarnost sa simboličkom funkcijom.

„Govor tijela“ tj. ritualni način komunikacije u žalovanju također govori o moći kulturnih normi izraženih putem tijela. Taj izvedbeni način komunikacije jednako je važan kao verbalna komunikacija, a posebno se odnosi na kult smrti. Sredozemlje njeguje tradiciju dugotrajnog žalovanja uz jasno izražavanje boli (Håland, 2010:221). U procesu žalovanja i pogreba razgraničene su muška i ženska uloga. Žene nariču, javno tuguju posebnim pokretima tijela, iskaču iz svakodnevice. Seremetakis navodi da je izražavanje boli identificirano kao tehnika za izdvajanje sebe iz konteksta svakodnevnog druženja i identiteta (1991:3-5). Ženske ceremonije su transformativni, a ne samo izražajni nastupi. Ova transformativna praksa je utemeljena na materijalnoj moći žene koja se izražava kroz glasnu bol i tijelo. Svjesne svoje važnosti u oplakivanju nekog člana obitelji, žene nariču za „lozu“, za gubitkom krvi muške loze svog muža, i tako ritualno povezuju žive i mrtve članove loze.

Pokop je već muški dio posla, zbog veće tjelesne snage za izradu lijesa, prijenos, koordinaciju oko spuštanja lijesa u raku i stavljanja nadgrobne ploče. Oni tu iskazuju svoju muževnost. Sam kult smrti je komunikacija između živih i mrtvih tijela i duše. Simić (1983:72,83) govori da smrt roditelja, posebno majke, muškarcima u starijoj životnoj dobi donosi duboke promjene, uz pad fizičke snage i agresivnosti što su osobine koje su jako cijenjene kod muškaraca u patrijarhalnoj kulturi. Međutim, smrt majke ostavlja sina s emocionalnom i autoritativnom prazninom koju mora nekako ispuniti; tu prazninu najčešće preuzima njegova žena. Simić kaže da je taj moment veliki *marker* u razvojnem slijedu osobnosti i odgovara klasičnoj Van Gennepovoj interpretaciji „rites de passage“. Smrću majke muškarac se predstavlja društvu u novom statusu.

Žena se dolaskom u obitelj svog muža fizički odvajala od članova obitelji u kojoj se rodila.

Prema Halbwachsu (1992:75-76), ovo radikalno odvajanje nalikuje ograničavanju koje je nametnuto skupini smrću njenog člana. Žena naravno nije zaboravila svoja sjećanja kada je ušla u kuću svog muža. Ona ta sjećanja obnavlja u odnosima sa svojim roditeljima i braćom i sestrama. Ali njoj je zapovijedeno da uskladi ta sjećanja i odnose s tradicijom koja joj je nametnuta u novoj obitelji. Ona i dalje sudjeluje u ritualima smrti - u zrelijoj dobi je i odgovorna za njih - ali to su sada pretci njenog muža, ona je dio njegove obitelji i njegovi pretci su sada i njeni. Brak se tretira kao novo rođenje. Ovaj prijelaz u drugu obitelj je „rites de passage“ žene, njen veliki *marker* na životnom putu. Udajom žena se predstavlja društvu kao član nove obitelji i

drugih predaka. Ona svojim tijelom umnožava brojnost nove obitelji i predstavlja tu obitelj svojim svakodnevnim ponašanjem kao i ponašanjem u ekstremnim situacijama, npr. u žalovanju, jer je ona jedini vanjski vidljivi simbol tugovanja za preminulim članovima.

Žena kroz različite vidove komunikacija i suradnje (odlaske na mise zadušnice, pripreme za obiteljska slavlja, pomaganje u bolesti i susjedama kod smrti u njihovim kućama...) održava društvene odnose i s drugim obiteljima u zajednici.

Govor tijela vidimo i kroz očitovanje ženstvenosti. Šikić-Mićanović (2012:59) govori da biti žena znači prilagoditi se očekivanom ponašanju i prakticirati ženstvenost da bi se zadržalo u zajednici status „dobre“ žene. Djevojčice se u Murteru od malih nogu uče ženskim poslovima, ali i odjevanju i životu u skladu s vrednotama katoličanstva. Živjeti pobožno znači ići na mise, moliti, ali to uključuje i svakodnevno socijalno druženje koje isključuje odlazak u *palt* ili sjedenje *na gredi* u muškom društvu ako se radi o starijoj ženi. Za ženu ovdje također je važna organizacija trivijalne svakodnevne razmjene pića ili hrane jer ona tako održava mrežu društvenih odnosa (usporedi Levi-Strauss, 1997, Cowan, 1991:180 i Šikić-Mićanović, 2012:83). Poimanja ženske spolnosti, moralnih vrлина i autonomije utjelovljene su u prakse svakodnevne druževnosti među ženama.

Ženina ženstvenost i čast se ogledaju i u njenom suživljavanju s obiteljskim prostorom. I u ovoj siromašnoj lokalnoj kulturi ženska *dota* je neizostavna. Ta *dota* se sastoji samo od odjeće, rublja i *šudarov*, ali i one najsiromašnije je imaju jer je škrinja s *dotom* simbol ženstvenosti i zauzimanja prostora u novom kućanstvu.

Svaka divojka

Kad bi prid oltar stala

skrinju je imala.

(Balara, 2004:109)

Žensko tijelo mora biti i zdravo da može rađati zdrave potomke, te da može raditi mnogobrojne poslove važne za održavanje domaćinstva. Kada se govori o ženskom tijelu primarno se naglašava «zdrava je i čvrsta za rađanje i rađenje», a nije toliko važno kako je ženi u njenom tijelu. Muško tijelo također mora biti zdravo da bi muškarac mogao raditi, djelovati izvan kuće i služiti domovini. Žena u svom tijelu stvara novi život – rađanje, a ponekad, nažalost, i smrt – umiranje. A muškarac? Sudionik u politici, religiji, umjetnosti tj. u njihovim javnim manifestacijama, koje su ženi bile nedostupne. Djecu kad sazriju, muške potomke, žene-majke uvode u razna područja kulturnog života. I kako Ortner sarkastično zaključuje: *Čineći to, on*

stvara trajne, vječne, transcendentne objekte, dok žena stvara smo kratkoročne proizvode – ljudska bića (1983:153-183).

Gledajući nekog tko nam izdaleka dolazi ususret, prije nego prepoznamo lice, po pokretima tijela već imamo asocijaciju na osobu. Tijelo dakle ima svoj individualni identitet, svoju naraciju, svoje sjećanje, društveni status, svoj uspon i pad, svoju prošlost, reflektira osjećajno stanje duše koja u njemu boravi, ima svoje navike, norme i tabue, muževnost i ženstvenost, ali i bolesti i umiranje.

U ovoj kulturi u ovom vremenu o kojem pišem spol i rod su konstruirani kulturni identiteti koji se ne propituju i kontroliraju ih i ograničavaju članovi zajednice. Ženska seksualnost ako nije dovoljno sputana kulturnim normama može biti velika opasnost za patrijarhalnu zajednicu. Ona je nadgledana kako od muškaraca tako i od žena. Simić (1983:65-66) kaže za „crne vrane“ (žene u crnini bilo da su u žalosti ili u svakodnevnoj gotovo crnoj odjeći za koje muškarci u Murteru podrugljivo-duhovito znaju reći „šudari“) da one sve vide, sve znaju, a ono što ostaje neizrečeno, ali je jasno, je njihova važnija uloga u kontroli i manipulaciji međuljudskih odnosa i u čuvanju običaja zajednice. Ako žena po nečemu počme nalikovati muškarcu postaje opasna i zla, ali i muškarac ako iskoči iz svojih muških gabarita i on postaje opasan, pa otuda izreka *Sačuvaj te Bože brkate žene i golomačastoga čovika*. Žena u nekoj netradicionalnoj ulozi i u netradicionalnom prostoru mora bar imati tradicionalna obilježja, pa ribari u brodu u *huštanu* bez obzira što je to apsolutno neprikladna odjeća za more i vjetar. Ali u sličnim se ulogama nalaze i muškarci pa se klone „ženskih“ poslova. Nadalje, bojeći se ogovaranja i izrugivanja strepe od ženine prevare ili nedoličnog ponašanja. Ni unutar obitelji nije se otvoreno pokazivala ljubav među supružnicima jer bi ostali članovi takvo ponašanje shvatili kao prijetnju jedinstvu zajednice. Naime, seksualnost je opasna za autonomiju domaćinstva jer muškarca koji je zaluden svojom ženom ta ista žena može dovesti do mnogih nepromišljenih odluka i postupaka, a na to bi se mogli ugledati i drugi članovi uže i šire zajednice. Pretjerano pokazivanje seksualnosti kod djevojaka i udanih žena donosi samo probleme; narušava se čast cijele obitelji (kako one u kojoj je rođena tako i one u koju se udala), može razoriti obitelj (brak ili odnose među oženjenom braćom), loš je primjer djeci, a daje „pune ruke posla“ ogovaranjima u cijeloj zajednici.

Slika 44. Tijelo priča o ženstvenosti 1950 –ih god. (Izvor: privatna zbirka)

KOMUNIKACIJA S NADNARAVNIM SVIJETOM

Kroz institucionaliziranu religiju i kroz vjerovanja koja se prenose usmenom tradicijom

U ovom ću odjeljku govoriti o subverziji patrijarhata na dvije razine: prva su mogući tragovi prastare sredozemne religije koja je u središte stavljala božanstvo žene-majke-plodnosti, i kao takva je u suprotnosti s patrijarhalnim obrascem današnjih velikih abrahamskih religija: židovske, kršćanske i islamske; druga razina su različite duhovne prakse žena iz ove kulture u periodu kojeg istražujem u vezi s blagdanskim kalendarom, svadbenim i posmrtnim obredima, poljodjelstvom i magijom. Sve zajedno otkriva značaj i ulogu žene koju «idealni red» patrijarhata potpuno ispušta iz vida.

Žene svoje subverzivno djelovanje njeguju i razvijaju kroz cijelu plejadu svojih životnih aktivnosti i statusa. Gledajući od malih nogu ulogu svoje braće u odnosu na sebe, kako u svakodnevicu, tako i za blagdana (npr. u blagdanskim darivanjima kada braća sakupe više darova od sestara) osjećale su osjećaj zapostavljenosti. Kasnije preko svojih sinova, dok su još djeca, postupno nadograđuju svoje moći, a i kao organizatorice većine blagdanih događanja u kući. Važnost žene na čitavom sredozemnom prostoru povezuje se s njenom ulogom u poljodjelstvu, pa je to slučaj i u Murteru. U duhovnom pogledu, nalazimo sinkretizam štovanja vegetacijskih sezona i plodnosti s kršćanskim religijskim kalendarom. Murterke svoju moć tkaju kroz prehranjivanje obitelji (u svakodnevnoj oskudici, a napose za nepovoljna vremena), a u

topografiji Murtera i Kornata nalazimo mjesta s elementima vode ili vlage koja u ovoj lokalnoj kulturi simboliziraju plodnost žene-hraniteljice.

Povezanost žena s poljoprivredom uočili su mnogi znanstvenici, a također i ženinu duhovnu vizualizaciju kao hraniteljice (Erlich, 1966), (Friedl, 1975), (Denich, 1974). U svakodnevnom organiziranju prehrane obitelji već leži određena moć žene, a ima i situacija kad žene preuzimaju ulogu jedinog hranitelja obitelji. Tako napr. na otoku za nepovoljna vremena muškarci su jedini koji odlaze u ribolov jer se računa, osim spretnosti i znanja, i na njihovu tjelesnu snagu u slučaju nekih ekstremno opasnih situacija. Međutim kada „vrijeme zatvori“ i ne da na more, tada su žene te koje sakupljaju razne biljke po kršu i pripremaju jelo. U takvim prilikama muškarci vrijednost prepoznavatelja jestivih biljaka priznaju samo ženama. U tom posebnom znanju žena krije se „mikrofizika moći“ (po Foucaultu) koje one u takvim prilikama znaju dobro iskoristiti.

Već je Leacock zaključila (1978) da doprinos u svakodnevnom održavanju grupe u velikoj mjeri određuje vrednovanje rodni uloga. Tamo gdje se najviše ovisilo o lovu muškarci su autoritarniji. Međutim lov je uvijek nesigurniji (što se u našim prilikama odnosi i na ribolov). Sakupljaštvo je sigurnije i tu se žene više vrednuju jer žena uvijek donosi ručak, pa nek i nije raskošan, dok muškarčev ručak ponekad ostaje „u moru“.

U sredozemnom kulturnom prostoru poljodjelstvo je vrlo često na ženama, ili čak samo na njima kada su muškarci odsutni. To im daje određenu ekonomsku moć i veći stupanj jednakosti nego kod planinskih stočarskih zajednica gdje su primarni poslovi dodjeljeni muškarcima. S obzirom na takvu ulogu žena, nije neobično da se sinkretizam štovanja vegetacijskog ciklusa i plodnosti zemlje s kršćanskim kalendarom veže također uz ženu kao nositeljicu duhovne plodnosti. Povezanost ritualnog obilježavanja vremena i dozrijevanja plodova u prirodi nije jedinstvena u ovoj lokalnoj kulturi. Susrećemo je nerijetko u raznim oblicima i u drugim kulturama svugdje po svijetu, a već je antička drama bila uvjetovana takvom koncepcijom prostora i vremena.

Arheologinja Marija Gimbutas (1982:236-238) govori o Velikoj Božici kao božanstvu vegetacije, a uz nju je muški bog Dionis. Svi su oni bili bogovi prirode i životnog ciklusa; svi su bili štovani kao simboli bujanja života, kao i smrti i regeneracije.

Gimbutas u predgovoru svoje knjige *Božice i Bogovi stare Europe* kaže da „stara Europa“, ona predindoeuropska, obuhvaća mnoge kulture koje su po naravi bile matrifokalne, vjerojatno matrilinarnne, poljoprivredne, sedentarne, egalitarne i miroljubive. To su bile lokalne sredozemne kulture prije indoeuropskih prodora pred otprilike pet tisuća godina. Matrilinarni princip uređenja bio je u oštroj suprotnosti s indoeuropskom kulturom koja je bila patrijarhalna, stratificirana, pastirska, pokretna, ratno orjentirana ...(Gimbutas, 1982:11-16).

Stari Europljani kreirali su majčinski lik božanstva od vode i zraka... božanstvo koje njeguje svijet s vlagom, dajući kišu, božansku hranu koju metaforički shvaćamo kao majčino mlijeko...(Gimbutas, 1982:142). Stara europska mitska slika¹⁴³ i vjerska praksa nastavile su se u minojskoj Kreti (III. tisućljeće pr. Kr.). Ta civilizacija odražava iste vrijednosti, isti pristup umjetnosti, isto slavljenje djevice i ljepote života¹⁴⁴. Stari Europljani imali su stil tankočutan, maštovit, sofisticiran, a njihova kultura bila je dostojan roditelj minojske civilizacije (Gimbutas, 1982:236-238).

Pa tako povezujući prisjećamo se i drugih europskih boginja: Afrodita Uranija rođena je iz morske pjene, Hera je bila i čuvarica pomoraca, a neka njena svetišta su bila blizu mora...Artemis iz etruščanskih izvora također pripada ciklusu mjeseca (Gimbutas,1982:197).

The *Great Goddess* je kompleksniji lik nego to puno ljudi misli. Ona je Majka Božica koja promiče plodnost, ili Dama Zvijeri koja regulira plodnost životinja i sve divlje prirode ili zastrašujuća Majka Strašna s osobinama koje je nagomilala iz raznih perioda. Tijekom posljednjih perioda postala je Božica Regeneracije, Božica Mjesec matrilinearne zajednice, koja obuhvaća arhetipsko jedinstvo i mnogostrukost ženske prirode. Ona je darovateljica života i svega što promiče plodnost, a u isto vrijeme je i destruktivna sila prirode. Ženstvena priroda Mjeseca koji je i svjetlo i tama (Gimbutas, 1982:152).

Prema Beinfieldu i Korngoldu (2011), Mjesec upravlja zemaljskim vodama stvarajući plimu i oseku. Voda se simbolički vezuje uz emociju, dok se zrak vezuje uz mental. Tijelo se osim na organsku strukturu može podijeliti i na energetska, tj. na čakre i meridijane. Svim poremećajima koji proizlaze iz meridijana (poremećaji organizma), a vezuju se uz element vode, uzrok je problem s majkom ili nekom drugom ženskom energijom koja je prvenstveno emocionalna. Voda je najkonstruktivniji i najdestruktivniji element prirode u Teoriji pet elemenata: voda, vatra, metal, drvo i zrak.

Velika Božica je postojala najmanje pet tisuća godina prije nego se pojavila u civilizaciji klasične Grčke. Prema Gimbutas (1982:200), sredozemne seoske zajednice još je i danas obožavaju, ovih dana u liku Djevice Marije. U slavenskoj mitologiji susrećemo Mati Mokoš koja je žensko božanstvo vlažne zemlje. Oličenje je majke prirode i njene plodnosti. Predstavlja vezu

¹⁴³ U staroj Europi svijet mita nije polariziran u ženske i muške bogove kao što je bio među Indoeuropljima i mnogim drugim nomadskim narodima. Panteon odražava društvo u kojem dominira majka. Uloga žene nije bila podređena u muškom društvu, nego su svi resursi ljudske prirode korišteni u punini svoje kreativne snage.

¹⁴⁴ I kulturalni feminizam i preporodni pokreti imaju tendenciju oslanjati se na autentičnost i povratak na pozitivne vrijednosti koje ne zastupa dominantni drugi ...zazivi kretskih boginja...(L.Abu-Lughod, 1991:471).

između kulta vode, i kiše i plodnosti obilja¹⁴⁵. Mokoš znači „vlagu“ (*mokrij* na suvrem. ruskom). Javlja se i u našoj toponimiji kao Mokošica, naselje u Rijeci Dubrovačkoj. Slavenska mitologija ima u našim krajevima i nizinsku božicu naziva Živa ili Cica; njen kult slavio se vjerojatno kraj nepresušnih izvora¹⁴⁶.

Marijanski kult je tipičan za Sredozemlje dok je gore na sjeveru Europe puno rijeđi. Da, marijanski kult je i kult Male Gospe kada se slavi *fešta* u Murteru. Je li za feštu izabran kult Male Gospe jer on pada u doba sazrijevanja plodova (smokve, trganje...)?

Jelka Vince-Palua u svom radu o *babama* - kultnom kamenju, inkarnaciji ženskoga demona plodnosti - pronalazi povezanost s kultovima na područji nekadašnjih Liburna kod kojih su ti ženski kultovi bili gotovo redovita pojava. Upravo je element plodnosti i rodnosti bio obilježje tog kulta pa otud i *baba*. Činjenica koju je uočila uz sve „svoje“ *babe* kao konstantu je vlaga, prisutnost vode. *Babe* je pronašla na otoku Krku i na Velebitu u obliku amorfnog kamenja. Međutim, u Grobniku kraj Rijeke groteskni ženski lik isklesan je u živoj stijeni, nešto veći od prirodne veličine s naglašenim ženskim atributima. Ova grobnička *baba* dala je potvrdu autorici da su i ove druge amorfne na Krku i Velebitu personifikacije ženskog lika, tim više što je ovdje kao i tamo sačuvana ista predaja o ljubljenju *babe* kad se prvi put dođe. Sve *babe* su šmrkave i blatne tj. vezane su uz vodu. Autorica tu svoju tezu proširuje i na kip Eve na staroj gradskoj vjećnici u Ljubljani (Vince-Pallua, 1995/1996:281 - 292).

S ovom problematikom u vezi, osvrnula bih se na nekoliko toponima s otoka Kornata. Prvi je *Divòjaški vrh*, vrh brijega bogatiji zemljom i travom od ostalih, zeleniji zbog vlage i vode. Sa sjeverozapadne i jugoistočne strane stoje mu dva manja vrha *Visočān* i *Glaviča* koji podsjećaju na ženske grudi. Ispod samog vrha je mala zaravan koju ljudi zovu *Kòlo o divòjaškog vrha*. ... Kažu da *na tomu su mistu vile igrale kolo pa se zato zove kolo* (Toponimija otoka Mu..., 2010:92).

¹⁴⁵ Xinran Xue kineska novinarka i književnica (2005:152,216) kaže *Muškarac treba ženu kako bi stvorio sliku o sebi*, kao što se planina odražava u rijeci. Ali rijeke izvire u planinama. *Gdje je onda ta prava slika?* Kinezi kažu da su žene poput vode, možda zato što je voda izvor života i prilagođava se svom okolišu. Voda, kao i žena, daje život dajući sebe, bez obzira na to kuda teče. Planine su stalne kao i portreti muškaraca u patrijarhatu, a voda protječe i odnosi slike žena. Voda simbolizira emociju (Chevalier i Gheerbrant, 1989:755-760), a žene su obojile emocijom zidove domova na kojima vise portreti muškaraca.

¹⁴⁶ Preuzeto s <http://www.fantasy-hr.com/mitologije-svijeta/slavenska-mitologija>, 18.02.2011.

Ovo je jedini toponim na koji sam naišla, a da ga se povezuje s vilama. Ponegdje se susreću u narodnim pjesmama izrazi kao „gorska vila“¹⁴⁷. Vile su lijepa ženska bića, slična djevojkama, ali imaju nešto nestvarno u svojoj pojavi. Susreću se uz vodu, na zelenim livadama i na planinama. U ovom slučaju ih susrećemo na plodnoj zaravni na brdu. To su neobična i tajanstvena ženska bića koja provode svoj život daleko od ljudi, a ipak se s njima susreću, razgovaraju s njima, vole ih i pomažu im, a ponekad se i naljute na njih. Žive u punoj slobodi uglavnom po gorama, uz jezera ili u njima, pokraj izvora ili u zemlji, u vilinskim pećinama ili jamama (*Etnografija*, 1998:308).

Kao pandan vješticijem... stoji u našoj pučkoj tradiciji opjevano vilinsko kolo. To je mjesto gdje vile plešu, ali ako se nagazi na njega uzrokuje namjerniku bolest. Često se ta mjesta nalaze u planinama (Čiča, 2002:98). U murtersko – kornatskoj lokalnoj kulturi nemamo visokih planinskih vrhova, ali toponim koji navodim je na brdovitom dijelu otoka Kornata.

Nedostatak vode i posljedice koje je ovaj narod trpio zbog toga opisala sam u prvom dijelu ovoga rada. Gledajući toponimiju otoka Murtera i Kornata otvorile su mi se neke nove poveznice koje, zbog nedovoljnog broja podataka, u ovom trenutku mogu samo iznijeti kao mogućnost povezivanja vode i ženske plodnosti i moći.

Za sve poslove vezane uz vodu bile su zadužene žene, bilo da se radi o poslovima pranja rublja, donošenja vode u kuću, zalijevanja... Juraga (2008:213) navodi ženske poslove u zapisima Luce Skračić Marušine. Izdvojila sam one koji su vezani uz vodu: *pranje robe na (moru) vrulji gnjilun (suknje, hajke, čerme, guče, bičve, sve od vune), pranje robe u lušiji, nošenje vode iz gušterne u brendi naprćenoj na kostima, hreganje poda bruškinun od hrdobradi i bukare kožicun od maške*¹⁴⁸.

Moje kazivačice navode da su često išle prati robu na Slanicu, Čigrađu ili u Betinu.

U Murteru, Slanica je uvala s jugozapadne strane mjesta Murtera. To je fina pješčana plaža; nekad su na jugozapadnoj strani uvale žene prale robu (*Toponimija otoka Mu...*, 2010:159).

¹⁴⁷ Furčić (1980:172) navodi pjesmu o razgovoru vila koja ima 944 stiha i čuva se u Muzeju grada Šibenika, a ispjevali su mu je Marko i Roko Donđivić iz Murtera. Kako ta tema prelazi okvire ovoga rada više ću se pozabaviti s njom u nekom idućem radu.

¹⁴⁸ Pranje rublja u moru ili vrulji ilovačom (suknje, kratke suknene muške kapute, suknene haljetke, potkošulje dugih rukava, čarape, sve od vune), pranje rublja u cijedi od pepela, nošenje vode iz cisterne u drvenim posudama od 20 litara koje se natovare na leđa, ribanje poda četkom od kršine i ribanje drvene posude za piće s kožicom od morske mačke.

U Betini na otoku Murteru je utvrđeno postojanje bunara s *boćatom* vodom. To je vrsta vode *rôza*. Betinjani kažu da su imali četiri *rôze* u selu, ali bila je jedna glavna i tu su žene dolazile prati robu (*Toponimija otoka Mu...*, 2010:172).

Postojala su također i tri izvora *boćate* vode: *Vrùje (Prva, Druga, Trëta). Teplà voda, ispo ceste je voda odila mlaka. Tamo bi žene odile prati robu* (*Toponimija otoka Mu*, 2010:167).

Ante Jurić kaže da semantizam 'topao, mlak' u opisu živog izvora dolazi u obzir jedino onda kada je riječ o termalnom izvoru, što nigdje na otoku Murteru nije slučaj. Jasno je da u opisu kazivača iz Betine ne treba tražiti informaciju o temperaturi dotičnog izvora, već paretimološku okaminu starog hidronima *mläka* – lokva, slabo vrelo. (*Toponimija otoka Mu...*, 2010: 331-332). Ja ne bih isključila mogućnost povezivanja tople vode s božanski toplom vodom, tj. s božanskim darom ljudima, s božanskim mlijekom, majčinim mlijekom.

Prije nego pojasnim paralele koje sam povukla još ću navesti par toponima koji upotpunjavaju mozaik ovih razmišljanja. To je uvala i ribarska pošta *Vàla o Jàrtice* koju su zvali *Majčica* zato jer su se *tote rbuni lovili*, ako ne bi dala ništa onda bi bila *Măća* odnosno *Măćeha* (*Toponimija otoka Mu...*, 2010:156). Dakle, majčinski lik božanstva u vodi koji daje plodove mora personificiran je u ribarskoj pošti.

Postoji također toponim *Gospin krug*, izraziti kamen na Južnoj Puntici Slanice, gdje su bile crkvene zemlje. *Gospin krug* je kamen u moru, uz obalu, gdje ima ljekovitog blata. *Tote je Gospa sidila, Gospa od Karavaja. Tu su je prvi put vidili* – sugovornici iz Ivinja, (*Toponimija otoka Mu...*, 2010:188).

Uz sve ove toponime koje sam navela vezuje se ženski lik: vila, majka, maćeha, ili ženski atributi tjelesnosti: ženske grudi. Vezuje se također voda (morska ili vrulje) i plodnost (zelena zaravan, ribarska pošta, ljekovito blato). Svi ovi elementi sadržavaju žensku simboliku plodnosti (majka - darovateljica), ali i destrukcije (maćeha).

Murterini posebno štiju i zavjetuju se Gospi o' Gradine. Moje sugovornice su mi rekle da se *krunica* u crkvi Gospe o' Gradine moli u kontinuitetu već tri stotine godina. Bilo je ratnih godina kada su samo dvije žene dolazile na molitvu, ali je bilo i godina kada je crkva bila puna. *Krunica* se moli nedjeljom ili blagdanom ujutro u 5 i 30 ljeti, a zimi u 6 sati. Više puta sam i ja bila na toj molitvi i posebno mi je u sjećanju ostao jedan dio molitve, najvjerojatnije zbog teme ovoga moga rada: *Majko patrijarha, moli za nas!*

Možda se kroz štovanje marijanskog kulta i svih ovih posebnih mjesta vezanih uz vodu i plodnost na ovim prostorima može pratiti kontinuitet sa sredozemnom Velikom Božicom? A time isto tako i sa središnjom ulogom žene u duhovnom svijetu?

Iščitavajući znanstvenu literaturu i analizirajući razgovore s mojima sugovornicima uočila sam neke stavove u njihovom vjerovanju koji su me doveli do razmišljanja da bez obzira na stupanj integriranosti postojeće religije među stanovništvom, postoji uvijek bar mali prostor i za druge vjerske interpretacije osobnih nadanja, bojazni, strahovanja... Taj prostor je možda naslijeđen od složenih filozofskih, religijskih ideja naših evropskih, a preko njih i širih geografskih razmjera, od predaka, ili je formiran u recentnijem dodiru sa stanovnicima iz drugih kulturnih područja (putem priča, pjesama, knjiga...) ili je jednostavno plod mašte koja kod pojedinih ljudi nikad ne miruje.

Povijesna istraživanja znanstvenika (Radovi sa znanstvenog skupa „Murter i njegova župa u prošlosti“, održanog u Murteru 18 – 20. rujna 1998., objavljeni u *Murterskom godišnjaku* br.2) pokazuju da Hrvati nisu neposredni nosioci kulture naroda koji su živjeli na prostoru otoka Murtera i okolice u prvom tisućljeću. Hrvatima Murterinima pripada drugo tisućljeće. Oni su u svojem vremenu kao kršćani prepoznali znakove kršćanske kulture kršćana iz prvog tisućljeća, no rasli su u krugu vlastite kulture, a kasnije i svojih sunarodnjaka koji su dolazili bježeći pred Turcima. O tome već svjedoče i povijesni dokumenti. Tako iz oporuke Stjepana Stupića (Stephano Stupich), upravitelja crkve sv. Marije na o. Murteru, napisane 1467. godine, doznajemo da je ostavio svom ispovjedniku svećeniku Pavlu *Misal* napisan na pergameni glagoljicom i hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom (Hilje, 2004:137 – 148), kao i knjižicu *Communa* (dio Božanskog časoslova, Zajednička slavlja svetaca), napisanu istim pismom i jezikom (Špralja, 2011:11).

U kršćanstvo su ugrađeni i utjecaji drugih predkršćanskih kultura. Napr. župna crkva u Murteru nosi ime svetog Mihovila, anđela Arkandela. T. Skračić (2004:430) kaže da se svi angelolozi moraju složiti u jednome: kršćanska kulturalna fenomenologija sv. Mihovila nastavak je protokršćanskih orijentalnih i poganskih štovanja. Kad je u pitanju europsko, germansko poganstvo, Anđeo će istisnuti dušeskrbitelje Totha i Wotana. Tako Mihovil naslijeđuje ponajprije božanstva - voditelje duša (*psihopomposa*, *psihagoga*) u podzemlje: egipatskog Anubisa-Ozirisa te helenističkog Hermesa. Zatim i rimskog Merkura koji se brinuo, i to osobito, za tijelo. Analiza Mihovilova kulta otkriva temeljne elemente prema Empedoklu: anđeo se izdiže iz dubina, iz majke zemlje, pa kreće prema čovjeku plemenitim tokom ljekovitih voda. Ovaj sinkretizam teluričnog i akvatičnog kulta Arkandelova svjedoči o univerzalnosti njegove spasiteljske funkcije – o skrbi za dušu, ali i za tijelo...

Težini svakodnevnog rada i raznim teškoćama s kojima su se susretali Murterini u neprekidnoj komunikaciji između sela i svojih prekomorskih posjeda, posvetila sam dosta mjesta u ovom

radu. Međutim njihov život nije se sastojao samo od radne svakodnevice. Postojali su i blagdanski dani koji su uglavnom bili vezani uz katolički religijski kalendar.

Žena je u velikoj mjeri bila nositeljica blagdanskog ozračja u obitelji, a i u zajednici. Kako ono susjedskoj i rodbinskoj, tako i u crkvenoj. Blagdani su se slavili u skromnosti obiteljskoga doma, a sva veća okupljanja bila su vezana uz crkvena događanja. Dostojanstvenosti blagdanske atmosfere doprinosile su pripreme kako duhovne čistoće (obavezne ispovijedi) tako i fizičke čistoće doma. Pred nedjelju ili blagdane žena je mela kuću, dvorište i dio ulice ispred kuće.

Luce Skračić kaže: *Brali smo metlinu, tako se zvala trava od ke smo načinjali metle. Napravile bi se ka dvi kite i unda bi se vezale na križ pa bi se unda to zavrnilo i vezalo zajedno, tako bi bilo čvršće. Unda bi se kosirun osiklo i poravnalo gori i doli. Te smo metle zvali 'kršarice'.*

Takve metle bile su bez drška pa je metačica morala biti pognuta (Juraga, 2008:40).

Uoči blagdana žene su posebno pažljivo *hregale* kuće. Luce nam opisuje što je sve prethodilo ovoj radnji: *Išli bimo u krš i ubrali hrdobradi. To je jedna tvrda trava. Stavili bimo je močiti dok joj kora oko korena ne ispade. Marangun bi probuža na daščici buže, pa bimo kroza te buže provukivali hrdobrad i to bi bija bruškin od hrdobradi s kin smo hregali pod. Nikad nismo kupili bruškin za hreganje* (Juraga, 2008:40). Dakako da je žena uoči blagdana brinula i o čistoći odjeće svojih ukućana i o čistoći posteljine. Milan Skračić (2006:215-216) priča: *...robe i bijankarije svega toga bilo je skarso. Puno je judi imalo samo jednu košuju, pa je triba Nedijun čekati u postoji dok mu se ošuši, jer mu je žena oprala za praznik. Bijankarija se prala u sapunu i lušiji. Iskuvalo bi se luga i unda bi se ta vruća lušija procidila po robi. Zato su se i veliki mašteli o pranja robe i zvali 'lušijači'. Sapun se upotrebljiva domaći skuvan od murke i šode kauštike, a bi se bome dikod i kupilo pečica sapuna, dok bi mumci i divojke kupili čak i špec. Crna i suknena roba prala se u moru na vruji i sa gnjilun.*

Pored čišćenja i pranja za blagdane, kao uostalom i za obične dane, trebalo je ispeći i kruh. Najčešće je krušna peć bila u jednoj kući u ulici ili je bila jedna peć na dvije ulice. Svaka je domaćica u svojoj kući umjesila tijesto koje je najčešće bilo od ječmenog brašna i malo *kupovne harinele*. Djecu bi poslala s *važićun* po more da za tijesto ne troši sol. Sol je bila dragocjenost u domaćinstvu. Kvasac kao neophodni sastojak često se nije mogao kupiti, a ni nabaviti, pa bi žene sačuvale dio uzašlog tijesta u posudici za sljedeće mijesenje¹⁴⁹. Vlasnica peći, *pećarica*, sama je

¹⁴⁹ Oko 2000-te godine planinareći došla sam s mojim prijateljem u zaseok Šugarje na Velebitu. Samo je iz jednog dimnjaka izlazio dim. Došli smo do kućice i domaćini su nas srdačno pozvali da predahnemo i ponudili tek ispečenim kruhom. Dajući nam kruh domaćica nam je rekla da je to kruh star sto godina. Naime, već sto godina se

pekla kruh. To je bio osjetljiv i zahtjevan posao koji je tražio znanje i vještinu. Žene su joj plaćale manjim ispečenim kruhom – *bubkom*. Obično bi ispekle dva: jedan bi dale *pećarici*, a jedan svojoj djeci. Žene – susjede javljale su jedna drugoj redosljed pečenja i donosile su *kršje* za potpalu peći. Važno je bilo držati se svog termina jer tijesto ne miruje, a ako prekisa mora se premijesiti, a za to treba dodatno vrijeme. I žene koje su donosile kruh na pečenje i *pećarica* bile su pred blagdane zaokupljene ovim poslom.

Uz blagdanski kruh, zanimljiva je isprepletenost pučkog i religijskog vjerovanja o kruhu položenom naopako. Nije se smjelo dopustiti da se odloži kruh u naopakom položaju tj. da ne leži na ravnoj strani jer to može donijeti neki oblik nevolje. Poveznica bi mogla biti u religijskom vjerovanju da kruh simbolizira tijelo Isusovo kao i hostija. Ovdje je također simbolizirana moć žene da svojim rukama – mijesenjem, pečenjem i ukrašavanjem kruha – stvori predmet koji nije samo za jelo, nego nosi i izvjesni karakter svetosti.

U ovom dijelu rada opisujem samo najosnovnije blagdanske pripreme koje je obavljala žena. Posebnim jelom, a i posebnim uređenjem kuće od običnog se prostora stvara produhovljeniji prostor. Tu duhovnu dimenziju prostoru uvijek je davala žena. Ta njena aktivnost proširivala se i na uređenje crkve, ulica (lepršavim maramama), grobova...

Uz pojedine blagdane se vezivalo pripremanje posebnih jela. Božićni običaji počimali su od Sv. Nikole uz paljenje *koleda*¹⁵⁰ i trajali su do Tri kralja. Uključivali su Proslavljenje (osam dana prije Božića) kada su žene *frigale pršunate*¹⁵¹ i u ponoć se išlo na misu. M. Skračić (2006:218) za *pršunate* kaže: *Na Proslavljenje bi se hrigale pršunate. Izmišalo bi se harinele u vodi i metnulo malo soli i kana rakije i vode od namočenih suhih smokav i unda bi se hrigalo. Kad bi bilo gotovo istuklo bi se pešest kantunad cukra i posulo po pršunatah... Boje kuće bi to načinile u kvas o bire, pa bi se izragatalo malo limuna, koje jaje i malo cukra, pa bi unda hrigali kad ukisa, ali to su već bile hritule.*

Za Badnji dan žene su posebno uređivale kuću jer je taj dan dolazio župnik blagosloviti kuću. Badnja večer je zahtijevala zajedničku obiteljsku riblju večeru, a žene su još i pekle poseban kolač *zelenjak*. Luce nam opet priča: *Umisile bi se bez kvasa dvi velike bubice od hinijega brašna od šenice. Napravila bi se smisa od usitno iskrižanoga lišća od dobre blitve i luka prdelja*

čuva uzašlo tijesto za sljedeći kruh, ali je dodala da neće još dugo jer da su oni posljednji koji su ostali živjeti na takav način. U Murteru nisam naišla na takvu priču.

¹⁵⁰ Velika vatra koja se pali na otvorenom uoči nekog blagdana.

¹⁵¹ Uštipak posut šećerom koji je bio gotovo jedina poslastica u kulturi o kojoj pišem. Omiljen i u drugim dijelovima Dalmacije, ali pod različitim nazivima.

(vrsta divljeg luka). U nju bi se stavilo soli i 'kanele' (vrsta začina - cimet). Ako si ima moga si staviti i šaku cukra. U to bi se ulilo puno uja, sve se dobro zamisilo i stavilo između dvi bubice kima bi se stisnuli kraji i stavilo peći (Juraga, 2008:116).

Ono što je crkva smatrala praznovjerjem svećenici su nastojali otkloniti iz svakodnevice, ali i u službenom katoličkom kalendaru svejedno je ostalo mnogo elemenata koji su pretkršćanski. Posebno se to odnosi na običaje s vatrama i zelenilom, uključivši i božićni panj badnjak koji je bio redovni običaj u Murteru. I etnološko tumačenje *panja badnjaka* povezuje ga s mitskim vjerovanjima:

Iako je etnološko tumačenje različito, njegova pozadina jest mitsko – magijska. Neki ga autori objašnjavaju kao ostatak solarnog kulta (jačanje sunca koje je u te dane najslabije – zimski solsticij), drugi se priklanjaju tezi da je ovaj običaj ponajprije povezan sa štovanjem pokojnika, poticanjem plodnosti i rasta vegetacije. Na drugu tezu upućuje niz indicija ...okupljanje obitelji na zajedničkoj večeri... uz živuće članove, skupljali su se i domaći pokojnici da im upravo on tj. badnjak daje toplinu i svjetlost čitavu noć...Crkveno-religijski momenti (molitva, škropljenje blagoslovljenom vodom) pojačavaju snagu cijelog čina (Etnografija, 1998: 303).

Za Božić se je nastojalo, ako se moglo, obući nešto novo. Išlo se u crkvu, a doma su žene pripremale bolji obiteljski ručak, ali se nije više izlazilo iz kuće.

Idući dan je *Stipanja*, zapovjedani blagdan, kada su Murterini izlazili iz kuće čestitati, ali su i primali čestitare. Toga su dana običavali i prositi djevojke. Opet je žena dočekivala čestitare ili prosce. Svaki od navedenih blagdana obilježavalo je spremanje, čišćenje, pranje, pripremanje jela, dočekivanje posjetitelja, pomaganje nemoćnoj rodbini ili susjedima, a sve je to bilo na ženi. Nova godina i Tri kralja sadržavali su elemente kršćanskog odnosno katoličkog proslavljenja. Nova godina se razlikovala od drugih dana jer je bila manje obiteljska, duhovna, a više otvorena prema vani. Premda se čestitarski izrazi isprepliću pa se i na Božić spominje *mlado lito*, kao u ovoj božićnoj pjesmi ¹⁵²:

¹⁵² Etnolozi drže da je preklapanje božićnih i novogodišnjih običaja nastalo zbog zamjene julijanskog kalendara gregorijanskim.

G. I. Caesar je pozvao u Rim Kleopatrinog astronoma Sosigena koji je predložio odbacivanje lunarnog kalendara i prihvaćanje aleksandrijskog solarnog od 12 mjeseci. Pravilno je upotrebljavan slijedom od 16 stoljeća. Caesar je ubijen 44. g. pr. Kr. i Rimski senat je iste godine svoju nečistu savjest pokušao primiriti naređujući preimenovanje mjeseca Quintiliusa u Iulius. August je odabrao Sextilis u sjećanje na Kleopatru koja se je u tom mjesecu ubila. Takvo mjerenje vremena pokazivalo je odstupanja od astronomske godine. Nakon mnogih složenih računanja prihvaćena je Liliusova godina koja brza pred astronomskom za samo jedan dan u 3300 godina. Papa Grgur XIII je bulu *Inter gravissimas* kojom se ukida julijanski i uspostavlja gregorijanski kalendar potpisao 24.02.1582. U jesen

*Došli smo vas pohoditi
...i nazvat vam dobre dneve
dobre dneve od Božića
...ili ovako il onako projde
na dobro nam mlado lito dojde.*

Dani iz blagdanske riznice koji su uključivali čestitanja bili su obilježeni dječjim sudjelovanjem. Djeca su ta koja najčešće idu od obitelji do obitelji, bilo da se radi o čestitanju za Božić ili o pohodu za Poklade. Naravno da su ih za ophode pripremali roditelji, pogotovo majke kojima je održavanje srodničkih i susjedskih društvenih mreža dio svakodnevice. Običaji svečanog posjećivanja vezani su osim za religijski kalendar i za periode vegetacijskog ciklusa s jedne strane, i uz ljude, srodnike i pretke obitelji s druge strane. U vegetaciji, na stablima su plodovi ono što se kupi i nosi, a djeca su plodovi na obiteljskim stablima. Djedovi i pradjedovi su statični dio obiteljskih stabala, onaj koji daje stabilnost i okrenut je prema korijenu, prema natrag. Roditelji su grane, oni su fleksibilniji, ali opterećeni svakodnevicom. Djeca povezuju ta obiteljska stabla, čestitari su, idu u pohode, nose dar veselja i povezanosti i uzimaju ponuđene darove.

Iza božićnog, zimskog blagdanskog razdoblja, slijede Poklade koje traju do početka Korizme. Za pokladni utorak domaćica je morala spremati izrazito mrsnu hranu: kašu i slaninu, ako ju je imala u kući. To se je sve moralo pojesti do ponoći jer je sutradan Čista srijeda - dan posta. Već sam ranije spomenula da su Poklade, odnosno murterske *bake*, bile prilika za slobodnije ponašanje i muškaraca i žena. Osim što slijede u nizu ovih kršćanskih blagdana, Poklade nemaju elemenata koji bi ih povezivali s kršćanstvom. One imaju više poveznica sa starijim razdobljima i ritualima kao što su starorimske Saturnalie i Lupercalie¹⁵³.

iste godine katolici su pošli na spavanje 4. 10., a probudili se 15. 10. Počelo je gregorijansko mjerenje vremena. Pravoslavne zemlje prihvatile su gregorijanski kalendar tek u 20. st. Danas je gregorijanski kalendar civilni kalendar cijelog svijeta. Iznimke su samo Izrael i Saudijska Arabija i neke manje zemlje. Gregorijanska godina počinje 1. januarsa, a julijanska je počinjala u razna doba: 1. martiusa, 1. ianuarsa. Gregorijanska godina odbrojava se po Kristovoj eri. Svi pokretni blagdani vezani su uz Uskrs pa je dovoljno njega odrediti (Šikić, 2011).

Uskrsna nedjelja ovisi od židovskog *Pesaha* i pada u nedjelju koja dolazi nakon 14. dana proljetnog mjeseca *nisan* po židovskom kalendaru. 14. dan obično je dan u vrijeme faze punog mjeseca.

¹⁵³ Svečanost pastira u starom Rimu u počast boga Fauna (lat. *Faunus*, grč. *Pan*). Kao zaštitnika ognjišta i stoke od napada vukova Rimljani su štovali Fauna pod imenom Luperkus, a kao čuvara šuma – Silvanus. Od Silvana se

Korizma počima s Čistom srijedom i to je razdoblje posta, odricanja, molitve. I u ovim kršćanskim danima naziru se ostatci pretkršćanske simbolike. Pale se vatre u Velikom tjednu koje navode na povezivanje njihova značenja s drugim proljetnim vatrama drugačijeg podrijetla. Korizma traje četrdeset dana, do Cvjetnice. Majka bi navečer, uoči Cvjetnice, pomoćila latice cvijeta viole¹⁵⁴ i ujutro bi djeca umivala lice u toj vodi. Smatralo se da to djeci donosi ljepotu i zdravlje. Za Cvjetnicu bi najčešće bake plele *palme*¹⁵⁵ koje su žene nosile na blagoslov u crkvu i onda čuvale u kući cijelu godinu, zadjenute iza križa ili svetačkih slika. I opet se vidi uloga žene u stvaranju produhovljenog prostora i veze između crkve i kuće.

Iza Cvjetnice počima Veliki tjedan koji završava Uskrsom. Kristovo uskrsnuće, potvrda druge dimenzije života, najveći je kršćanski blagdan. To je obiteljski blagdan. I ove dane su pratile pripreme čišćenja doma i pripreme hrane koju su žene nosile na blagoslov u crkvu i zatim prostirale obitelji za doručak. Ukrašavanje jaja je vrlo poznata uskrsna tradicija koja je nesumnjivo pretkršćanskog podrijetla. Murterke su počele bojati jaja tek 30-tih godina dvadesetog stoljeća i to prirodnim bojama, koristeći svoje dobro poznavanje bilja (Juraga, 2008:128). Luce nam o uskrsnom doručku priča: *Seli bimo za stol (dica za mali, a hamija za veliki), teta bi izrizala kruva u siknicu i stavila po sri stola. Izrizala bi i malo bublije, za svakoga po heticu. Na veliki pijat bi izrizala sira i stavila jaja i malo blagoslovljene soli. Svaki bi uzeja svoj komad, taknija bi ga malo u posvećenu sol i stavija u usta. Pila se bevanda, boje reći vino raslavjeno vodun. Znalo je u kući biti i pršuta i pancete, ali se to nikad ni ilo za uskršnju marendu* (Juraga, 2008:128). Budući da je to doba proljeća, ukućani su više izlazili vani nego za Božić i družili se na otvorenom.

Proljetni sve duži dani kulminiraju najdužim danom u vrijeme ljetnog solsticija. Izvan sela Murterini su na Ivanje palili vatre, ali ih je s vremenom Crkva zabranila. Don Ante Skračić mi je potvrdio, da su se nekoć palile Ivanjske vatre. Prema Đakoviću (2011: 38-39), te vatre nemaju kršćansko obilježje, već se vezuju uz poganske rituale, uz ljetni solsticij tj. Ivanjsku noć (23. lipnja) ili Ivanje (24. lipnja). Mlađi se Murterini sjećaju Prvomajske vatre koju su palili na brdu Raduč. Đaković takve vatre *beltane*, koje su se palile od 1. do 3. svibnja, povezuje s početkom druge polovice keltske godine. Poziva se na Frazera:¹⁵⁶ *...najznačajnija od druidskih svetkovina*

razvio zaseban bog, kojemu je pripala zaštita šuma i polja, što je bila prijašnja funkcija boga Marsa. Poslije su Rimljani izjednačili Fauna s grčim Panom (Zamarovský, 1989:103).

¹⁵⁴ Proljetni cvijet bijele ili ružičaste boje, ugodna mirisa.

¹⁵⁵ *Palme* su se zvale grančice masline na poseban način spletene, a za to je najbolja bila vrsta masline *duška* koja ima duguljaste listove koji rastu jedan nasuprot drugom.

¹⁵⁶ Frazer, G. James. 1930. *Myths of the Origin of Fire*, London

je Beltane ili May-day koja se donedavno održavala u nekim brdovitim predjelima uz čudne obrede...(Đaković, 2011: 38)

Postojali su i oni posebni dani koji su bili vezani uz životne ili obiteljske trenutke kao: rođenja, krštenja, odlazak u vojsku, prošnja, zaruke, udaja, ženidba, smrt...Gospodarski kalendar je također diktirao društveni život npr. *trganje, otakanje, klanje*...I u svim ovim prilikama ženina je uloga bila utvrđena, očekivana, a i bitna.

Kada bismo razložili korak po korak kulturnu orijentaciju Murterina došli bismo do njenog glavnog usmjerenja, a to su djeca. Brak se visoko vrednuje, a samci nisu baš najsretnije tretirani. Žene su od rođenja tretirane kao neravnopravni članovi društva, ali su istovremeno svjesne stalne pripreme za svoju buduću ulogu majke tj. roditeljice novih naraštaja. Takva ženska uloga popraćena je podrškom i njene roditeljske obitelji, nove obitelji u koju dolazi, crkve, cijele zajednice i države. Radi toga je vjenčanje najvažniji «obred prijelaza» u životu žene (a i muškarca), obilježen kompleksnom simbolikom: priprema i prijenos *dote*, slavljenje zvona, posebna odjeća i odjevni detalji, prehrambeni rituali, tipične glazbene i plesne sekvence lokalne kulture. Žena je toga od najranije mladosti svjesna, svoju podređenu ulogu obnaša, ali razvija i svoje skrivene mehanizme podrivanja sustava na svojoj životnoj netransparentnoj ljestvici uspona koja ustvari započinje njenim rađanjem sinova.

Dani u tjednu su imali izvjesnu magičnu moć, pa se za važne događaje u životu pojedinca uvijek birao odgovarajući dan.. *...brakovi su se redovito sklapali u ponedijak i u sridu...* (M. Skračić, 2006: 250). I u zadarskom kraju najbolji dani za vjenčanja bili su ponedjeljak i srijeda, nikako petak i utorak; govorilo se: „*torak kratak korak*“ (Lulić, 1983). Niti nedjelja nije bila dan za vjenčanja jer je bila božji dan; utorak se smatrao nesretnim danom, a za petak se govorilo da je bio slab početak (dan posta) i nesretan dan.

Za dan nedjelju, koji je u starini bio dan boga Sunca (*dies Solis*), a u kršćanstvu dan Gospodnji (*Dominica*) koji je personificiran u svetoj nedjelji, ne treba ni spomenuti da je smatran sretnim. Vjerovalo se da je iza nedjelje najsretniji dan četvrtak. U latinskom i u romanskim jezicima četvrtak se zove „dan Jupiterov“ (*dies Iovis*), a dobar je početak za sve poslove. Utorak je, međjutim, najgori dan. Petak je nesretan dan. *Narod također misli da onaj, koji se u petak razboli, da će u istoj bolesti i umrijeti...*(Stojković, 1936: 62-64).

U svadbenom obredu značajna je simbolika kućnog praga kao razdjelnice starog i novog života, ženinog djevojačkog i udatog statusa, javne i privatne sfere svakodnevice, pa i svijeta živih i mrtvih. Kod Slavena su od starine rašireni rituali i vjerovanja vezana uz kućni prag. Simbolika kućnog praga označava i vezu s umrlim precima, a i dolazak novog člana u obitelj. U Murteru

su mladu kod mladoženje na vratima dočekivali, po nekima svekrva s muškim djetetom u naručaju, a po nekima i svekar i svekrva. Mladenka uzima dijete, ljubi ga i daruje s dva *kolača*¹⁵⁷ i *bičvama* (Juraga, 2008: 83). Svekar bi je dočekao sljedećom pjesmom:

*Oj nevisto danas dovedena
od sada si našeg sina žena
budi dobra i rađaj nam dicu
razveseli našu porodicu.*

Svekrva bi joj otpjevala pjesmu ovog sadržaja:

*U naručaj primi dite ovo
dogodine donesi nam novo
nek imamo mi unuka Janka
i unuku vesela joj majka.*

Od prvog koraka preko praga zna se kakva su očekivanja od mlade žene u novoj kući, pa je žena da bi opravdala očekivanja nastojala da joj prvi korak počme s desnom nogom. Od dvije sugovornice sam čula da se je vjerovalo u sretan ishod ako prvi korak u danu ili u nekom posebno važnom događaju započme s desnom nogom.

Kućni prag je simbol vanjskog i unutarnjeg života. Žena prelazeći prag ostavlja jedan život iza sebe i priklanja se drugom. Ona je potrebna toj kući isto kao i *kolač* što ga je donijela sa sobom. Od nje se očekuje da rađa djecu, naročito muške potomke, te da hrani i oblači obitelj tj. održava domaćinstvo, da poljodjelstvom proizvodi hranu, a svojim pređenjem, pletenjem, tkanjem i šivanjem oblači ukućane. Već u trudnoći su žene proricale hoće li dobro ispuniti ta očekivanja: tako je iza špicastog trbuha rastao sinčić, a iza obloga, ne toliko poželjna kćerkica.

Kao što je kućni prag razgraničavao obiteljski život od javnog, tako su i raskršća u selu imala ambivalentno značenje granice između uređene ljudske zajednice i nepoznatog, pa i opasnog svijeta izvan te zajednice. Rijetke informacije koje su dolazile do njih o svijetu u kojem žive većina je primala sa zadržkom. Njihov svijet je bio između neba, na kojem je negdje iznad njih u svjetlosnim visinama bio raj, a ispod njih, negdje u crnim dubinama, pakao. Ima u Murteru jedna priča u vezi s raskršćem koju sam čula od više kazivačica pa ću je prepričati s posebnim osvrtom i objašnjenjem simbolike koju sam prepoznala.

¹⁵⁷ Vrsta suhog peciva, od tijesta koje se koristi i za kruh, u obliku kruga.

U Selu, u starom Murteru još uvijek ima kuća koja se zove Viknica. U toj kući je živjela obitelj s pet – šest braće. Svi su bili oženjeni i imali djecu. To nije bila neuobičajena obiteljska brojnost, ali je u toj obitelji vladao jako veliki nemir. Djeca su stalno plakala, a odrasli se svađali. Jedne večeri odrasli izmučeni takvim ozračjem odlučili su potražiti pomoć. Otišli su kod tadašnjeg betinskog svećenika don Balda (Baltazar Violić bio u Betini do 1935.) nadajući se da će njegovim savjetima popraviti svoju obiteljsku atmosferu. Svećenik ih je saslušao i pozvao ih svih, njih i djecu, da dođu na raskršće na izlazu iz Murtera gdje se križaju putevi; jedan vodi za groblje, jedan za Murter, a jedan za Betinu. Bilo je doba oko ponoći. Svi su stali u krug i svećenik je rekao: “Sotono izađi iz ove mirne obitelji“. Savjetovao im je da sutra po danu pretraže svoje savjesti i kuću i ako imaju nešto tuđe neka vrate. Sutra su po danu sve izvadili iz kuće van i našli, zamotan u neke stare krpe, stašorij¹⁵⁸ u štropu. Otkrilo se da ga je ukrala njihova pokojna baba Kata koja je volila krasti. Kad su ga vratili u crkvu vratio se mir u njihovu obitelj.

Raskršće ima duboku simboliku. Tu je granica između živih i mrtvih. Na tom dijelu puta gdje su najbliži svojim mrtvima mogu se razotkriti tajne živih i mrtvih. Tu je čovjek na vjetrometini, nema gdje skriti ni svoje tijelo, a metaforički ni svoje tajne. Raskršća su epifanijska mjesta, mjesta otkrivenja. Uz pomoć nadnaravnog svećenik im je dao pouku da se ne smije krasti. Dakle, raskršće u ponoć s magijskom ulogom svećenika i porukom „ne ukradi“!

Uz raskršća se i drugdje vežu vjerovanja¹⁵⁹ koja otkrivaju strah, ambivalentnost, „granicu“ ljudskog, uređenog svijeta:

... kod Hrvata, okolica Bjelovara ima i nečistih mjesta kakvo je npr. raskrižje, pa se i tamo može noću nagaziti na neko zlo... (Etnografija, 1998:311).

U sebi nosimo nešto što nas boli, veseli, ponekad to hranimo, ponekad nas to hrani, ali nikad to ne vidimo. To je naša duša. Vjerovanje u dušu u etnološkoj literaturi zovemo animizam. Duša kao osobiti i besmrtni dio čovjekova bića. Animizam se kod većine etnografski opisanih ljudskih zajednica prenosi i na sva stvorenja i pojave u prirodi, a iskristaliziralo se uvjerenje da neke vrste

¹⁵⁸ Monstranca, lat. (monstrare- pokazivati) kod katolika crkvena posuda posebna oblika i zlatne boje u kojoj se čuvaju hostije.

¹⁵⁹ ... kod Azteca (žene umrle pri porodu javljaju se na raskršćima kao opasni duhovi), kod Grka (raskršće je susret s usudom; Edip susreće i ubija oca), kod Rimljana (Rimljani su Larima raskršća posvetili jedan kult da ondje ne bi sreli zlu kob)...raskršće je mjesto dolaska pred nepoznato... u snovima otkriva želju za važnim, uznositim...u istinskoj unutrašnjoj pustolovini čovjek na raskršću uvijek nalazi samo sebe...raskršće nije svršetak nego zastoj, poziv da se krene u onkraj...(Chevalier and Gheerbrant, 1989: 550-552) .

duša imaju osobit utjecaj na čovjekov život i sudbinu. Kod sedentarnih, poljodjelskih zajednica, to su na prvom mjestu duše umrlih, a osobito predaka (*Etnografija*, 1998:296).

Dušu imaju živi, ali i oni koji su živjeli. Udajom u muževu obitelj žena preuzima brigu i za pokojne članove te nove obitelji. Kad bi netko umro palila se svijeća da se duši osvijetli put, a ponekad su otvarali i prozor da duša može izaći. Pokojnika su žene oprale i lijepo obukle da čist i uredan krene na svoje posljednje putovanje. To odijevanje i pranje obavljale su susjede da domaćine, kako su vjerovali, ne snađe još jedna smrt. Kod susjeda bi žene kuhale, a ne u svojoj kući za vrijeme dok se mrtvog ne bi sahranilo. Danonoćno se čuvalo mrtvo tijelo jer se vjerovalo da ima metamorfoznu moć. Običavalo se oko godinu dana poslije smrti u kući ne imati nikakve proslave, npr. svadbu, jer je postojao strah od nevolje koja bi se mogla dogoditi domaćinima ako ne odžaluju propisano vrijeme. Uvrijeđeni pokojnik bi se mogao vratiti i spustiti neku nevolju na domaćine.

Od mojih kazivača don Ante Skračića i Luce Skračić rođ. Marušić dobila sam iste informacije da je u Murteru vjerovanja u vile i u vraćanja pokojnika prestalo u doba službovanja don Nike Plančića koji se jako zauzeo da *judi više u to ne viruju*. Do njegovog dolaska ljude bi pokapali mrtve s rupom na prsnom košu da im onemoguće povratak. Don Niko Plančić je bio u Murteru do 1913. godine. Bio je jako duhovit čovjek pa postoji jedna anegdota da su ga *judi došli zvati da su miši na Radeju pa da dojde blagosloviti poje, a on im je odgovorio da nije on mačka*¹⁶⁰.

Životinje su imale posebno značenje za ljude i u stvarnosti i u snovima. Snovi su imali proročanski sadržaj, pa su ribe u snu bile nevolje na javi, ugriz zmije nešto zlo i naopako, smrt osobe produžetak života, a janje vesela vijest. Lastavica je donosila dobre vijesti, a lastavičje gnijezdo na kući sreću obitelji. Ako bi netko srušio lastavici gnijezdo, ona se više ne bi na tu kuću vratila. Iz glasanja nekih ptica i životinja mogle su se predvidjeti nesreće koje će se dogoditi, ali se nisu mogle izbjeći. Tako je kukanje kukavice oko kuće, glasanje vrane ili zavijanje psa donosilo i upozoravalo na loše vijesti.

Gledajući u nebo znali su proricati vrijeme. Kad bi ugledali veliko jato ptica to je bio siguran znak da će doći strašno nevrijeme.

Postoji niz svetačkih dana koji izražavaju vezu između poljodjelstva, vegetacije, kršćanske religije i žene:

Sveti Ivan iz vinograda van (12. lipnja)

Sveti Jakov nosi jagod (25. srpnja)

¹⁶⁰ Došli su ga zvati mještani Murtera da dođe blagosloviti polje na otočiću Radej u murterskom akvatoriju jer da tamo ima mnogo miševa koji im uništavaju usjeve, a on im je odgovorio da on nije mačka.

Sveta Klara grozje šara (11. kolovoza)

Sveti Roko na glavici nosi smokav u torbici (16. kolovoza)

*Sveti Bare izagna solare*¹⁶¹ (24. kolovoza): to je jedini dan koji se odnosi na isključivo muški posao

za Malu Gospu bi se otrgalo bar malo grozja (08. rujna)

Sveta Kate bobarica, sadi se bob (25. studenog)

Prirodne pojave su imale svoje zakonitosti pa se tako u ovoj kulturi vjerovalo da se masline ne smiju čupati po velikoj rosi jer da će grane pocrniti, a lišće požutiti.

Od crne magije moglo se obraniti suzdržavanjem od hvale. Nije bilo dobro nekoga hvaliti da se ne pokvari, a isto tako nije bilo dobro govoriti o zdravlju da ne dođe bolest. Trebalo se suzdržati i od kletve jer *tko kune pola sebi daje*, a pola onome kome je kletva namijenjena. Svatko je mogao nekoga ureći pa mi je ispričana priča da je jedna majka koja nije bila zadovoljna s kćerinim izborom muža na dan njenog vjenčanja govorila: *Prokleta ti bilo*. Kažu da nikad nije bila sretna u tom braku. Dalje sam čula i ove potresne priče od svih s kojima sam razgovarala, a i ja se nekih djelova sjećam iz djetinjstva. U dvije različite obitelji poslije smrti oca-gospodara sin i nevjesta majku-svekrvu doslovno su istjerali iz kuće tj. napravili joj u nekom sobičku posebna vrata. Te žene su proklinjale svakodnevno sve svoje bivše ukućane. U tim obiteljima su se dogodile kasnije teške smrti i samoubojstva. I iz ovog se da zaključiti da su ljudi vjerovali u snagu kletve, pogotovo ženske, i nastojali su ih izbjeći.

Neke rijetke žene, ali uvijek samo žene, jako su dobro znale prepoznati ljekovitost biljaka, i ljudi su dolazili kod njih po savjet kad su bili bolesni. To njihovo znanje im je davalo jednu dimenziju moći u koju se nitko nije želio dirati. Naime, takva vjerovanja uvijek otkrivaju strah od potencijalne moći žene koja nije «ukroćena» i stoga predstavlja opasnost za poredak, za patrijarhat.

¹⁶¹ *Po Velikoj Gospi počinju kiše i solari više nisu mogli skupljati sol.*

Slika 45. Žena pere robu na vruji (Izvor: U: *Kurnati...*, str. 92.)

Slika 46. Žene i voda (Izvor: U: *Kurnati...*, str. 185.)

Slika 47. Žene idu sakupljati plodove (Izvor: privatna zbirka)

7. ODNOS POJEDINCA I PATRIJARHALNIH KULTURNIH NORMI

Kako pojedinci slijede i izbjegavaju patrijarhalne norme? Kulturne norme ne formiraju pojedince na isti način. Uvijek je u svim kulturama bilo takvih pojedinaca kojima su kulturni standardi jedina zadanost i oni ih slijede. No pojedinci ili pojedinke koji su tražili više prostora za svoju osobnost imali su različite načine da to postignu. Pojedinač uglavnom uvijek osjeća kada kulturne norme narušavaju njegove osobne kriterije, ali da bi ih zajednica prihvatila grade svoj život protiv sebe. Nerijetko život donosi teškoće pa ljudi pristupaju promjenama iz nužde, i to zajednica lakše prihvaća kao posebne slučajeve (muškarca koji plete ili ženu koja ide na ribaricu). Ima opet i onih koji imaju jaku osobnost, kreativnost, avanturistički nemir ili naprosto „ludu“ glavu i oni odskoče kao „problematici“ pojedinci u svojoj sredini. Tu različitost ili drugost u različitim kulturama se različito definira ili tolerira.

Svaka kultura ima kutak za marginalce: *berdoče*, *virdžine*, *boeme*...jer se s malim brojem može nositi. Svojim normativima kultura ih ne podržava nego ih prije, naizgled, zanemaruje, jer ako im se ne da na važnosti, bit će bezopasniji za kolektiv.

Halbwachs (1992:183) za društvo govori da je skloni izbrisati iz svoje memorije sve što može izdvojiti individualce ili što može udaljiti grupu jednu od druge. „Problematici“ individualci noseći svoje emocije, sjećanja na svoje roditelje, sjećanja na djetinjstvo, svoje inovativne ideje, ipak u sebi počinju stvarati konfliktnu sliku društva u kojem žive jer ih vanjski svijet poziva, pa im se život iz intimne sfere i sjećanja nužno premješta vani (Halbwachs, 1992:81). A vani društvo čuva svoje standarde i nema prostora za djelomično sudjelovanje pojedinca i njihove inovacije koje podrivaju sustav. Tako pojedinci život više ne mogu zaključati jer buja u njima, a vani im donosi neprihvaćenost, strahove, otuđenost, i tako oni postaju „problematici“.

Neke žene i muškarci u Murteru su bile individualci od malih nogu i npr. pokazivali spretnost za plovidbu brodom, vještinu u ribolovu, strast za čitanjem, ili neke druge sposobnosti.

Iako su npr. žene imale žive muževe, znale su same ploviti brodom ili ići u ribolov. Njih se smatralo za sposobne i odvažne i uspoređivalo ih se s muškarcima, i podrazumijevalo se da su vjerne svojim muževima jer imaju „muški“ izazov u sebi i nisu im gluposti na pameti.

Neki ili neke su dvolični, ponašaju se kao da slijede, ali ne misle tako, uvijek žive u raskoraku sa sobom, ali i s društvom, jer oni ne spadaju u one koji učvršćuju društvene norme. Kako se mijenjaju društveni standardi tako se i oni priklanjaju tim promjenama. Za njih bi se moglo reći da su konvertibilni. Takvih pojedinaca nema u društvenom sjećanju. Trag koji oni ostavljaju, kad se pogleda s određene vremenske distance, je nevidljiv, kao što je beznačajan i dodir s njima u osobnom kontaktu jer je to dodir sa zadržkom. Postoje i oni koji znaju što žele, ali ne žele biti

dvolični, niti u raskoraku sa sobom. U nastojanju da bar donekle očuvaju svoj osobni izraz, a ne poremete patrijarhalni poredak i kršćanski moral, pribjegavaju raznim načinima i kroz šutnju, lukavstvo, izbjegavanje sukoba radi mira, ostvarivanje svojih želja i volje preko djece i supruge/e, kroz neposustajanje u tihom i upornom uvjeravanju drugih o svojim mogućnostima, te kroz priče stvaraju svoju svakodnevicu podnošljivijom. Subverzija se temelji na različitim komunikativnim odnosima.

Šutnja

Šutnja nije samo kad se šuti, premda je i tada. Šutnja je kad se o nečemu ne priča. Šutnja može biti podrška, ali i izdaja. Šutnja može biti obojana moralnom kvalitetom kada je netko čovjek od povjerenja, ali i zatvaranje očiju kad šutimo i gledamo da netko nešto loše radi, a ne reagiramo da sebe ne uznemiravamo, kad nam je važnija naša kolotečina nego nečija zlostavljenost. Stari Rimljani su za šutnju imali svoje izreke *Silentium videtur confessio*¹⁶² ili *Silent leges inter arma*¹⁶³.

Šutnja je u Murteru bila i odgojna metoda. Npr. majka nije upoznavała svoju žensku djecu sa znakovima spolne zrelosti, ili načinima izbjegavanja trudnoće, jer je njoj njenim odgojem bilo usađeno da se o tim pojavama ne smije razgovarati. Nije se preispitivala da li je ta šutnja dobra za njenu djevojčicu i od koga će i kako naučiti što znače takve biološke promjene i s kakvim će se posljedicama u životu sresti zbog tog neznanja.

Ulogu žrtve, šutljivost kao žensko generacijsko nasljeđe, žena je primjenjivala kada nije postojao drugi način da se neka njena želja ostvari ili da se neka njoj učinjena nepravda, nije trebala biti velika, zapazi. O ulozi žrtve i njenoj manipulativnoj poruci prema djeci, posebno sinovima, već je bilo govora u poglavlju o stjecanju ženske (majčinske) moći u obitelji i društvu. Šutnja je bila oruđe i u bračnom životu. Mogla je trajati nekoliko sati, dana, a i tjedana. Trajala bi sve dok se muž ne bi uplašio hladnoće i tišine kojom je zračila njegova žena.

U nekim slučajevima, ako među bračnim parovima nije postojala emocionalna privrženost, zbog ulaska u brak radi nekih materijalnih poticaja ili zbog neslaganja karaktera, ta šutnja je mogla potrajati jako dugo, ponekad i cijeli zajednički život. Takvi su slučajevi rjeđi, ali se pamte. Npr. kazivačica mi je ispričala da jedna žena na dan pogreba svoga supruge nije išla u pogrebnoj povorci do groblja, što se inače podrazumijeva kada se radi o članovima obitelji, rodbini,

¹⁶² Šutnja je čini se priznanje, odnosno tko šuti taj i priznaje.

¹⁶³ U ratu šute zakoni, odnosno sila je jača nego pravo.

prijateljima i susjedima, već je samo pogledala kroz prozor i gledajući povorku rekla: *Žanu za našin gospodarun svita?!*

Šutnja se je mogla uvući i među rodbinske, prijateljske i susjedske odnose i trajati kada bi razlog šutnji već bio zaboravljen ili postao nevažan. Najčešća reakcija na neslaganje u nekom postupku bila je oštra verbalna bujica, a zatim bi ušutjeli ne dajući više prilike, kad se strasti umire, svakoj strani iznijeti svoje razloge ili zablude. Takvi odnosi nisu uobičajeni, ali za pojedine obitelji tj. prezimena, zna se reći da je cijelo „pleme“ teških, mučaljivih i zlopamtećih naravi, pa se tako za nosioce jednog prezimena kaže da bi rađe jeli *sikavce - Picnomon acarnat* nego s njima živjeli.

I danas u nekim kornatskim *portima* ljudi međusobno ne komuniciraju. Postoji priča o dva brata koji su živjeli u istoj uvali u Kornatima i nisu nekoliko godina razgovarali. Jedan od braće je odlučio prekinuti šutnju i vrativši se jedno jutro iz ribolova na *latenom pijatu* - limeni tanjur je donio bratu ribe koje je ulovio to jutro, pozdravio i pružio mu u znak pomirenja ribu za objed, no ovaj je odgovorio da nije taj dan planirao jesti ribu. Tako je šutnja nastavila graditi doživotni zid između ove braće.

Oštre jezične borbe nisu najrazorniji oblik međuljudskih odnosa. U njima se najčešće kaže, ako ne iz prvog puta onda iz nekoliko sljedećih, što koga muči. Druga strana to primi na znanje i znaju se napraviti ustupci i nije rijedak slučaj da verbalni borci poslije opet izgrade ne tako loš odnos.

Vrlo teška komunikacija znala je postojati između ženskih članova obitelji. Na prvom mjestu po osjetljivosti je odnos između svekrve i nevjestice. Nevjestu se prvenstveno doživljavalo kao novu radilicu koja dolazi u obitelj i na čija leđa treba natovariti sve najteže „ženske poslove“. Svekrva bi jedva dočekala prepustiti nevjesti obavljanje svojih poslova, ali ne i organizaciju njihova izvršavanja, i tu bi se zametnule klice nerazumijevanja i budućih teških odnosa. Ako je nevjestica bila marljiva i šutljiva, a svekrva beščutna i „gazila“ nevjestu dok god je mogla, nevjestica bi se šutljivošću, hladnoćom i strelovitim pogledima branila od svekrvinog terorizma. Nevjesti bi ta gorčina, koju je nakupljala godinama, izletjela na nekoj sitnici – „kapi koja je prelila čašu“. Uglavnom se smatralo da je za loše odnose u obitelji kriva nevjestica jer ona mora kao nova radna snaga obavljati više poslova, težih, biti pokorna mužu, svekrvi i obitelji u koju je došla. Međutim, šutnjom se je moglo izražavati i ironiju. Tako Herzfeld govori da u solidarno zatvorenim redovima neotesanke verbalno djeluju i sakrivaju se iza pokornosti, iza uljudne šutnje koja je zapravo maska interne sprdnje (1991:95)

Lukavstvo

Odiseja, Homerova junaka, od svih osobina najviše resi lukavstvo, njegovo sijanje soli da bi izbjegao Trojanski rat kojega su na kraju Danajci dobili zahvaljujući glasovitom trojanskom konju koji je isto Odisejeva zamisao.

Lukavstvo nema samo negativan predznak. Ono može biti kreativan i neagresivan čin pojedinca kad mu je svrha probijanje zadanih okvira, ali, naravno, gledano iz neke buduće perspektive. Lukavstvo je gledano na taj način poticaj društvenoj dinamici. Kada mu je svrha isključivo osobni komformizam tada je pasivni element. Lukavstvo je, međutim, pokretač subverzivnih strategija kod Murterki i Kornatarica za malo širim obzorima. Kada nisu mogle jasno i javno izreći neku svoju neveliku želju npr. odrezati kosu, tj. malo je skratiti da ne bude spletena u pletenice, pribjegavale su raznim lukavstvima. Naime, kratka frizura bila je namijenjena samo gospođama, a ne siromašnim težakinjama. Moja kazivačica mi je ispričala da je u dogovoru s prijateljicom sama odrezala pletenice i onda izišla na ulicu glasno plačući, da je što više ljudi čuje, držeći pletenice u ruci i govoreći da joj ih je netko odrezao dok je spavala želeći se narugati njoj siromašnoj. Meni je osobno rekla da je to bio njen scenarij jer da se sama ošišala ogovarali bi je svi, a to si nije htjela priuštiti.

Siromaštvo je bilo svugdje prisutno, a kod nekih obitelji u vrlo visokom stupnju. Sljedeća priča je također iz usmene predaje, meni povjerena:

Susjedi nisu imali ništa za ručak. Bila je nedjelja, a moja kazivačica kaže da je njen otac ulovio pet riba. Ona je očistila ribe za ručak i sredinu svake ribe u debljini od *dva – tri prsta* odrezala i dala susjedima da skuhamo za ručak. Ocu se učinilo, kad je sjeo za stol, da ima nešto manje ribe pa je izbrojio pet ribljih glava i pet repova i odustao od daljnje sumnje.

Ako su muški članovi voljeli popiti vina, ali kad bi popili izbila bi im ne baš ugodna narav, tada je žena točila u početku cijelo vino, a kasnije vodnila da bi ublažila ili odgodila neugodne efekte njihove neugodne naravi.

Lukavim postupkom žena se je znala izdignuti iznad osobne povrede nekog člana obitelji ili šire zajednice, ne pokazujući povrijeđenost, jer da ju je pokazala reklo bi se da je brbljavo i drsko žensko; prešućivanjem pak pokazala je svoju nadmoć, da se ne zadjeva za sitnice, posramila bi verbalnog napadača i digla sebi vrijednost.

U zajedničkom životu u braku često, ako ne i svakodnevno, događalo se da žena bude povrijeđena muževim reakcijama. Takvo ponašanje se do nekog vremena podnosi i onda se mora na neke njegove postupke reagirati. Ako se to uputi kao opomena eto svađe, a svađe povlače za sobom puno neugodnosti za ženu jer prava žena mora znati otpjeti svog muža. Jedna moja

kazivačica mi je ispričala koje je lukavstvo primjenjivala da bi ga „preodgojila“- tako je to ona nazvala - a da on toga ne bude svjestan. Navečer, kada su duge zimske večeri, a drva treba štedjeti, otišli bi ranije na spavanje. Bili su pregradili sobu da je odvoje od spavaonice njegovih roditelja. Djeca bi spavala, a priča bi krenula. Ona bi pričala kako ju je netko povrijedio ili nešto rekao o njihovoj obitelji. On bi se uključio u razgovor i tako bi pričom išli od kuće do kuće u Selu dok ne bi došli do njihove kuće. Kada bi krenuo razgovor o ukućanima, kaže ona da bi najprije govorila o djeci kako su napravili ili učinili nešto što joj nije odgovaralo, pa bi onda okrivila u tome i sebe, i on bi to potvrdio i dodao još razne neke primjedbe na njeno ponašanje, i ona bi to potvrdila, i kada bi na kraju rekla da ima i ona primjedu na njegov neki postupak ili reakciju, rekao bi *dosta razgovora ajmo sada spavati, kasno je*. I tako ne bi uspjelo iz prve večeri, ali nakon par dana opet, pa lukavo, polako, kuću po kuću, osobu po osobu, i svaki put mu se nešto spočitne i poneku primjedu on uzme u obzir, i kroz život polako se tako gradi odnos da bar bude podnošljiv.

Herzfeld u svom radu *Silence, Submission and Subversion* (1991:96) na svoj ironičan način kaže da nećemo zaboraviti da je lukavstvo učinkovito i da su prijevare važan aspekt ženskog stereotipa.

Izbjegavanje sukoba radi mira i „dobre laži“

Uvijek su postojali ljudi koji su svojim duhom stremili miroljubivosti. Da njih nije bilo kroz povijest tko zna gdje bismo sada bili? Ionako je povijest prepuna ratova i sukoba, ali ni životi u malim sredinama, štoviše ni u obiteljima, nisu pošteđeni nemira. Kad je jedan takav miroljubac na dominantnom mjestu u nekoj kulturi, tada je i njegova poruka prisutnija kod puno većeg broja ljudi, članova te zajednice.

Živeći u izoliranim i patrijarhalnim otočnim uvjetima, Murterka je razvila strah i brigu, ali je naučila da samo skladnim odnosima s ostalim mještanima može te osjećaje držati pod kontrolom. Stoga u korist dobrih međuljudskih odnosa spremna je bila djelovati i na svoju štetu. Znala je prešutjeti neke ružne komentare o članovima svoje obitelji i ne prenijeti ih onima kojima su namijenjeni. Također u sukobima prva pružiti ruku pomirenja.

Od mojih kazivačica sam saznala i ovu priču:

Za vrijeme Drugog svjetskog rata u Murteru je u svećeničkoj službi bio don Lovro Kramar.

S njemačkim okupatorima je u župnoj kući pio vino, a imao je pun tavan, u istoj kući, partizana iz Murtera koje je skrivao. On je znao reći da i u *Bibliji* piše, da laž koja je izrečena zbog

dobroga djela nije laž. Mnoge žene su pamtile riječi tog mudrog i hrabrog čovjekoljupca i primjenjivale ih u svom životu i tako se i same krunile mudrošću.

Tako je *fama* (*trač, čakula*) u ovim prostorima znala dobiti suprotni predznak od onoga kakvom su je opisivali Horacije i Vergilije¹⁶⁴.

Ostvarivanje svojih želja preko sinova i supruge

Žena rođenjem odnemoćana, rađanjem postaje premoćna. Shvativši svoju početnu poziciju neke su žene strpljivo razvijale svoju strategiju razvoja moći preko supruge i sinova. Postoji jedna poslovice koja kaže da strpljivošću s vremenom od trave postane mlijeko ili strpljivost štiti od uvreda kao toplo odjelo od hladnoće.

U nekim ženama je bio vulkan želja. Jedna moja kazivačica mi je pričala da su suprug, sin i ona tako siromašno živjeli da je jednom kružila pola sata oko trgovine u velikoj dilemi da li da kupi malo mesa za ručak, kojega nisu jeli mjesec dana, ili konac za okrpiti poderano rublje. Za kupnju i jednog i drugog nije imala dovoljno novaca. Tada je donijela odluku, a isticali su se velikim intelektualnim potencijalom i ona i suprug, da će poboljšati kvalitetu života. Uvjerila je supruga da je najbolje da se on školuje. Radili su, mučili se, on je noću uz *šterike* - voštane svijeće i *gašicu* - petrolejsku svjetiljku sa staklenim obodom. učio. Pričala mi je da je trpjela velike uvrede njegovih roditelja jer su bili uvjereni da im je upropastila sina. On je izuzetnom upornošću, a s njenom isto tako izuzetnom požrtvovnošću, uspio završiti gimnaziju, pa višu školu i na kraju diplomirati u Zagrebu i doista unaprijediti kvalitetu njihovoga života. Kaže da je kasnije nejednom čula njegove roditelje da se hvale obrazovanjem svoga sina. Kasnije su zajedno ona i suprug školovali svoju djecu.

Jedna majka mi je ispričala svoju životnu priču vezanu uz školovanje sina. Želeći djecu iščupati iz ralja siromaštva najprije je školovala sina, uz veliko protivljenje i oca i djeda. Pričala mi je da je godinama svakodnevno jela *usupanu kvasinu*¹⁶⁵, a nerijetko da joj je to bio i jedini obrok u

¹⁶⁴ Lat. *Fama*, kći boginje zemlje Terre (Geje), utjelovljenje glasina i lažnih vijesti. Prema Vergiliju, *bila je to strašna pernata neman s velikim krilima i hitrim nogama, i koliko je na tijelu imala perja, toliko je imala očiju, ušiju i jezika. Danju i noću nagonila je ljudima strah u kosti, osobito stanovnicima velikih gradova,* izmišljotine šireć i laž, no istinu otkrivajući tako'. Prema Horaciju, *stanovala je u visokoj gradini koja nije imala ni vrata ni prozora i bila otvorena na sve strane tako da su k njoj nesmetano mogli dolaziti i odlaziti njezini pomoćnici, utjelovljenja izmišljenih vijesti, sudbonosnih zabluda, bezrazložnih radosti, lakovjernosti, groze i straha, a napose 'prišapnutih glasina koje nastaju neznano gdje'...* (Zamarovsky,1989:103).

¹⁶⁵ Udobiti, najčešće staroga, kruha u vinski ocat pomiješan s vodom.

danu. Sin je završio Filozofski fakultet u Zagrebu i pomogao je školovati sestru. Dalje se je sam školovao i danas je priznati intelektualac u Hrvatskoj. Obje moje kazivačice danas su posrednice između Murterina, Kornatara i svoje djece u rješavanju brojnih zdravstvenih i društvenih problema koje njihova djeca mogu riješiti jer obavljaju poslove iz tih zanimanja.

Neposustajanje u tihom i upornom uvjeravanju drugih o svojim mogućnostima

Neke druge žene nisu u sebi imale tu snagu kao ove iz prethodnih primjera, ali i u njima je plamtio neostvareni *oganj*. Bilo da su lijepo pjevale, plesale, imale dobru memoriju ili nešto drugo, svaki razgovor s njima, pa i usputan, jednim dijelom je bio o tom njihovom potencijalu. On kod nekih i nije bio utemeljen, ali je njihovom ustrajnošću opstojao, rastao i postao dio njihove identifikacije. Rezultat je vodio ponekad priznavanju, a ponekad i ne. Jer kako kaže Marković, identitet je pripovijest o sebi koju svatko priča sebi samome i drugima, u konaraciji s njima (2012:276).

Priče

Priče su se pričale u vožnji brodom, najčešće navečer, ili uz *komin* ili u krevetu. Pričala ih je starija osoba djeci ili djeci i odraslima. To je mogla biti starija sestra, brat, teta, baka ili roditelj. Pričala ih je često s nekom porukom, ali uvijek da se ispuni vrijeme. Poneke osobe u mjestu pričale su posebno zanimljivo i znalo ih se samo zbog toga pozvati u kuću ili ići kod njih. Priča ispričana jezikom kazivača kako nastaje tako se boji emocijama i razmišljanjima osobe koja ju priča. Iz usta neke druge osobe ta ista priča više nije ista.

Abu-Lughod (1993) kaže da se pričanjem priča može reći puno više o društvu. One su stvorene na temelju povijesti, morala, etike i aktualnih pitanja koja se tiču društva, obitelji u nekoj zajednici. One nam daju intimni pogled na živote i kulturu i dobivamo dojam bliskosti čitajući ih.

Priče sam mogla smjestiti i u poglavlje o narativnoj komunikaciji gdje im je dijelom i mjesto, ali sam ovdje prioritet stavila na njihovu sadržajnost, odgojnu funkciju i funkciju obilježavanja kulturnog identiteta, a naročito na osobnost pripovjedača i kontekst pričanja priča.

Levi-Strauss je u svom djelu *Divlja misao* (2001) razradio tezu da se mitovi ne mogu čitati samo horizontalno kao sintagmatske tvorevine nego ih treba razgraditi na najmanje jedinice *miteme* i istovremeno ih čitati i horizontalno i vertikalno kao npr. glazbene partiture. Čitajući ih na taj način mitski sustav i njegove predodžbe služe za uspostavljanje odnosa homologije između

prirodnih i društvenih uvjeta s društvenom strukturom, hijerarhijom i religijom. Mit je stvaran sa svrhom objašnjavanja i čitajući ga vertikalno i horizontalno sve sadržaje i strukture koje uočavamo u mitu možemo sagledati u kulturi iz koje je mit nastao, ali ne samo kao njihovu predodžbu već kao dijalektičku sliku.

Promatrajući priču u kontekstu pojedinih konverzacija pokazalo se koliko je struktura priče ovisna o situaciji u kojoj se pripovijeda i koliko je ona aktivna kreacija sugovornika (Sacks, 1996/1974:337-353).

Za stolom nisu svi imali jednako pravo sudjelovanja u priči kao što nisu ni sve priče bile prikladne za pričanje prilikom jela. Glavnu riječ su imali odrasli i to najčešće muška glava obitelji, a i obiteljski stol nije bio mjesto ogovaranja, koliko je meni poznato, u mnogim obiteljima koje su držale do svog ugleda. Ako je objedovanje bilo za blagdan ili u nedjelju onda se djecu ispitivalo koje se je evanđelje čitalo toga dana na misi.

Kroz asimertiju pripovjednog sudjelovanja članova obitelji i socijalizaciju prehrambenih navika npr. za obiteljskim stolom kroz njih se mogla iščitati rodna i dobna identifikacija i patrijarhalni obrasci (Ochs and Taylor, 1992:301-340).

Priče su mogle su biti **poučavajuće**. Otac priča sinu priču o jednom ribaru koji nije pazio, odlazeći na ribolov, koji vremenski predznaci najavljuju sutrašnje vrijeme. Naime taj dan je bila oseka, bilo je vedro, zrak sušio kožu, a on bacio mreže s burnje strane otoka i kakve je sve neugodnosti zbog te nepažnje sebi priuštio.

Mogle su biti **upozoravajuće**. Priča o prijatelju koji je iznevjerio, o bahatom bratu, o ženi koja je prevarila muža ili obrnuto i sl. Namjera je bila upozoriti slušaoca da se to može i njemu dogoditi jer je u sličnoj situaciji. Pričala se je priča o podjeli imovine između dva brata nakon smrti roditelja. Stariji brat je bio gramzljiv i nepošten i svu bolju zemlju je uzeo sebi. Takva podjela je strašno uznemirila, povrijedila i razbjesnila mlađeg brata. Jednoga dana su se braća sreli u masliniku na Modravama i mlađi brat je u naletu bijesa počeo napadati starijega. Trčali su kroz maslinik i na kraju je mlađi ipak sustigao starijeg brata i ubio ga. I danas ljudi na putu kroz polje pokazuju na jedan *krug*¹⁶⁶ i govore da je na tom mjestu brat ubio brata zbog zemlje.

Nerijetko su priče bile i **religijskog sadržaja**. Takve su se pripovijedale najčešće u doba nadolazećih blagdana i bile su prepričane biblijske teme ili neki vjerski fenomeni samih mještana.

¹⁶⁶Kamen čvrsto vezan za podlogu.

Jedna je žena rodila trinaestero djece u dvanaest trudnoća. Imala je jedne blizance. Navečer kad bi djeca *pozaspala* do dugo u noć *krpala* bi njihovu odjeću. Tako je bilo i u noći uoči Velike Gospe. Kad se pobojala da je prošla ponoć i da je blagdan već počeo, ostavila je poslove jer se sjetila poslovice:

*Nedija je da se drvo ne dila,
ni kudija ne prede,
ni pletivo ne plete,
nego da se u crkvu grede.*

Ustala je i pogledala kroz prozor, a crkva koja se je inače noću jedva nazirala sada je blistala u svjetlosti. To je vidjela ona jer je bila čestita, vrijedna, pobožna i požrtvovna za druge. Tako je meni ta priča ispričana. Nitko nikad prije, ni poslije nije vidio crkvu u takvom blistavom svjetlu.

Najčešće su se pričale **informativne** priče. Za njih nisu trebale posebne okolnosti, pričale su se uz posao, u hodu. Netko tko je došao iz nekog drugog mjesta, iz grada, pomorac, ili neke informacije iz knjiga i novina. Te su priče više mogle biti rezultat inspiracije pripovjedača nego egzaktne činjenice. Pričali su mi da su jednom dva Murterina otišli u Šibenik po poslu.

Kad su obavili posao otišli su vidjeti željeznički kolodvor za koji su čuli da se izgradio. Gledajući tračnice, vagone i lokomotivu bili su puni čuđenja. Došavši u Murter ispričali su što su vidjeli i objasnili da su tračnice položene samo prvih par sto metara, a kasnije kad se lokomotiva i vagoni zaletu, da lete dalje zrakom do Zagreba.

Uvijek i svugdje **ogovaranje** je bilo prisutno. Ogovaranje nikad nije bilo časna rabota, ali su mu usprkos tom negativnom predznaku neki bili skloni. I ti neki rado i često. Da sakriju svoju pravu prirodu nastojali su saznati i ispričati neke informacije na indirektan način. U tu svrhu su se pričale priče o raznim ljudskim situacijama, ponekad ishod i nije bio važan, već je samo bilo važno da priča teče.

Duhovite priče bile su omiljene svima. Uvijek su postojali talentirani pojedinci, dobri naratori i imitatori. Istinitost priče tada nije bila poanta pričanja, već da se slušaoci zabave, nasmiju ili jako prestraše ako su u pitanju bile „horor“ priče. Teme su mogle biti ljubavne, avanturističke, „horor“, šaljive to je ovisilo o interesima publike i asortimanu pripovjedača.

Omiljena zabava je bila nekoga nasamariti. U jednoj brijačnici, koju Balara opisuje u pjesmi *Lažiona* (2004:119-122) često su muškarci navečer *čakulu vodili, a i karte zaigrali*. Tako su jedne večeri svi igrači osim jednoga bili u dogovoru da će *udunuti sviču*¹⁶⁷ i nastaviti igrati karte uz glasne komentare *dvica kup* ili *trica špadi*, a ovaj koji nije znao za njihov dogovor neko ih je vrijeme slušao, pa je onda prestrašeno uzviknuo: „*Ajme judi, oslipija san!*“

Maštovite priče nastajale su u maštovitim glavama pojedinih pripovjedača. Jedna takva je i priča o Kući.. Pričala ju je najstarija sestra jedne brojne obitelji. Živjeli su zajedno baka, djed i njihovi sinovi. Jedan oženjen s četvero djece, a autorica ove priče je njegova najstarija kći, drugi sin je bio *požnjak*¹⁶⁸, te još jedan neoženjen i nudana teta. Navečer kad bi djeca legla u zajedničku prostoriju po kojoj je kroz *hurijade*¹⁶⁹ strujao hladan zrak, a zimske noći su bile duge, legli bi zajedno da im se mršava tijela ugriju blizinom jer su pokrivači bili tanašni. Ta djevojčica koja je jedva znala čitati i nikad nije bila nigdje osim u Murteru i Kornatima pričala je priču o Kući. Otac jedne obitelji u strahu od nadolazećeg rata da bi zaštitio svoju obitelj počeo je graditi kuću u koju će skloniti svoju obitelj i sebe, a da nitko tu Kuću ne vidi i da oni sve u njoj imaju. Ta Kuća je u mašti te djevojčice imala vodu, struju, telefon, atomsko sklonište, biblioteku, zalihe hrane i izvore hrane, podzemne putove koji su izlazili na tajnovitim mjestima u šumi da mogu djeca izaći na zrak i sunce i još koješta. Mnogo godina kasnije su je njeni slušači pitali kako je znala za sve te inovacije kao telefon, vodovod, struju... ona je odgovarala da nije znala nego da je slušala svoju maštu. Međutim to je bilo ratno¹⁷⁰ i poratno doba i ljudi su se vraćali s ratišta i donosili puno novih informacija o svijetu, a djevojčica ih je sigurno pažljivo i neprimjetno slušala.

Povijesne priče su se mogle po formi podijeliti na one koje su bile u stihovima i na one koje to nisu bile. Po sadržaju su neke govorile o svjetovnim temama npr. *Smrt Petra kralja Svačića*. Pjevale su se i o **sakralnim** temama: *Gospin plač*, sjećam se da sam znala sva uplakana zaspati kako bi me ti stihovi jako rastužili. Večeri su se provodile i uz *komin* i čitanje *Biblije*. Jedna kazivačica mi je pričala da su imali u njenoj obitelji samo jednu knjigu pjesama Andrije Kačića Miošića i da se iz nje pjevalo u Kornatima na rivi ili kada bi po povoljnom vjetru jedrilo prema Murteru. I. Š. Balara u svojoj pjesmi *Naše stare ulice* kaže da se svake nedjelje iz *zadaće pivalo o Dobrili i Katici i o Luciji Mučenici* (2004:37). Bilo je onih koji su imali bolju memoriju pa su

¹⁶⁷ Ugasiti ili utrnuti voštanu svijeću ili petrolejku.

¹⁶⁸ Sin rođen u majčinih poznim godinama.

¹⁶⁹ Prozorčić loše izoliran.

¹⁷⁰ Drugi svjetski rat.

znali puno stihova napamet. Sjećam se iz mog djetinjstva tih dana kada su se pjevale te pjesme i ja se još sjećam nekih stihova.

Pisana i usmena komunikacija nisu uvijek odvojene. Ove pjesme *iz zadaće* (bilježnice) napisao je Murterin Jakov Jerat i koliko je meni poznato to se prepisivalo iz *zadaće u zadaću*, ali nisu objavljene. Maja Bošković Stulli (2002: 280) kaže da sve te aktualizacije davnih junaka ili negdašnjih vladara teže za tim da ih reinkarniraju kao vječne simbole u funkciji današnje politike i ideologije. Pri tom se izmjenjuju utjecaji pisanih i usmenih medija, a uvijek je izrazit utjecaj talentiranih pojedinaca.

Uspavanke su bile kratke pjesmice za malu djecu, o anđelima:

*Anđele moj mili,
svojom snagom me zakrili...,
ili o sv. Nikoli:
Sveti Nikola tvrdo spi,
na krilcu mu knjiga šti,
pa mu tiho govori,
ustaj sveti Nikola,
pa ti pođi u goru,
pa posici dugovu,
pa udilaj lađicu,
pa se vozi po moru...
ili bajalice:
Ko to gori škripje,
majka sinka zibje,
zibala ga zibala,
kantajući zaspala.*

Uspavanke su uglavnom pjevale majke maloj djeci.

Bili su rijetki pojedinci koji su čitali knjige. Jedan od njih je bio i Vendelin Skračić. Iako je cijeli život proveo u Murteru i Kornatima, znao je do u detalje opisati neke ulice u Parizu, i rado je o svojim znanjima iz knjiga pričao ljudima.

Priče su najčešće imale teme iz svakodnevnog života. Obogaćene duhom pripovjedača postajale su duhovite, sarkastične, dramatične, tragične. Prema nastanku priča je, dakle, mogla biti plod

mašte kazivača, mogla je biti tradicijska koja je kazivanjem kroz mnoga usta mijenjala svoj oblik.

Prema Turneru, literarni um čini ljudski svakodnevni život mogućim. Literarni um nije odijeljena vrsta uma. On je naš um. Literarni um je temeljni um. Većina našeg znanja, iskustva i naših misli organizirane su kao priča. Kognitivna znanost se u suštini bavi literarnim umom. Slijedom toga priča je osnovni princip uma (Turner, 1996:269).

Individualci i „problematici“ individualci

U društvu su različito pozicionirani, gotovo nasuprotno jedni drugima. Društveno ih dijele planine stvorene od bezbroj normativa, svjetonazora, vrednota kulture u kojoj žive, a dijeli ih samo početna pozicija. Razlikuju se međusobno u prvom koraku: individualcima je impuls za prvi korak došao izvana, tj. iz nužde ili neke društvene potrebe, a „problematicima“ je došao iznutra tj. iz njihove osobne potrebe da svoj unutarnji svijet iznesu na svijetlo dana. Assmann u *Kulturnom pamćenju* (2005:154-155) kad govori o ja-identitetu kaže da se on sastoji od individualnog i personalnog identiteta. Individualni identitet je slika, izgrađena i čuvana u svijesti pojedinca, svih pojedinačnih crta koje ga razlikuju od svih (*signifikantnih*) drugih, to je svijest razvijena na vodilji tijela, svoje nesvodive vlastitosti, svoje jedinstvenosti i nezamjenjivosti; personalni identitet je skupnost svih uloga, svojstava i kompetencija koje padaju na pojedinca tokom njegovog „uzglobljivanja“ u specifičnu konstelaciju socijalnog ustrojstva. Oba su aspekta sociogeni i kulturno determinirani.

Govorit ću o nekoliko žena i muškaraca koji predstavljaju posebne individualce u Murteru, a možda i „problematične“.

Katica Šikić, rođena je 1931., a umrla je prije nego sam počela raditi na mom radu pa ću njena osjećanja, razmišljanjima i njenu poziciju u murterskoj kulturi iščitavati iz njenih pjesama. Katica se nije udavala, a život joj je od malih nogu bio tegoban pa je već kao jedanaestogodišnja djevojčica morala ići kopati za *nadnicu*. Kopanje po nadnicama i drugi iscrpljujući poslovi obilježili su njen život. O neimaštini i trudbenom životu i vječno prisutnoj gladi i umiranju male djece kod Murterina govori u pjesmi (1998:14-15):

*Život prvo rata*¹⁷¹

*Prije rata bijedno se živilo,
više-manje sve je gladno bilo.
Nikog nije bilo udebljana,
sve je bilo kost i koža sama.*

*Mesa nije bilo ni vidjeti,
a kamo li njime se hraniti.
Moralo te jako zaboliti,
ako malo juhe ćeš dobiti.*

*Tri puta se jelo u godini,
to na kojoj većoj svetkovini.
Božić, Uskrs, na dan Gospe Male,
kad su bile naše fešte glavne.*

*Mala djeca stalno umirala
mlijeka svoga jer ne bi imala.
Kad bi ljeti zažgala vrućina,
onda spasa nije bilo njima.*

*Pet šest djece žena bi rodila,
jedva jedno-dvoje odgojila.
To svjedoči kako se živilo
da nikomu nije lako bilo.*

*Pelene su bile nam suknene*¹⁷²,
*od domaće vune ispredene.
U mokraći jadni se močili,
po cijeli dan ne bi se previli.*

¹⁷¹ Razdoblje između dva svjetska rata.

¹⁷² Pelena od tanje isukane ovčje vune koje bockaju na dodir i mogu iziritirati kožu.

*Na životu samo bi ostali
ki su jake organe imali.
Tko je bio od čelika tvrđi
bijedu takvu moga da izdrži.*

Ovim stihovima *Kopanje na Kornatima* koji su nastali osamdesetih godina XX. st. K. Šikić govori o vremenu između dva svjetska rata:

*Nije sada ko u neko doba,
kad je težak kopa za dva droba¹⁷³.
I za kuntić¹⁷⁴ vune vrlo malo,
kad opereš sve bi na dlan stalo.* (1998:31)

O kvaliteti, bolje rečeno nekvaliteti, života u ovom razdolju već sam pisala kroz razna poglavlja radnje, a ovo je prvi zapis riječju lokalne žene. Katica Šikić je već visokim stupnjem siromaštva, spadala u onu društvenu skupinu koja nije imala posjede u Kornatima, bila svrstana u izmještenu skupinu ove kulture što ona govori i stihovima u pjesmi *Otopljeni debeli led* (1998:178):

*Od postanka ljudskoga korijena
tako bilo za sva je vrimena,
siromahu uvijek je jednako:
da sve ide sasvim naopako.*

Pjesmom *Nekad i sad u braku* autorica nam govori o podređenoj ulozi mlade nevjeste u obitelji svog muža i o tome da je bila tretirana za *gonjenje*, a *gone* se magarci kad moraju tegliti:

¹⁷³ Ovčji trbuh.

¹⁷⁴ *Hūnat* stara mjera za težinu - 66 dkg vune. Muškarci su kopali za kilo *šporke* vune, a žene za *hunat šporke* vune (M. Skračić, 2006:234).

*Ni se lako pri bilo udati,
i mladom se nevjestom nazvati.
Na njoj svaki moga je goniti,
pod komandu morala je biti.*

(1998:92)

Piše o čežnji za školovanjem. Ona uvažava kulturne kontekste patrijarhalnog društva, ali kroz stihove izražava i svoje tuge zbog isključenosti iz dominantnih interesnih grupa i svrstavanja u „nevidljive“.

U čežnji za školom

*Cijeli život za školom čeznula.
Želja mi se nije ispunila.
Volila sam školu nego Boga,
al se nisam školovati mogla.*

*Jer je vrime onda takvo bilo,
žensko dijete ni u grad hodilo.
Sasvim drugi pojmovi su bili,
o školi nisu računa vodili.*

*Muškarcu se lakše snalaziti,
kruha može di hoće dobiti.
Od prirode tako je stvoreno,
da je više od žene borbena.*

(1998:18)

Pisala je iz svoje stvaralačke potrebe, ali joj je veliko ispunjenje bilo reagiranje njene publike koja se je sastojala od njenih mještana kojima je recitirala dok su zajedno radili ili pekli rakiju. K. Šikić je znala sve svoje pjesme napamet i ne jednom mi je pri slučajnom susretu izrecitirala poneku. Ona i njena mati imale su kotao za peći rakiju pa su mnogi Murterini i Murterke dolazili kod njih po tom poslu.

*Četrdeset godin sam pisala
i za svoju dušu ih slagala.
Još kod kotla zabavljala ljude,
da im tako vrime kraće bude.*

*To je moje kazalište bilo,
drugo nisu imale vidilo.
Svak bi reka da su dobre jako,
al u štampu zaboga nikako.*

(1998:177)

U pjesmama je prisutna čežnja za aktivacijom moći ženskog subjekta kroz objavljivanje pjesama. Autorica navodi nekoliko uzroka koji su razlog njenom statusu u društvu: uz siromaštvo tu je i razlog što je žena, k tome neškolovana što joj zadaje cijeloživotnu bol, i što je ostala „stara“ cura. S žaljenjem opjevava statusne simbole udanih žena koji su njoj nedostižni kao i svoje nedoživljeno majčinstvo:

*U frižider stari ih slagala,
kako nisam regala imala.
Nema mesa, muža ni regala,
Pa u njemu arhiva mi stala.*

(1998:177)

*Što će meni kuće i palače,
Kad mi dijete u njima ne plače.
Više valja jedno dijete malo,
Nego cijelo blago preostalo.*

(1998:40)

Ive Šikić Balara u mukotrpnj koži težaka i ribara proveo je cijeli svoj život¹⁷⁵. Hoda po uskoj stazi egzistencijalnog opstanka od najranijih dana do dana današnjega. Ispod težačke kože plamsaju svijetovi najsuptilnijih tonova i zvukova njegova proživljenog vremena. Zbirka pjesama *Trudni dan* vrstan je književni rad, a pruža bogatu podlogu za mnoge multimedijske

¹⁷⁵ Kada je počeo turizam u Murteru radio je i u ugostiteljstvu i kao zidar, a i nasljeđen očev posao kao postolar. Izrađivali su tzv. *gumaše*.

sadržaje. Mogla bi jednako dobro poslužiti za filmski ili dramski scenarij¹⁷⁶, kao etnografska zbirka ili u interpretaciji kulturalnih odnosa u koje svrhe ju ovdje koristim. On svojim unutarnjim okom vidi svakodnevicu u svoj njoj slojevitosti, personificira predmete i šalje poruku o muškom i ženskom društvenom prostoru i radu, vrednotama, o pojedincu, socijalnom životu, ženstvenosti, muškosti i o neprikosnovenom poretku svijeta:

Boga je haliti

vaja umriti

da nas Bog

zemajske pokore raspri.

(2004:57)

Balara ne hoda kroz svoj trudni dan okrunjen muškošću već pronicljivom ironijom govori o ženinom trudnom danu u kojem radi od rane zore do mraka bez prekida, i tako svakodnevno, a na kraju dana kao nagradu nosi pod pazuhom bodljikavu povijušu:

Svako jutro čin ustane

i to pri nego sunce grane

Ne stoji 'na ni minut brez posla anka.

I cili božji dan joj se tako izvrti

a pridnoć na tovara pospazuh¹⁷⁷ tetevike¹⁷⁸ naprti. (2004:53)

¹⁷⁶ Napisao je komediju *Na rivi* za koju je dobio priznanja. Na otoku Mani, u kornatskom arhipelagu, krajem pedesetih godina XX. st. snimao se film *Pobješnjelo more* u kojemu je dublirao poznatog glumca.

¹⁷⁷ Količina trave koja se može obuhvatiti i nositi jednom rukom pod pazuhom.

¹⁷⁸ Trajna vazdazelena povijuša s bodljikavom stabljikom.

Slika 48. Patrijarhalna podjela rada (autor crteža: I. Š. Balara)

Na Balarinom crtežu ogleda se podjela rada u ovoj patrijarhalnoj kulturi. Žena i magarac su *naprčeni*, žena pognuta od težine *brimena* kojega nosi na leđima, dok muškarac samo jednom rukom vodi magarca, ali da ne bi bilo zablude Balara stavlja muškarcu drugu ruku u džep i crtežu daje ton podsmijeha. Fina ironija i refleksija na patrijarhalni poredak riječima jednog muškarca! On vidi tu nepravdu koja je ženi dala ulogu trajne trudbenice. To se čita iz njegovih stihova, ali autor ne misli da ima moć izmijeniti poredak. I Katica Šikić osjeća tu nepravdu na svojoj koži, ali samo tuguje zbog takve podređene uloge, a mogućnost u promjenu se nigdje ne naslućuje. Nisu vidjeli izlaz iz ovoga poretka, tada u tom vremenu nisu ga niti nazirali i od tuda taj fatalistički odnos prema stvarnosti.

Jedna kazivačica koja je od najranijeg djetinjstva pokazivala zanimanje i spretnost za brodske poslove ima individualne značajke koje odskaču. Otac je to prepoznao i rado ju je učio i bio ponosan na tu njenu vještinu koja je bila rijetka kod djevojčica, a još je rjeđi bio njihov interes da takve vještine razvijaju. Kao vrlo malena išla je sama s ocem u kurnate. Otac bi otišao spavati u *santinu* kad je bio povoljan vjetar da se moglo jedriti, a njenu nogu bi zavezao konopom pa taj

konop sebi oko struka u slučaju pada u more da se on probudi. Jednom je tako jedrila i prolazili su pored otoka Gangarola¹⁷⁹, i vidjela je brod pun ljudi odjevenih u crno. Probudila je oca, a on je kasnije pričao kako ga je više prestrašila pomisao da je pala u more nego činjenica što su fašisti na brodu. Bilo je to doba Drugog svjetskog rata. Brat joj je pet godina mlađi, ali nikad nije dostigao njenu spretnost na brodu, kao ni sestra. Uvijek je išla na *šabatu*¹⁸⁰ i u drugi ribolov, znala je ribarske pošte, donosila je novce u kuću. Uvijek je u ribolovu bila u *huštanu*¹⁸¹ i suknji među rijetkim ženama koje su išle u ribolov s muškarcima koji nisu iz obitelji i k tome još za plaću.. Naime, sve Murterke donekle, a posebno Kornatarice sudjelovale su u ribolovu za obitelj. To što su tri moje kazivačice ipak takve vrste ribarica nije neka statistika. Ova naša težakinja na moru kaže da joj kroz život ta njena znanja, što se tiče lagodnosti života, i nisu donijela neku prednost. Udala se 1952. god. muž joj je otišao u vojsku 1953., a ona je s muškarcima išla na *šabatu* da bi prehranila obitelj. Kući joj je bila svekrva koja je operirala kuk i nije bila baš pokretna za neke teže poslove. Ona i susjeda su išle na *jaglaru*¹⁸² i *buskavicu*¹⁸³ po cijele noći, i ne jednom bile mokroga *huštana* po vjetru i hladnoći. Od ulova ribe ovako se plaćalo: od ukupnog ulova npr. troje ljudi svatko bi dobio jedan *parat*-dio, brod jedan *parat*, a *mriže* dva *parta*.

Radije se je išlo iz kurnat u Murter nego iz Murtera u kurnate. Nije rado išla ni Iva u kurnate. Bila bi ljuta kad je morala ići, a kad se je iz kurnata trebalo ići *doma*, poticala je da se ide i po nepovoljnom vremenu. Kad bi bilo i bolje vrijeme u Murteru govorila bi da je nesigurno i da se ne putuje, iako je znala da vrijeme nije tako loše. A kasnije je postala i ostala sinonimom za Kurnataricu. Donedavno je čak sudjelovala u veslačkim regatama sa ženama svoje generacije i imala odličnu i brzinu i vještinu. Ima četvero djece, omiljena je među mještanima, a mnogima je sumještankama ostala nedostižnom. Za nju se kaže da je *svake ruke* jer je vješta i u polju i u brodu, a spretna u kući, i vesela u društvu. Kaže se isto tako da to može samo ona prema tome nije uvrštena u uzor koji bi se trebao dostići, već u posebnost koja je izdvaja.

Nije samo subverzivno djelovanje ono koje razdrma sustav. Ponekad je to i vješto djelovanje pojedinca koji ispunjava ono što društvo od njega očekuje, ali kada očekivano djelovanje obavlja

¹⁷⁹ Murterini ga ubrajaju u Kornatsko otočje, točnije u Gornje Kornate.

¹⁸⁰ Povlačna mreža, vukla se iz usidrenog broda.

¹⁸¹ Ženski odjevni predmet crne boje, vrsta suknje, ima i gornji dio.

¹⁸² Jednostruka mreža stajačica, visine jedan metar.

¹⁸³ Mreža stajačica za lov gavuna. Gavun/gaun - *Spicara smaris*.

jako dobro i kada taj pojedinac nije muškarac nego žena, tada se očekivano neočekivanim zaljublja.

Bilo je i takvih koji, iako vrijedni i požrtvovni u svojoj svakodnevnici, kada bi se domogli nekoga zanimljivoga romana i kada bi ih priča opčinila otišli bi na ulice nekoga dalekoga grada i zaboravili dignuti *mriže*, okopati maslinu ili *iskrčiti ogradu*. Takav jedan bio je i Vendelin Skračić. Težak i ribar, cijeli život je proveo na relaciji Murter - Kornati, a zadivljen romanima H. De Balzaca i V. Hugoa rado pričao kako se u toj zemlji bogate povijesti i moćnih građevina ljubi, ratuje, gladauje, bogati i umire, a njegovi sumještani su vjerovali onom što im se sviđalo, a ono što ne, prepisali bi njegovoj kreativnosti. Već i tada kada *medij* kao TV nije blagovao s obiteljima, životi udaljenih svjetova su se bar na trenutke ispreplitali. Kažu da je Vendelin uvijek čitao na brodu, u pauzi od posla, najčešće navečer. Knjiga je uvijek bila s njim kao i kutija sa šahom. O takvim ljudima se stvaraju naracije u kulturnom sjećanju (Connerton, 2004 i Assmann, 2005).

Bila je i jedna žena o kojoj sam pisala u prethodnom poglavlju koja je isto rado i često čitala, ali kao što sam već rekla, o njoj su mi pričali s nekom zadržkom. Intrigirala ih je njena sklonost čitanju. Bila je i udana, imala je djecu pa čak ih i zapuštala zbog knjige, i žene je nisu rado prihvaćale u svoje društvo. Bijegom u knjige previše im je lomila društvene kodove i dirala u patrijarhalnu strukturu koju su one fatalistički doživljavale, kao zadanu zauvijek.

Žene koje treba ubrojiti u lomiteljice kulturnih kodova i aktivistice kulturne dinamike su one žene koje su usprkos muškom protivljenju prvi put zapjevale u crkvi na misi. Ili žena, Luce, koja je jedina od svoje generacije otišla na školovanje u stručnu školu u Šibenik. Ona je htjela imati poseban status i poslije školovanja se vratila u Murter. Taj iskorak morao je imati i potporu u obitelji, kako moralnu tako i materijalnu, ali njena želja za stjecanjem novih znanja i mogućnost nošenja s izuzetnim statusom u zajednici šalje poruku subjekta koji ne želi više biti samo izmješten. Pisala je i kratke tekstove koji svojim sadržajem oslikavaju svakodnevicu obitelji, a napose žena u njoj, npr. popis murterskih *kalica*, *Noć tete Jerine*, *Ženski posli u kući i oko kuće i Muški i ženski posli u poju i oko poja*, *Posli na brodu i oko broda*. Njeni tekstovi doprinose kvaliteti etnografske slike koju ovdje ocrtavam. Nešto od tih uradaka objavio je Juraga (2008: 211-215). Tema tih radova izlazi iz konteksta ovoga poglavlja, ali je njena osobnost važna za strukturiranje moje teze, tumačenje rodni uloga i prikazivanje kulturne dinamike koju stvaraju izuzetni pojedinci.

Bilo je još individualaca koje ću navesti u nekom budućem radu, ali na jednog se moram neizostavno sada osvrnuti. To je don Nikola Plančić, u Murteru zvan dîn Nîko, župnik u Murteru od 1891. do 1913. godine, rodom iz Staroga Grada na Hvaru. Bio je pokretač mnogih

aktivnosti, među kojima se osobito ističu izgradnja tvornice ulja (*Zadruga*) 1911., i organizacija crkvenog pučkog pjevanja utemeljenjem zbora 1900. godine (V. Skračić u „Glosaru“, zbirke pjesama *Trudni dan* I. Š. Balare, 2004:198). Prolazeći kroz svoja sjećanja, a i u razgovoru s kazivačima i kazivačicama u Murteru i Kornatima, nisam naišla u ovoj lokalnoj kulturi na strah od vještica, urokljivog oka, duhova, vukodlaka, kao ni na priče o dobrim ili manje dobrim vilama. Postojanje nekih od tih vjerovanja tražila sam kroz toponime i pjesme i iz toga izvukla zaključak da su svojevremeno ipak postojali. U susjednim selima bili su puno prisutniji u usmenoj naraciji pa se je nametnulo pitanje što je razlog izostanka takvih vjerovanja kod Murterina. M. Skračić (2006:246) govori o ovom svećeniku da: *Dun Niko Plančić je staja dugo u Murteru i stari judi su pričali da mu triba zahaliti ča je kod sejaka razbija praznovjerje i strah od svega i svačega. U drugin selima su se judi bojali izajti vanka poslin Zdrave Marije, bojeći se duhov, vištic i vukodlakov, medjutin u Murteru ni bilo toga.*

Do istih informacija sam došla i u razgovoru s don Antom Skračićem i s Lucom Skračić. O prosvjetiteljskom duhu don Nike Plančića u razuvjeravanju ljudi u ova vjerovanja govore i neke anegdote koje su se sačuvale u kolektivnom sjećanju ili su zabilježene u zapisima kod Furčića (1980:194-195) i drugih pojedinaca.

Dun Niko, jednomu malomu se prikaza anđel kod crkve.

A je li, je li? A, ide li što ti mali?

Slabo, dun Niko.

Dajte mu juhice od kokošice, jer će mu se jopet prikazati anđel.

Don Plančiću se pripisuje i izjava „da nije on mačka“ kad su ga došli zvati da su Radej napali miševi. Osim u oslobađanju ljudi od praznovjerja *Dun Niko* je ostao zapamćen i radi svoje pronicljivosti koju vidimo u sljedećoj anegdoti:

Tribalo Mihi ništo novac. Evo ga popu:

Hajen Isus, dun Niko, bili posudija 5 hijorini¹⁸⁴? Vratit ću ti za osan dan.

Pop mu je dao, a on je točno za osam dana vratio dug, onih 5 *hijorini*. Kad su popili rakiju, Miho će:

Ma molija bi te ništo, dun Niko, ali mi je mušno.

Pa reci, Miho, što te muči.

Ma posudi mi 50 hijarini.

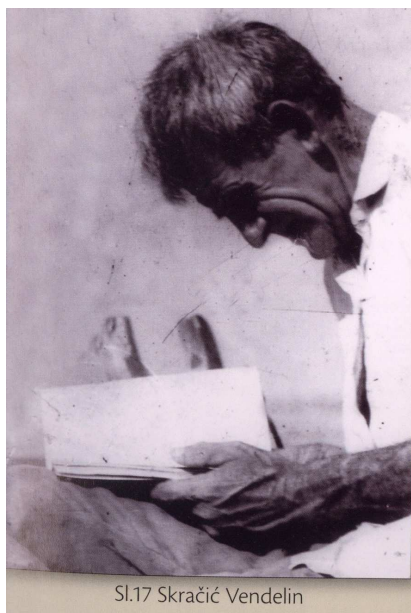
Ne dan ti Miho 50 hijarini jer mi ne bi vratija.

A Miho će bez razmišljanja:

¹⁸⁴ Fiorin, srebrni austrijski novac od dvije krune.

I ne bi vratija, dun Niko, en ti toga, pametan si, i ne bi vratija.

Možemo reći da kod stanovnika Murtera ne susrećemo vjerovanje u duhove, urokljive oči, vukodlake i dr. Dun Nikino nastojanje da zaborave na praznovjerje prepričava se neformalno kao usmena povijest mjesta. Osim što je to odlika sjećanja svih zajednica (Connerton, 2004:26-27), možemo se zapitati i o snazi tog pojedinca koji je iz tradicije lokalne kulture uspio izbrisati sjećanje na veći dio njihovoga nadnaravnoga svijeta.

Slika 49. Težak zaljubljen u čitanje 1930-tih godina (Izvor: U: *Tragom baštine...* str. 119.)

ZAPIS S OVOGODIŠNJEG LATINSKOG IDRA

Posada murterskih baka "prešišala" muškarce

piše Jordanka GRUBAČ
snimio Nikola STIPANIČEV
Regata "Latinsko idro" obilježila je neki dan svojih prvih šest godina. A, kako stvari stoje, mogla bi se, s vremenom, godištima približiti svojim najstarijim regatama - i ove godine to je bio Nikola Turčinov (82). Uz gulaš iz vojnog kazana i ne bez ponosa najstariji timunjer "Idra" mi je skrenuo pažnju "Mi smo u gajetan pet!". Iz murterske rive ove je godine startalo slovom i brojem 46 brodova, pa ti sad vidi kud to vodi i hoće li "Latinsko idro" na koncu konca doživjeti stotu!

E, ali, ove godine cijela regata na jednu, a jedna osobita posada na drugu stranu! Premda je ideja rođena nekoliko dana prije održavanja "Idra", zahvaljujući jednom od glavnih organizatora Željku Jeratu, uz gotovo pa nadljudske napore jedna je gajeta osposobljena i opremljena za prvu - žensku posadu "Latinskog idra"! Timunjerka je bila Iva Kovačev (70), a u njezinoj posadi Iva Pleslić (74), Tereza Mudronja (62) i Gordana Šimat (62).

— Da jesmo li se spremile za regatu? Pa skroz smo armanel! Samo da oće puše, al bojim se neće. Puno smo inkrmali i da je friška vitra

Jedina ženska posada Latinskog idra

ova bi gajeta među boljin idrila. Puno je dobro opremljena.

Sad, premda se niže potpisana novinarka ubacila u ovu, svakako najzanimljiviju, posadu regate "Latinskog idra", redakcijski dogovor kaže kako ćemo pričati o njima napraviti naknadno. No, neka se zna: "u gajetan" su bile četrnaeste (od trideset i tri) a u ukupnom plasmu devetnaeste od četrdeset i šest

brodova, dakle - prešišale mnoge muške!

I cijelim su regatnim poljem grintale kako je malo vitra, i kako bi bile među prvima da je više friških "rehuta", i kako ih na plicini ugrožava "nadostavljeni timun", i kako ih "ajme, šisaju oni mladi šta burdižaju", i sve tako. Jedni su ih mladi skoro udarili u prolazu između Radeja i Zminjaka, a one su im zaprijetile

Dvi Ive i Tereza u akciji

da će sve izaći u novine. Malo vjetro, malo akcije, pa sam slušala kako su u Kurnate počele jedriti s deset - dvanaest godina, kako je jednom pored Ivine gajete, pune trave s Kornata, isplovila podmornica JNA, kako su se ove beštije "privale pizdurinke a sa' ih zovu meduze", i kako bi volile više neg' šta da je Vlado Skračić sa svojom posadom i gajetinom MU-106 korak iza

njih - a bio je korak isprid, premda tek u završnici "ko one žute lopte".

A kako nije bilo vjetro, taktičarka Tereza Mudronja gotovo cijelu je regatu odstajala na samoj punt od prove s raširenim fuštanom - flokom, jer svaki rehut, i svaki pedalj idra, guraju dalje!

Ja kad bi mogla ovoj posadi bit mornar najnižeg ranga, odmah bi potpisala ugovor o radu!...

Slika 50. Težakinje na moru (Izvor: privatna zbirka)

8. ZAKLJUČAK ILI MOŽDA OTKLJUČAK?

Sve karakteristike ove patrijarhalne kulture tj. dominantna patrijarhalna ideologija, asimetrični odnosi moći između muškaraca i žena, zajedničko odlučivanje među muškim članovima, također važnost sloge u tim odlučivanjima, neovisnost od općih tokova društva, status žene u obitelji, podjela rada, nasljeđivanje patrimonija, norme koje se usađuju djeci, upućuju da ova kultura ima zamišljeni ili idealni patrijarhalni red kako ga je nazvala Dunja Rihtman-Auguštin (1984:186).

U prvoj hipotezi propitujem kako to da se patrijarhat održao tako dugo uz sve povijesne, gospodarske i socijalne promjene koje su se dogodile od otkupa Kornata do polovine XX. stoljeća. Tipični model patrijarhata se nije mijenjao ni u svakodnevnoj organizaciji života uz sva nova znanja i vještine koja su svojim sadržajima ispunila aktivnosti svakodnevice. Građa moga rada jako podržava taj model. Razlog toj patrijarhalnoj konstanti temelji se na nekoliko značajnih momenata u ovoj lokalnoj kulturi. Promjene koje su dovele do pojave Murterina na Kornatima kao i one koje su uslijedile nakon otkupa Kornata bile su rezultat teškoće života, rezultat borbe za preživljavanjem u prenapućenom Murteru i velikoj smrtnosti među stanovništvom. Novi okviri kulture ne samo da nisu vodili promjeni patrijarhata već su ga još dublje ukopali i ojačali mu korijenje. U tim kulturnim pomacima u kojima je došlo do nove urbanizacije Murtera, do stjecanja novih navigacijskih vještina, posjedovanja i održavanja broda kao neizostavnog prevoznog sredstva, izgradnje kućica, *mulov* i drugih neophodnih graditeljskih elemenata u Kornatima, razvijanje stočarstva, ribolova i nekih oblika zemljoradnje, svugdje je baza složeni fizički rad. Uspješnost obavljanja svih tih poslova uvelike je ovisila o tjelesnoj snazi i o uvijek dobrodošloj ruci više. Spomenula bih neka od zanimanja koja je kroz povijest duboko prožimao patrijarhat kao npr. stočarstvo i ribolov. Stočare koje pratimo kroz kretanja Indoeuropljana uvijek susrećemo u patrijarhalnim zajednicama. Prva pojava Murterina u Kornatima, prije otkupa, bila je vezana uz potrebu proširenja stočarskih pašnjaka, a kao takva se je i nastavila još stotinjak godina i na otkupljenom kolonatskom posjedu. Struktura cijelog novog života koja se je otvorila na komunikaciji između Murtera i Kornata oslanjala se je na složenu obitelj, na daljnje isključivo muško nasljeđivanje zemlje i uvijek prisutan fizički rad što je doprinosilo jačanju muške nadmoći u tim zajednicama. Iz popisa kućanstava koja donose Juran za 1765. godinu, Kulušić za 1818. i M. Skračić za tridesete godine XX. stoljeća jasno se iščitava veća brojnost obitelji s prezimenima koja će postati ili su postali, u kasnijim statistikama, vlasnici posjeda u Kornatima. Dakle, te obitelji su bile brojnije tj. imale su složeniju strukturu koja je bila nužna za opstanak takvih gospodarstava.

Politička događanja, kao dva svjetska rata, doprinijela su još većem zajedništvu jer su mnogi mlađi muškarci bili odsutni zbog sudjelovanja na bojištu.

Promjene nekog drugog tipa, kada se radi o obrazovanju, zaposlenjima koja donose novac i time neovisnost, dovode do slabljenja patrijarhata. To će se sve u ovoj kulturi događati tek nakon kobne zime 1956. godine kada je strašna studen poledila stabla maslina i tako izostao tekući novac u ulju. Tada mnogi Murterini i Kornatari idu *truhom za kruhom* u Italiju pa dalje preko Oceana, neki na *koče*, a mlado stanovništvo na školovanje. To je trenutak početka slabljenja patrijarhalne strukture. Tada dolazi do restrukturiranja složenih obitelji. Promjene koje su se počele događati počele su ulaziti u sve sadržaje života i postale su nepovratne. Još jedan značajan moment bile su i tehnološke novine, kao ugradnja motora u brodove i dolazak plina u bocama u domaćinstva. Motorizacija brodova počela je otvarati mogućnost manjem broju ljudi tj. nuklearnoj obitelji za plovību. Na prekomorski posjed sad se moglo doći brže i ostati manje dana. Ljudi se nisu umarali veslajući pa su bili efikasniji u poslovima.

Međutim to nisu bile sve posljedice koje je donijela nova tehnologija. Komunikacija je postala intenzivnija kako s drugim seoskim tako i s gradskim sredinama. Novi kulturni utjecaji počeli su mijenjati svakodnevicu, a jedan od njih je bila i potreba za obrazovanjem.

Obrazovanje rezultira zapošljavanjem, a ovo ekonomskom neovisnošću koja pak rezultira potrebom nuklearne obitelji za odvajanjem od složene obitelji.

Posebno bih istaknula obrazovanje žena kojima se u tom razdoblju otvorila mogućnost školovanja. Obrazovanje je postalo dostupnije većem broju žena jer je sustav školovanja na državnom nivou uključivao kao zakonsku obavezu osnovnoškolsko obrazovanje za žene i muškarce, ali je i određivao obavezno uključivanje određenog broja žena u društveno politički i gospodarski sustav. Politički sustav je od 1945. smanjio i utjecaj Crkve koja je jako podupirala patrijarhalne norme. Crkva ostaje centar religijskog života, ali gubi moć utjecaja na svjetovne društvene norme.

Poneke žene su bile posebno vješte u navigaciji ili ribolovu, ali to je još uvijek bilo vezano uz opstanak zajednice. Razvijale su te vještine zbog nedostatka muške radne snage, bilo zbog bolesti ili izbivanja na ratištu ili vojne obaveze u mirnodopskom razdoblju ili ih u nekim obiteljima nije bio dovoljan broj. Zagovornici tradicijskih normi i zamišljenog reda skloni su njihovom redefiniranju čim se izmijene „idealni“ uvjeti. Na taj se način stvaraju stereotipizacije i „slike“ o određenim mjestima i obiteljima (imagologija), ali se još ne govori o neminovnosti kulturne mijene.

Odlučila sam se pisati o životu u periodu u kojem još nije patrijarhalnu kulturu nagrizaio utjecaj novih tehnologija, turizma, novih neprikladnih oblika arhitekture, vikend - Kornatara, među

kojima sam nažalost i ja, i još koječega udaljenoga od slike toga vremena i duha života tih ljudi. Rođena sam i odrastala u ranom djetinjstvu na tim otocima i nisam znala da postoje neki drugi životi. Kasnije kada su moji roditelji otišli živjeti u grad i mene povelili sa sobom veliki dio mene je ostao u tom kraju i uvijek mu se vraćam. To je i temeljni motiv mog rada na ovom razdoblju, a neki budući rad imat će za temu ovo drugo mijenjajuće razdoblje.

U drugoj tezi propitujem odnose moći u patrijarhatu i njihovu subverziju. Moć je bila asimetrično raspoređena, muškarci kao dominantni moćnici postali su ženama razlog za razvijanje kompleksnog sustava manipulativnih subverzija, da bi u svojem cjeloživotnom hodu prema moći, u zreloj životnoj dobi, zaposjele različite vidove moći. Tu njihovu strategiju za postizanje moći preko muževa i sinova Simić (1983) naziva kriptomatrijarhat.

Zamišljeni ili „idealni“ red je bio strukturiran na mnogim razinama ove kulture, ali kako to obično biva kada su ljudi u pitanju, stvarni život se živi ovdje, tu i sada i to nepoklapanje motivira na djelovanje kroz koja bi, oni koji nisu zadovoljni, htjeli promijeniti ili bar donekle popraviti neusklađenosti između stvarnoga i idealnoga reda. Dunja Rihtman-Auguštin (1984:13-14) takav red naziva ostvareni, a ja ga zovem subverzijom patrijarhalnoga reda. Dimenzije unutarnjih subverzivnih napetosti koje su inkorporirane u samu strukturu patrijarhata nisu vodile tektonskim pomacima. Norme su bile tu, prisutne, ali se nisu ostvarivale idealno. Subverzija se je zasnivala različito kroz komunikativne odnose. Ostala je velikim svojim dijelom nevidljiva, a stvarali su je osim žena i muškarci-individualci i žene-individualke. Te neformalne moći žena, koje su difuzne, sposobne su upotrijebiti bilo koje svoje resurse da postignu neki stupanj kontrole nad reprodukcijom u svojoj društvenoj zajednici. Taloženje sitnih promjena s vremenom mijenja svjetonazor (ženski crkveni zbor, dramska sekcija, školovanje, sudjelovanje statistica u snimanju filma i zarada kojom raspolažu po svojim prioritetima, zarada u ribolovu...). Te sitne promjene djeluju na kulturnu mijenu postupno, ali pletu nevidljivu potku koja je aktivna, i kad budu „punktirane“ velikim promjenama poput gladi, rata, planske industrijalizacije i migracije, buknu udruženo jer su posljedica događanja iz normalnih i mirnih vremena (usp. Giddens i Ridd).

I tu se otvara pitanje treće hipoteze o djelovanju pojedinaca koji odskaču u lokalnoj kulturi.

Patrijarhalna mreža jako i čvrsto je ispreplela životnu svakodnevicu ovih ljudi. Nisu joj se dirali u tkanje jer su mislili i vjerovali da je zadano zauvijek premda kroz pjesme i priče nekih pojedinaca vidimo da su sagledavali nesavršenstvo toga tkanja, ali su smatrali da nisu oni ti koji imaju takvu moć da to tkanje mijenjaju bez obzira na tugu koju im je nanosilo (stihovi Katice Šikić) ili fina Balarina ironija na ženski trudni dan. Dakle, fatalizam u prihvatanju patrijarhata (*Bog je tako dao*), a ipak prisutnost subverzije? Da li je to stvaranje mjesta za sebe? U mrežu su uplovljavale poneke novosti donesene onima koji su putovali u druga mjesta, ali bi mreža samo

zatitrala (žensko pjevanje u crkvi) i trajala. Tek iza studeni u veljači 1956. godine patrijarhalno tkanje je počelo popuštati. Desetljećima je još davalo glavni ton ovoj zajednici, a i još ga se može lako uočiti, ako se pažljivo gleda.

U svijetlu današnjih antropoloških teorija gdje je pojedinac jako u fokusu ono što je izrazito važno je da su nosioci kulture živi ljudi. Pojedinci kulturne norme slijede, a neki svojim djelovanjem utječu na njene krajnje promjene, dok opet neki bivaju isključeni i stvaraju naraciju u kulturnom sjećanju Connerton (2004) i Assman (2005).

Na temelju postavljenih pitanja i odgovora prikazala sam specifičnost patrijarhalnog ustrojstva ove lokalne kulture u zadnjoj predindustrijskoj fazi i ukazala na sličnosti i razlike s istim fenomenom u Sredozemlju. Na temelju posebnosti građe sakupljene u Murteru i Kornatima ova monografija interpretira dva momenta subverzivnosti (na primjeru žena i «neprilagođenih» pojedinaca). Oni koriste tihe ali konstantne strategije koje nazivam metaforom „nevidljivih svjetova i dogovorenih kodova“ i koje moju interpretaciju čine „gušćom“ (analogija s gustim opisom kod Geertza), a njihovu međusobnu komunikaciju suptilnijom. Kao takva ova radnja otvara mogućnosti za daljnja teorijska i terenska istraživanja na znanstvenom području kulturne antropologije roda, a i sama može poslužiti u komparativne svrhe.

9. RJEČNIK

U rječnik sam uvrstila sve riječi iz teksta za koje sam smatrala da ih zbog značenja ili izgovora treba prevesti na standardni jezik. Za sastavljanje rječnika konzultirala sam rječnik Eda Jurage. 2010. *Rječnik govora otoka Murtera*, Ogranak Matice hrvatske Murter i Županijski muzej Šibenik i rječnik Vladimira Skračića. 2004. Glosar, U: *Trudni dan*. Kako neke djelatnosti i lokalni izrazi nemaju odgovarajuće značenje u standardnom jeziku, a nisam ih našla ni u *Rječniku* niti u *Glosaru*, sama sam im osmislila značenje.

alàjo pril. uz bok

ǣnu uzv. čuđenja

arelój, arelőja m. sat, obično zidni

ârija, -e f. zrak

ǣrma, -e f. oprema broda

ǣrmati, -an sveš. opremiti brod za plovidbu

armîž, -a m. ukupna oprema potrebna za neki posao ili za opremanje broda; 2. svi konopi za privez broda

ârt, -a f. (pl. ârti) sva ribolovna sredstva kojima netko raspolaže

bàba, -e f. baka, očeva i majčina majka

bacigàti, bacigân nesvrš. mariti, hajati, obazirati se, voditi računa

băčva, -e f. uobručena drvena posuda za tekućine, osobito vino, rakiju

badǣnj, bǣdnja m. vrsta drvene bačve s jednim dnom, zapremnine od 300 do 500 l, u njemu se može gnječiti grožđe ili namakati masline

bànak, bânka m. duga drvena klupa bez naslovna

banùti, bânem, svrš. naglo ući, uzletjeti, iznenada negdje doći

batě, batěla m. brodić na vesla plosnata dna, oštra pramca i odrezane, zrcalne krme, dužine 3-4,5 m, prikladan je za plovidbu i ribolov u plićaku

beštēmija, -e f. psovka

bevânda, -e f. manje ili više razvodnjeno vino

bîčva, -e f. čarapa

bijăc, bîjca m. ručno istkani vuneni pokrivač od ovčje vune, može biti deblji i tanji, grub na dodir

bijankarija, -e sg. tant. n. bijelo rublje i posteljina

bilig, -a m. oznaka, biljeg kojim vlasnik obilježava svoju ovcu, obično na uhu, zarezom ili zarezima, rupom i skraćivanjem repa

blâgo, -a n. stoka, marva, obično se misli na ovce

blâk, -a m. katran kojim se nekad mazalo dno broda; prethodno bi se katran rastalio na vatri u kotlu

blejâti, blejîn nesvrš. glasati se (za ovcu), za čovjeka koji previše i k tome nerazborito govori

brâti, en nesvrš. sakupljati masline koje su pale pod stablom

brēcati, an nesvrš. jednoličnog zvoniti tako da klatno udara samo o jednu stranu zvona

brênda, -e f. pljosnata drvena posuda za vodu zapremine cca 20 litara; nosila se na magarcu ili na leđima

brîme, na m. složena trava, granje ili drva i užem povezana

brûdâti, -an nesvrš. kopati leđinu tako da se motikom odvaljuju veliki komadi zemlje

bruškîn, -a m. ručna četka za pranje poda ili odjeće

bûbati, an nesvrš. ploviti morem po ružnom vremenu

búcalo, -a n. drvena motka s okruglom daščicom na jednom kraju; njime se kod ribolova mrežom *buskavicom* udara po morskoj površini da se preplaši riba i tako natjera u mrežu

búbak, búbka m. okrugli hljepčić s kojim se plaćala *pečarina* tj. naknada za korištenje krušne peći; obično bi se koji *bubak* namijenio djeci

bublîja, -e f. uskrсна pogača od brašna, jaja, u novije vrijeme šećera i margarina; na Uskrs se nosila u crkvu na blagoslov pa bi se jela kući na zajedničkom doručku

bukâra, -e f. drvena otvorena posuda s drškom zapremine 1-3 litre; prikladna za ispijanje vina

bûskavica, -e f. mreža stajačica za lov gavuna; to je mreža *prostica* s jednim mrežnim pletivom; veličina oka je 16-17 mm; obično se polaže šest mreža (jedna mreža je jedna *peča*, a šest *peča* je jedan *zog*) povezanih u jednu cjelinu i to blizu neke podvodne hridi – *braka*, otočića ili niz morsku struju (*kurenat*)

buštîn, -ina m. ženski odjevni predmet, dio *huštana* od pojasa do vrata krojen uz tijelo

bûža, -a f. rupa

cârice, f. pl. tant. (gen. pl. cârîc) jednostruka mreža stajačica visine oko 2 m, a veličine oka 60-70 mm; topi se na duboko za lov rakova, škrpina i dr.

cârza, -e f. tanja suknja od *neprostupane* vune, vrsta vune od koje su se izrađivale *carze*

čâkule, f. pl. tant. (gen. pl. čâkul brbljarije)

čejâde, čejadîna n. čovjek, osoba

čêrma, -e f. tkani sukneni haljetak bez rukava; dem. *čermîca*

česjâti, česjân nesvrš. prstima raščlanjivati grubo ustupanu vunu do mjere da se može presti

ćíćak, ćíćka m. nožni članak, skočni zglobov
čùpati, -an nesvrš. brati plodove sa stabla
dè, prilog gdje
dičìna, e n. djeca, dječurlija
dìde, -a m. djed
dìver, -a m. brat moga muža
doterâti, -an svrš. urediti
drčâti, drčen nesvrš. drhtati
drît, -a, -o pridj. uspravan, ravan
drôb, drôba m. trbuh
dvôr, dvóra m. dvorište, ograđeni prostor pred kućom
fijorîn, -a m. forinta (austrijski srebrni novac u vrijeme Austro-Ugarske)
gajèta, -e f. drveni brod dužine 6-7 m, pokrivena pramca, otvorene *santine* koja se djelomice može pokriti *pokaportima*; opremljena je veslima i jednim jarbolom s latinskim jedrom
găş, -a m. petrolejska svjetiljka sa staklenim obodom
gavûn/gaûn, gavúna/gaúna *Spicara smaris*, riba iz porodice girovki-šiljki (*Centracanthidae*) izduljena i vretenasta tijela, naraste u duljinu od 15 (ženke) do 20 cm (mužjaci), a težine oko 0,08 kg, boje je sivosmeđe s prijelazom u srebrnkastu
gindarêše f. pl. tant. konopi povezani dvama koloturnicama od kojih je jedan pričvršćen za vrh jarbola, a drugi za *lantinu*, njime se podiže *lantina* s jedrima
glâmja, -e f. gorući komad drva na kaminu
glûş, glûşa m. smrdljika, primorski listopadni grm *Pistacia terebinthus*
gnjîla, -e f. ilovača, koristila se pri pranju na *vruji* (oblikovana u male hljepčice)
golomăčast, pridj. bez dlake na licu, ćosav
gomîla, -e f. štala
góra, -e f. unutrašnjost otoka Kornata koju sačinjava nekoliko morfoloških lanaca
grbăč, grbăča m. metalna čistilica za motiku napravljena od izravnane i prepolovljene žlice
gûc, -a m. lagani ribarski brod vitke šiljaste linije, dug 5-6 m, ima latinsko, trokutno jedro i četiri vesla
gûča, -e f. pamučna potkošulja dugih rukava
guştêrna, -e f. cisterna, vodosprema
hâjak, hâjka m. kratki muški kaput od grubog sukna
hălat, -i m. alat
hamîja, -e f. obitelj, porodica

harinëla, -e f. bijelo pšenično brašno

hěšta, e f. općenarodno slavlje prigodom crkvenoga blagdana

hěta, -e f. kriška kruha, *bublije*, sira

hijorîn, -a m. forinta; srebrni novac u doba Austro-Ugarske

hîno pril. lijepo, fino

hljîb, -a, hlîb, -a i hljîb, -a m. kruh okrugla oblika pečen u krušnoj peći

hrđobrad, -a m. kršin, hrđobrada; trajnica iz porodice trava, visoka rasta, raširenoga klasa *Chrysopogon gryllus*

hregàti, hregân nesvrš. ribati četkom pod drveni ili kameni

hrménta, -e f. pl. tant. kukuruzno zrnje

hrulàti, hrulân (se) svrš. izgubiti svježinu, gotovo se pokvariti (za ribu i meso)

humq̃r, humq̃ra m. dimnjak

hûnat, hûnta m. stara mjera za težinu (66 dkg), (...*ma kò je / za hûnat vûne kopq̃ / škřto se obukivq̃ / i pokrivq̃* (I. Š. Balara, 2004:47)

hurijân, -a m. lagani jugozapadni vjetar, puše s *pučine*

hurminâde, f. pl. (gen. pl. hurminâd) šibice, palidrva

huštân, -a m. ženski odjevni predmet crne boje, vrsta suknje od *šatela*; dio iznad pojasa zvao se *buštin*

ïdro, -a n. jedro, *gajete*, *leuti*, *kaići* opremljeni su latinskim jedrom koje je privezano za *lanticu*, tri kuta jedra se nazivaju: *venta* na vrhu, *orce* na pramcu i *poža* na krmi

igrati, -am nesvrš. plesati kolo

imbröji m. pl. (gen. pl. imbröjov) na latinskom jedru tanki konopi koji služe za kraćenje jedra kad se jedri po suviše jakom vjetru ili pri skupljanju jedra nakon jedrenja, vise na dva mala koloturnika koji su privezani za gornji dio *lanticine*

intrâda, -e f. ukupna površina obradive zemlje u nečijem posjedu

ishregàti, ishregân svrš. oprati četkom drveni pod

jaglâra, -e f. jednostruka mreža stajačica veličine oka 10-11 mm, visine oko jedan metar, način ribolova je kao kod *buskavice* uz upotrebu *bucala*

jačérma, -e f. tkani ženski vuneni haljetak bez rukava

jatřva, -e f. žena brata moga muža

jërbo, uzročni veznik jer

jöpet i jöpe, prilog opet, ponovno

kabân, -a m. debeli tkani suknjeni ogrtač s kapuljačom i rukavima

kaič, -a m. brodić na vesla opremljen latinskim jedrom, pokrivena pramca, dužine oko 5,5 m, jednak *gajeti* samo nešto manji

kalàti, kalân (se) svrš. spustiti se, sići

kàlica, -e f. tkalja

kalig, -a m. tamni oblaci koji se osobito ljeti pojave o zalasku sunca na sjeverozapadu i nagovještavaju loše vrijeme

kanaštrèla, -e f. velika mreža za noćni ribolov kojom se riba opkoli

kandèla, -e f. uljanica koja se pali u kući za pokoj duša umrlih ukućana ili neposredno pred smrt nekoga od ukućana

kanèla, -e f. 1. drvena pipa na bačvi, 2. cimet, vrst začina u prahu

kànica, -e f. ukrasna opasnica, sukneni vezeni šareni ženski pojas; tkanica; dio narodne nošnje

kantadūr, kantadúra m. pjevač u crkvenom zboru

kantūn, kantúna m. kut, ugao

kantūr, kantúra m. drveni podmetač koji se stavlja pod bačvu ili pod brod

kaparân, -a m. muški haljetak tkan od smeđe vune s tri reda crvenih resa na prsima (dio muške narodne nošnje)

kâpo, -a m. zapovjednik

karatē, karatèla m. manja drvena bačvica za tekućinu

kartīna, -e f. fini tanki papir za umatanje duhana

kârta, -e f. papir

kartī, kartīla m. ovalna košara ravna dna pletena od pruća s ručicom

kàti, kâjen nesvrš. tkati

kàuštika, -e f. kaustična soda

kavàlet, -a m. konjic, nogari, stalak, ležaj na nogarima

klàda, -e f. dugačka i niska grubo obrađena drvena klupa

kòčič, -a m. u štali ograđeni prostor za držanje domaćih životinja

kòha, -e f. košara fine izrade od tanka pruća i dašćanog dna s dvije male ručke za držanje posteljine

kòlo, -a n. narodno kolo

komòštra, komòštrov f. pl. tant. željezni lanac o koji se objesi lonac nad ognjištem

kòmpatik, -a m. poreznik

komšija, -e m. susjed

konòba, -e f. prostorija u prizemlju kuće u kojoj se držali vino, ulje, smokve, bačve, sir, i alatke

kosīr, kosíra m. oveće sječivo zaobljena srpasta oblika za sječú granja i raslinja

kòsti f. pl. (gen. pl. kostiju) leđa

kotlènica, -e f. veliki metalni lonac zaobljenih stijenki s drškom koji je obješen o *komoštra* visio nad ognjištem

kovidūr, kovidúra m. uska paluba duž bokova broda od pramčane do krmene palube

krâjna, -e f. konop za privez broda

krčiti, krčîn nesvrš. vađenjem i slaganjem kamena u gomile krševit teren privesti mogućnosti uzgoja poljoprivrednih kultura; nekoć se momak nije mogao oženiti dok nije iskrčio određeni teren i posadio mlade masline

kròpac, kròpeca m. udrobljen kruh kuhan u vodi, začinjen uljem i soli

kròsna, -e f. tkalački stan

kr̕pati, an nesvrš. šivati zakrpe na potrzanu odjeću

kr̕šje, -a pl. tant. sitno suho granje; služilo za potpalu, a dok je bilo razbacano na otvorenom, kao sušilište za opranu odjeću

krûg, -a m. (pl. krûzi) veliki kameni živac čvrsto vezan za podlogu

krûna, -e f. (gen. pl. krûn) strmci na vanjskom nizu kornatskih otoka

kudija, -e f. duži i tanji komad drva s osobito oblikovanim, a često i ukrašenim zaglavljem na koji se pričvršćivala savijena vuna; 2. mjera za količinu iščešljane vune

kùlah, kùlha m. otvoreno more

kuntènat, kuntènta, kuntèno, pridj. zadovoljan; može imati i ironično značenje

làkomica, -e f. drveni kabao s pipom na dnu, koji služi kao lijevak za nalijevanje veće količine vina u bačvu

lancûn, lancúna m. krevetna plahta

lantâna, -e f. terasa

lantêrna, -e i latêrna, -e f. svjetionik s posadom; danas često automatiziran pa prema tome bez posade

lantîna, -e f. katarka; duga drvena motka okrugla presjeka za koju je vezano jedro i koja je u plovidbi podignuta na vrh jarbola; njen prednji dio u pramcu je polegnut, a kraj je visoko uzdignut; kod latinskog jedra *lantina* je zajedno s jedrom nalik trokutu kome ona čini hipotenuzu

lantinèlica, -e f. duguljasti tanki oblak

làštvo, -a n. priženiti se, nakon vjenčanja prijeći kod ženinih roditelja

leròj, leròja m. sat, ura

lèut, -a m. tip ribarskog broda dužine 7-8 m, potpuno pokrivene palube s karakterističnim kljunom na pramcu, s latinskim jedrom i šestorim veslima

levânt, -a i levânat, levânta m. istok, strana svijeta; istočnjak, istočni vjetar

levêncija, -e f. debeli vuneni pokrivač, ustupan i optočen na krajevima; deblji je od *sukanca*, a tanji od *bijca*

levêra, -e f. iznenadno i obično kratkotrajno nevrijeme s jakim vjetrom, grmljavinom i obilnom kišom; isto *nevera*

ligónje, -a n. odlazak na spavanje

lôj, lõja m. masnoća u tkivu i oko tkiva nekih životinja

lokôča, -e f. donji ravni dio rebra koji dolazi po sredini broda gdje je dno pretežito ravno

lũčiti, -in nesvrš. odvajati janjce od majke

lušija, -e f. cijed od vode u kojoj je prokuhan pepeo; u *lušiji* se pralo rublje

luzârij, -a m. molitva Gospine krunice, rozarij

màgazin, -a m. spremište za ribarski pribor i poljoprivredne alatke, bačve i sl., obično na obali blizu pristaništa

mainàti, mainân, svrš. spustiti jedro

màkina, -e f. u uljari hidraulički tijesak za preradu maslina; mjera za količinu maslina oko 300 kg.

marangũn, -a m. drvodjelac, stolar

màst, -a m. mošt, zgnječeno grožđe koje vrije u bačvi

masťiti, masťin nesvrš. gnječiti grožđe nogama u košu

màška, -e f. domaća mačka *Felis catus*

maště, maštěla m. manja drvena okrugla posuda s dvije uške; služi za pranje rublja

maštělac, maštěca m. otvorena drvena posuda s dvije uške, zapremnine 10 l

mècati, -an nesvrš. gnječiti smokve prstima i stavljati ih sušiti na sušilo

mêndula, -e f. badem *Prunus amygdalus*

modrènica, -e f. modra suknja za vjenčanje satkana od fino predene vune, obrubljena crvenim suknom

mogorũš, mogorũša m. *Brachypodium ramosum*, oštra dugovlata trava lošije kvalitete na krškim pašnjacima

mrĩže, -mrĩž f. pl. ribarske mreže

mũ(l), -mulà m. u suhozidu napravljeno pristanište za brodove, ali je višenamjenski prostor

mulině, muliněla m. drveno vitlo za izvlačenje *šabate*

mũnat, mũnta m. složiti što se više može, u ovom slučaju trave, na brodu do razine *kovidura*

mũrka, -e f. talog od maslinova ulja koji se skupi na dnu *kamenice*; služila je za pravljenje sapuna te za podmazivanje i zaštitu brodskog dna

nađiti, nãdijen svrš. nadjenuti meku na udicu

nàdnica, -e f. plaća (može i u naturi) koja se dogovori za jedan dan rada

nakoràče, pril. način jahanja, sjedeći na sedlu, a svaka noga je sa svoje strane sedla, muški način jahanja

nàprikriž, pril.. način veslanja dvama veslima tako da se drške vesala križaju, a isto tako i ruke veslača

navìti, nàvijen svrš. naviti; postaviti vunu za pređu na kudjelju ili preslicu

nevìsta, -e f. nevjesta

obìd, -a m. objed

òdumidan, -dna, -dno pridj. vlažan

òkle, pril. odakle

omekašiti, omečkàšin svrš. omečkati

oslíhati, -an nesvrš. prislušivati, pažljivo slušati

otakâč, -a m. drvena otvorena posuda zapremnine 60-100 l

pàhaj, -a m. čuperak, pramen; oblačić nalik pramenu vune

paklìna, -e f. crna smola, katran; rastaljenom *paklinom* se nekada, radi zaštite od utjecaja mora mazao podvodni dio broda kao i *stupa* koja se utiskivala u sljubnice - *kimente*

pâlt, -a m. prodavaonica duhana i krčma

parangǫ, parangǫla m. (gen. pl. parangǫlov) udičarski pribor sastavljen od mnoštva udica na tankim kratkim uzicama nanizanim u jednakim razmacima na dugoj uzici – *trajini*

pàrat, pârta m. dio; dio koji dobije ribar na kraju ribolova; ribar bez vlastitih ribolovnih sredstava dobije jedan *parat*

păș, -a m. duljina koju čine raskriljene ruke zajedno, duljina 1, 75 m

pěča, -e f. komad npr. sira, sapuna (sapun se nekad radio kod kuće kuhanjem sode kaustike, uljnog taloga – *múrke* i slanine; skuhanu smjesu ulijevala se u kalupe, a nakon što bi se stvrdnula rezala bi se na komade - *pěče*

picǫ, picǫla m. manji pravokutni otvor u samom vrhu pramčane ili, kod leuta pramčane i krmene palube

píjavica, -e f. zračni vrtlog u obliku lijevka koji nastaje za oluje i spušta se do površine mora ili kopna i nosi sve pred sobom

pîtati, pîtan nesvrš. hraniti malo dijete žličicom

pituràti, piturâti svrš. obojiti uljanom ili lak bojom

pajô, pajôla m. dio pomične drvene podnice kojom je pokrivena kaljužnica broda

pokapôrta, -e f. drveni poklopac za zatvaranje otvora brodskog skladišta – *santine*

popedàti, popedâti svrš. zarubiti

pòrat, pôrtà m. luka, pristanište; u Kornatima svako pojedino naselje domicilnog stanovništva

pòspazuh, -a mjesto pod ramenom gdje se spajaju ruka i tijelo; količina trave ili granja koja se može obuhvatiti i nositi jednom rukom

pospugàti, pospugâñ svrš. spužvom osušiti dno broda

pòsteja, -e f. postelja

poščikàti, poščikâñ svrš. smrznuti se od hladnoće

pòšta, -e f. mjesto u moru bogato ribom

potrìba, -e f. oskudica, siromaštvo, potreba

potopìti, -apješ svrš. staviti odjeću da se namače u vodi

povõj, pôvoja m. dječja platnena pelena, ali i tanko tkana od vune

požénski, pril. ženski način jahanja, sjedeći na sedlu dok obje noge vise s jedna strane

prđej, prđéja m. piramidalna zvončika, endemična biljka plavih zvonolikih cvjetova raspoređenih na visokoj cvjetnoj stapci; raste u pukotinama stijena, ali je sekundarno preselila na travnjake *Campanula pyramidalis*

prèja, -e f. upredena vuna

prèsti, prédem nesvrš. usukujući prstima ili vretenom praviti niti od vune

prèša, -e f. žurba

pribìrati, -en nesvrš. izvaditi ribu iz mreža stajačica te očistiti i složiti mrežu

prìdnoć, pril. dio dana kada se završavaju radovi u polju

prikršiti, -in svrš. nakratko zaspati

privrčati, -an nesvrš. premještati

probužàti, probužâñ svrš. probiti, probušiti

prodívka, -e f. nadimak

promujàti, promujâñ svrš. promiješati

prostùpanica, -e f. teža zimska suknja od *stupane* vune tj. valjana sukna

protìcati, -en nesvrš. protrčavati

prôva, -e f. pramac, prednji dio broda

provìšt, -a i provišta, -e m/f. opskrba hranom i pićem za duži boravak na Kornatima

pršunàta, -e f. uštipak; kuglica od tijesta pržena u ulju

pùnat, pûnta m. *punat od miseca*- mjesečeva mijena

rabòta, -e f. posao, rad

raščešjàti, raščešjâñ svrš. očešljati npr. kosu, pjesnički; kad se razbistre oblaci

râz, prijed. uz, tik, pored

razvrzìvati, an nesvrš. rasplitati ono što je bilo upleteno

rîpa –e f. korijen biljke; *Brassica rapa*
santîna, -e f. potpalublje, unutrašnjost broda
samûr, samûra m. magareće tovarno sedlo
sîda, sidê f. kamen, deblo ili kakav zgodan predmet prikladan za sjedenje
sîknica, -e f. sito s većim rupama za odvajanje zrna ječma od pljeve; može služiti i kao posuda za narezani kruh
sinjâti, sinjân svrš. zabilježiti, označiti
skâle f. pl. tant (gen.skâl) ljestve, stube
skalîna, -e f. stuba
skârso, -a, -o pril. usko ili kratko; općenito nešto nedostatno i oskudno
skûla, e f. škola
slâmarica, -e f. ležaj od slame
slègnuti, en svrš. spustiti se u razini od gubitka zraka i vlage; *tisto se sleglo*
slúga, -e, m. osoba koja za plaću obavlja kućne i druge poslove u nekoj obitelji i na gospodarstvu
slôviti, -in nesvrš. dolijevati vodu u vino
sòčivo, -a n. varivo od suha boba, slanutka, graha, graška i oljuštena ječma-orza
sòharica, -e f. visoka motka rašljasta završetka izrađena od crnike; na soharice se postavljaju duge motke na kojima se suše mreže
spîza, -e f. prehrana
sprêža, -e f. kamena bitva na *mulu* za privez broda
stân, -a m. mala građevina u suhozidu na pašnjaku jednog vlasnika, u koju se svake večeri za vrijeme mužnje, a kad se nije muzlo povremeno, saginjalo stado
steplîti, stèplin svrš. ugrijati
steràlo, -a n. nasuti prostor između privezišta i kuće, prekriven oblucima, na kojemu su se *sterale* i sušile mreže
sturić, -a m. u drvenom okviru razastrta trska za sušenje smokava
sûk, -a m. panj; deblo od korijena do čvorišta stabla
súkati, čen nesvrš. pomoću vretena više niti vunene pređe upletati u jednu
suknèni, -a, -o prid. od valjane vune
sukónce, -a n. tanji ustupan i vuneni pokrivač, obično od bijele vune, lakši od bijca i levencije
supèrab, supérba, supérbo, pridj. ponosan, gizdav, ohol
supérbija, -e f. gizdavost, oholost
sušilo –a n. vanjski prostor za sušenje odjeće

šàbata, -e f. vrsta ribolova mrežom *šabatom* (povlačnom mrežom)

šatě, šatěla m. vrsta obične tkanine za šivanje odjeće

ščìga, -e f. naglo spuštanje i dizanje, povlačenje i nadiranje mora neovisno o plimi i oseki

šijénje, -a pl. tant. sva jednogodišnja jagnjad

škàc, -a i škàca, -e m./f. temeljnica jarbola izrađena od tvrda drva s kvadratnom rupom na sredini u koju se usadi donji dio jarbola; *škaca* je čvrsto uglavljena preko tri rebra na dnu broda

škamjě, škamjěla m. (nom. pl. škâmlì) niska drvena klupica

škèrac, škèrca m. pomak rebara broda ili kostiju tijela od središnje osi

škohúni, škohûnov m. težačka obuća za kopanje kojoj gornji pleteni dio seže do koljena, a poplat je od kože

škûra, -e f. drveni prozorski kapak

škvěr, škvéra m. mjesto za gradnju i popravak brodova

špâg, -a m. tanki konopčić

špěc, -a m. mirišljivi sapun koji se kupuje u trgovini za razliku od onoga kućne izrade

šperâncà, -e f. sigurnost, uzdanje; 2. dugi čvrsti konop na brodu koji se koristi u kritičnim situacijama; obično se čuva ispod pramca

špirûn, špirúna m. drveni kljun na pramcu broda, oko jedan metar dug

štròha, -e f. kitica, strofa; u izrazu: *pìvati na štròhe* - pjevati jednu po jednu kratku narodnu pjesmu koje obično imaju jednu, rjeđe dvije kitice od četiri stiha

šudarìč, -a m. džepni rupčić

štânga, -e f. motka, priječnica na koju su se vješali predmeti koje je trebalo nositi udvoje

štroliḡàti, štroliḡân nesvrš. neopazice, potajice gledati, obično momak djevojku i obrnuto; mačaka *štroliḡa* na hranu

tabàk, -a m, duhan

tabernâku, -la m. svetohranište; mjesto na oltaru s vratašcima u kojemu se pohranjuje Sveto otajstvo

tàk, -a m. drveni prag na kojem leži bačva

takulîn, -a m. kožni novčanik; oblak u obliku takulina

tangàti, tangân svrš. bojiti mrežu namakanjem u otopini istučene mirte

tapét, -a m. prostirka za pod, tepih, sag

tašelàti, tašelân svrš. promijeniti oštećeni dio vrlo precizno

taulàc, taúlca m. slamnati ležaj postavljen na drvene nogare

těča, -e f. plitki široki lonac

tètak, -a m. muž majčine sestre

tetevika, -e f. tetevika; trajna vazdazelena povijuša s bodljikavom stabljikom i srcolikim listovima *Smilax aspera*

težāk, težāka m. poljoprivrednik, 2. onaj koji radi za nadnicu i dobiva plaću po danu

težātnik, -a m. radni dan u tjednu

tīme, imena n. tjeme

timūn, timūna m. kormilo; 2. jedna od dviju drvenih ili metalnih ploča koja kod povlačne mreže ima funkciju otvaranja, širenja mreže koju brod vuče za sobom

tovār, tovāra m. magarac

travēsa, -e f. pregača

trcalōre, ov f. pl. način pokraćivanja jedra uz pomoć konopčića –*marahuna*- poredanih u dva reda uz *lantu*, korištenje jednog reda tih konopčića naziva se *jednā rūka trcarōlov*, a u izrazu: *īdriti na trcalōre* 'jedriti s povezanim jedrom'

trēva, -e f. četverokutno, uglavno jedro s jednom ili dvije katarke

trībati, -an nesvrš. trebati

uglāblje, -a n. dio tkalačkog stana

ūjenica, -e f. svjetiljka na ulje

ūnda, pril. onda

ūra, -e f. vremenski period od 60 minuta, sat

ūza, -e f. tanki i čvrsti konop dug 80 do 100 m za potezanje mreža: *migavice*, *šabate* i *ludra*

užāti, užān svrš. uobičavati

ūže, užēta n. konop upleten od više vunjenih niti ili od konoplje

užgāti, užgen svrš. pripaliti, zapaliti

važīc, -a m. mala limena posudica za vodu

vījati, vījen nesvrš. na vjetru odvajati zrnje žita od pljeve

vřpa, -e f. hrpa

vrūja, -e f. manji izvor slatke vode uz morsku obalu, koristio se za pranje rublja

zahrčiti, zahrčin svrš. baciti, hitnuti

zapretāti, zapretān svrš. zatrpan pepelom npr. komad gorućeg drva

zāva, -e f. zaova, muževa sestra

Zdravomārija, molitva koja počinje riječima *Zdravo Marijo* 2. dio dana predvečer

zemān, zemāna m. doba godine pogodno za određene obično poljodjelske poslove

zīdi, -zīdov m.pl. suhozidi koji se u paralelnim nizovima pružaju po otocima Kornatu, Žutu i na manjim otocima; osim paralelnog imaju i drugačije smjerove; brojni su načini građenja, a najčešći su *unjulo* (samo od jednog reda kamenja) i *uduplo* (od dva reda); suhozidima su se

dijelili pašnjaci *od mora do mora*, ali i ograđivali maslinici, gradili *stanovi*, *sakaturi*, *muli*, *lepari*...sve osim obiteljskih kuća na moru; visina zida prema prvim diobenim ugovorima trebala je biti *šest nog* (oko dva metra), ali oni nisu toliko visoki

zîvka, -e f. kolijevka

zmòrac, zmôrcâ m. sjeverozapadna strana svijeta

žbajàti, žbajân svrš. napraviti nered

žîvo, -oga n. stoka, domaće životinje

žr̀na m. pl. tant. žrvanj za kućnu upotrebu; sastojao se od malog mlinskog kamena koji se okretao ručno

10. LITERATURA I IZVORI

- Abu – Lughod, Lila.** 1991. Writing Against Culture, In: *Recapturing Anthropology: Working in the Present*, (ed. Fox, Richard), Santa Fee: School of American Research Press, pp. 465 – 479.
- Abu – Lughod, Lila.** 1993. *Writting Women's Worlds: Bedouin Stories*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- Adamović, Mirjana.** 2011. *Žene i društvena moć*, Zagreb: Plejada. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- Ardalić, Vladimir.** 1917. Vile i vještice (Bukovica u Dalmaciji), U: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 22, str. 302 – 311.
- Ardener, Edwin.** 1986. The Problem of Dominance, In: *Visibility and Power*, (ed. Dube, Leela, Leacock, Eleanor, Ardener, Shirley), Oxford University Press
- Arendt, Hannah.** 1996. *Politički eseji*, Zagreb: antiBARBARUS
- Aron, Raymond.** 1996. *Demokracija i totalitarizam*, Zagreb: Politička kultura
- Assmann, Jan.** 2005. *Kulturno pamćenje*, Zenica: Biblioteka tEKST
- Bamberger, Joan.** 1983. Mit o matrijarhatu. Zašto u primitivnom društvu vladaju muškarci?, U: *Antropologija žene* (zbornik ur. Papić, Žarana i Sklevicky, Lydia), Beograd: Prosveta, str. 252 – 277.
- Barišić, Pavo.** 2009. Je li istina cjelina?, U: *Filozofija Mediterana* (zbornik ur. Kukoč, M.), Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, str. 453-469.
- Barthes, Roland.** 2003. *Svijetla komora: Bilješka o fotografiji*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus
- Basioli, Josip.** 1956. Ribolov u Kornatskom arhipelagu nekad i sad, U: *Morsko ribarstvo*, sv. II, Rijeka, str. 45-49.
- Basioli, Josip.** 1973. Sporovi oko ribolova u kornatskom otočju, U: *Radovi IJAZU u Zadru*
- Bašić, Nikola.** 2004. Utjecaj prekomorskih posjeda na urbanizaciju Hramine, U: *Murterski godišnjak* br. 2, Murter, str. 375-389.
- Beauvoir, Simone de.** 1982. *Drugi pol I i II sv.*, Beograd: BIGZ
- Behar, Ruth.** 1993. *Translated Woman*, Boston: Beacon
- Behar, Ruth, Gordon, Deborah, eds.** 1995. *Women Writting Culture*, Berkeley: University of California Press
- Beinfeld, Harriet and Korngold, Efrem.** 2011. *Između neba i zemlje*, Zagreb: Planetopija: biblioteka Makronova
- Bell, Diane.** 1988. *Generations*, Australia: McPhee Gribble/Penguin Books,

- Belaj, Melanija.** 2005. *Obiteljske fotografije - analiza i interpretacija u okviru etnološko - antropološke znanosti*, Magistarski rad, IEF rkp 1899
- Belaj, Vitomir.** 1998. *Hod kroz godinu: Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*, Zagreb: Golden marketing
- Belaj, Vitomir.** 2004. Tradicijsko planinsko stočarstvo na Velebitu i bunjevačka etnogeneza, U: *Studia ethnologica Croatica*, Vol. 16 No.1, str. 5 – 31.
- Benedict, Ruth.** 1959. *Patterns of Culture*, New York: Mariner Books edition
- Berić, Dušan.** 1964. *Školstvo Šibenika i okolice 1412-1921*, Split
- Biblija - Sveto pismo.** 2009. Peta knjiga Mojsijeva, Split: Kršćanska sadašnjost
- Birt, Danijela.** 2011. Obitelj i kućanstvo u procesima transformacije u drugoj polovici 20. stoljeća, U: *Usora: prošlost, običaji, životna svakodnevnica*, Zagreb: Zavičajni klub Usorskog kraja, str. 77-120.
- Birt, Danijela.** 2014. *Obitelj, imovina, nasljedna pravila i prakse: postojanost i promjene u selima bjelovarskoga kraja*, Doktorski rad u rukopisu
- Biseri Jadrana: Kornati.** 2004. (gl. urednik: Majnarić, Miljenko), Zagreb: Fabra
- Biti, Vladimir.** 1997. *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska
- Bokan, Nataša.** 2005. Feministička epistemologija, U: *Filozofska istraživanja* 25/4, str. 865-875.
- Bosanac, Gordana.** 2005. Univerzalnost i rod, U: *Filozofija i rod*, (ur. Bosanac, G., Jurić, H., Kodrnja, J.), Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, str. 23-33.
- Bošković – Stulli, Maja.** 1991. *Pjesme, priče, fantastika*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske – Zavod za istraživanje folklora (Članci: Priča o najboljem prijatelju i najgorem dušmaninu, Predaje o vješticama i njihovim progonoj u Hrvatskoj)
- Bošković – Stulli, Maja.** 1993. *Žito posred mora: usmene priče iz Dalmacije*, Split: Književni krug
- Bošković – Stulli, Maja.** 1996. O mizoginim pričama, U: *Narodna umjetnost* 33/2, str. 51-69.
- Bošković – Stulli, Maja.** 1999. Mediteranski aspekt usmene hrvatske književnosti, U: *Narodna umjetnost*, Vol.36, str.197-221.
- Bošković Stulli, Maja.** 2002. *O usmenoj tradiciji i o životu*, Zagreb: Konzor
- Bošković Stulli, Maja.** 2003. Narodne pjesme iz Dalmacije - priobalje i zaleđe, U: *Narodna umjetnost* Vol.40 No. 2, Zagreb, str. 41-51.
- Boym, Svetlana.** 2001. *The Future of Nostalgia*, New York: Basic Books

- Brandes, Stanley.**1982. Like Wounded Stags: Male Sexual Ideology In an Andalusian Town, In: *Sexual Meanings*, (ed. Ortner, Sherry B. and Whitehead, Harriet), Cambridge University Press
- Braudel, Fernand.** 1985. *La Méditerranée. L'Espace et l'Histoire*, Paris
- Braudel, Fernand.** 1997. *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, svezak 1 i 2, Zagreb: Antibarbarus
- Brenko, Aida.** 2009. Simbolika boja, *Moć boja*, Zagreb: Etnografski muzej, str. 15-95.
- Burke Leacock, Eleanor and Nash, June.** 1977. Ideologies of Sex: Archetypes and Stereotypes In: *Myths of Male Dominance*, (ed. Burke Leacock, Eleanor), Monthly Review Press New York and London
- Burke Leacock, Eleanor and Goldberg, Steven.** 1977. Review of Steven Goldberg, The Inevitability of Patriarchy In: *Myths of Male Dominance*, (ed. Burke Leacock, Eleanor), Monthly Review Press New York and London
- Burke Leacock, Eleanor.**1978. Woman's Status in Egalitarian Society: Implications for Social Evolution, In: *Current Anthropology* 19(2):247-275.
- Burke Leacock, Eleanor.** 1993. On Being an Anthropologist, In: *From Labrador to Samoa: The Theory and Practice of Eleanor Burke Leacock*, (ed. Sutton, C.), Arlington, Virginia: Association for Feminist Anthropology/American anthropological Association, pp. 1-31.
- Butler, Judith.** 2000. *Nevolje s rodom: Feminizam i subverzija identiteta*, Zagreb: Ženska infoteka
- Butler, Judith, Laclau, Ernesto, Žižek, Slavoj.** 2007. *Kontingencija, hegemonija, univerzalnost. Suvremene rasprave na ljevici*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk
- Chang, Heewon, Ph. D.** 2007. *Autoethnography as Method: Raising Cultural Consciousness of Self and Others*, Pennsylvania: Left Coast Press
- Chevalier, Jean – Gheerbrant, Alain.** 1989. *Rječnik simbola*, Zagreb: Nakladni zavod MH
- Chodorow, Nansy.** 1974. Family Structure and Feminine Personality, In: *Woman, Culture and Society*, (ed. Zimbaldist Rosaldo, Michelle i Lamphere, Louise), Stanford: University Press Stanford
- Cobley, Paul.** 1996. *The Communication Theory Reader*, London: Routledge
- Cokonaj, Emil i Feletar, Dragutin.** 2014. *Geografija 2*, udžbenik za srednje škole, Zagreb: Meridijani
- Connerton, Paul.** 2004. *Kako se društva sjećaju*, Zagreb: antiBARBARUS
- Cowan, Jane, K.** 1991. Going Out for Coffee? Contesting the Grounds of Gendered Pleasures in Everyday Sociability, In: *Contested Identities Gender and Kinship in Modern Greece* (ed.

Loizos, P., and Papataxiarchis, E.), Princeton: University Press Princeton, New Jersey, pp. 180-202.

Crespi, Franco. 2006. *Sociologija kulture*, Zagreb: Politička kultura

Čakardić, Ankica. 2010. Komunikativna praksa svakodnevlja. U: *Filozofska istraživanja* 30/4, str. 581-594.

Čapo Žmegač, Jasna. 2004. Pogled izvana: Hrvatska i model balkanske obitelji, U: *Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije*, (urednice Jambrešić Kirin, Renata i Škokić Tea), Zagreb: Centar za ženske studije, str. 49 – 69.

Čapo Žmegač, Jasna, Gulin Zrnić, Valentina, Šantek, Goran Pavel. 2006. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja, U: *Etnologija bliskoga (zbornik)*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku naklada Jesenski i Turk, str. 7 – 53.

Čiča, Zoran. 2002. *Vilenica i vilenjak*, Zagreb: Biblioteka Nova etnografija

Davis, John. 1977. *People of the Mediterranean: An Essay in Comparative Social Anthropology*, London: Rautledge

Denich S., Bette. 1974. Sex and Power in the Balkan, In: *Woman Culture and Society* (ed. Michelle Zimbalist Rosaldo and Louise Lamphere), Stanford: University Press Stanford, California, pp. 243-262.

De Piña-Cabral, Joao. 1989. The Mediterranean as a Category of Regional Comparison: A Critical View, In: *Current Anthropology*, Vol. 30, No. 3, pp. 399-406.

Despalatović, Elinor Murray. 2009. Rural Women in Croatia-Slavonia in 1900, In: *Review of Croatian History*, 5 (1), pp.101-111.

Divković, Mirko. 1980. *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb: Naprijed

Du Boulay, Juliet. 1991. Cosmos and Gender in Village Greece, In: *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece* (ed. Loizos and Papataxiarchis), Princeton: University Press Princeton, New Jersey, pp. 29-47.

Dubisch, Jill. 1993. Foreign Chickens and Other Outsiders: Gender and Community in Greece, In: *American Ethnologist*, American Anthropological Association, 20(2): 272 – 287.

Dulibić, Božo. 1955. Borba murterskih seljaka za „staro pravo“, U: *Šibenska revija*, god.II, sv. 4-5, Šibenik, str. 53-70.

Daković, Branko. 2011. *Igre oko vatre*, Samobor: Meridijani

Ellis, Carolyn and Bochner, Arthur, P. 2000. Autoethnography, personal narrative and personal reflexivity, In: *Handbook of qualitative research* (ed. Denzin, N. and Lincoln, Y.), Thousand Oaks, CA:Sage, pp. 733-768.

- Emotions in the Field.** 2010. (edited by Davies, James and Spencer, Dimitrina), Stanford: University Press Stanford California
- Engels, Friedrich.** 1973. *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države; Ludwig Feuerbach i kraj klasične njemačke filozofije*, Zagreb: Naprijed
- Erlich, Vera St.** 1964. *Jugoslavenska porodica u transformaciji*, Zagreb: Naprijed
- Erlich, Vera St.** 1978. *U društvu s čovjekom*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber
- Etnografija – Svagdan i blagdan hrvatskoga puka.** 1998. (ured. Čapo Žmegač, Jasna, Muraj, Aleksandra, Vitez, Zorica, Grbić, Jadranka, Belaj, Vitomir), Zagreb: Matica Hrvatska
- Evans-Pritchard, Edward.** 1951. *Kinship and Marriage among the Nuer*, Oxford: University Press Oxford
- Filipi, Amos Rube.** 1968. Ribarsko naselje Piškera na kornatskom otoku Jadra, U: *Pomorski zbornik*, VI, Zadar, str. 971-1004.
- Filipi, Amos Rube.** 1976. Iz prošlosti kornatskog ribarstva, U: *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 22-23, Zadar, str. 181-259.
- Fishburne Collier, Jane.** 1997. *From Duty to Desire: Remaking Families in a Spanish Village*, Princeton: University Press Princeton, New Jersey,
- First-Dilić, Ruža.** 1986. Changing Economic Roles of Farm Women in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, In: *Visibility and Power*, (ed. Dube, Leela, Leacock, Eleanor, Ardener, Shirley), Oxford University Press
- Firth, Raymond.** 1959. *Economics of the New Zealand Maori*, R. E. Owen Wellington
- Feldman, Stanislav.** 2012. *Sudbina Evinih kćeri*, Zagreb: Artrezor
- Foucault, Michel.** 1980. *Power/Knowledge* (ed. Gordon, C.), Brighton
- Foucault, Michel.** 1988a. *Istorija seksualnosti: Korištenje ljubavnih uživanja*, Beograd: Prosveta
- Foucault, Michel.** 1988b. *Istorija seksualnosti: Staranje o sebi*, Beograd: Prosveta
- Foucault, Michel.** 1994. *Znanje i moć*, Zagreb: Nakladni zavod Globus
- Foucault, Michel.** 1994. *Nadzor i kazna*, Zagreb: Informator: Fakultet političkih znanosti
- Friedl, Ernestine.** 1975. *Women and Dowry: An Anthropologist's View*, New York: Holt, Rinehart and Winston
- Fromm, Erich.** 1980. *Autoritet i porodica*, Zagreb: Naprijed
- Furčić, Ivo.** 1980. *Narodno stvaralaštvo šibenskog područja*, knjiga I, Šibenik: Muzej grada Šibenika
- Gavazzi, Milovan.** 1991. *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja*, Zagreb: Hrvatski sabor kulture
- Geertz, Clifford.** 1973. *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books, Inc. Publishers

- Geertz, Clifford.** 1976. *The Religion of Java*, University of Chicago Press
- Geertz, Clifford.** 2010. *Lokalno znanje – esej iz interpretativne antropologije*, Zagreb:AGM
- Giddens, Anthony.** 1979. *Central Problems in Social Theory*, London: Macmillan
- Giddens, Anthony.** 1993. *Preobrazba prisnosti*, Split: Laus
- Giddens, Anthony.** 2007. *Sociologija*, Zagreb: Nakladni zavod Globus
- Gimbutas, Marija.** 1982. *The Goddesses and Gods of Old Europe*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press,
- Gilmore, David G.** 1982. Honor and Shame and the Unity of the Mediterranean, In: *Annual Reviews* 11, San Diego: University of California, pp. 175-205.
- Goody, Jack.** 2000. *The European Family*, Oxford: Blackwell Publishers
- Grandits, Hannes.** 2012. *Obiteljske i socijalne promjene u hrvatskim selima (18. – 20. stoljeće)*, Zagreb: FF press
- Gučetić, Nikola.** 1998. *Upravljanje obitelji*, Zagreb: Biblioteka Scopus
- Gulin Zrnić, Valentina.** 2006. Domaće, vlastito i osobno: autokulturna defamilijarizacija, U: *Etnologija bliskoga (zbornik)*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku naklada Jesenski i Turk, str. 73 – 97.
- Habermas, Jürgen.** 1988. *Filozofski diskurs moderne*, Zagreb: Globus
- Håland, Evy Johanne.** 2011. Emotion and Identity in Connection with Greek Death-Cult, Modern and Ancien, U: *Etnološka istraživanja*, Vol.1, No. 16, pp. 215-236.
- Halbwachs, Maurice.** 1992. *On Collective Memory*, The University of Chicago Press
- Harding, Sandra.** 1991. *Whose Science? Whose Knowledge?* Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Harding, Susan.** 1983. Žene i reči u jednom španskom selu, U: *Antropologija žene* (ur. Papić, Žarana i Sklevicky, Lydia), Beograd: Prosveta, str. 278 – 303.
- Herzfeld, Michael.** 1984. The Horns of the Mediterraneanist Dilemma, U: *American Ethnologist*, Vol. 11, No.3, Wiley, pp. 439-454.
- Herzfeld, Michael.** 1991. Silence, Submission, and Subversion: Toward a Poetics of Womanhood, U: *Contested Identities*, Princeton: University Press Princeton, New Jersey, str. 79-98.
- Herzfeld, Michael.** 1988. *The Poetics of Manhood*, Princeton: University Press Princeton
- Hilje, Emil.** 2004. Kontinuitet murterskih ranokršćanskih crkava, U: *Murterski godišnjak* br. 2, str. 35-49.
- Hilje, Emil.** 2004. Murter i Murterini u spisima šibenskog bilježnika Antonia Campolonga, U: *Murterski godišnjak* br. 2, Murter, str.137-148.

- hooks, bell.** 2004. *Feminizam je za sve: strastvena politika*, Zagreb: Centar za ženske studije
- Hrvatski enciklopedijski rječnik** (ur. Jojić, Mirjana, Matasović, Ranko et al.). 2004. Zagreb: Novi Liber
- Hrvatski običaji – Uskrs.** 2006. *Zbornik studenskih radova* (priredili Babić, Vanda i Miletić, Josip), Zadar: Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru
- Hymes, Dell.** 1980. *Etnografija komunikacije*, Beograd: XX vek
- Jambrešić-Kirin, Renata i Prlenda, Sandra.** 2009. *Glasom do feminističkih promjena*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Centar za ženske studije
- Juraga, Edo.** 2010. *Rječnik govora otoka Murtera*, Murter: Ogranak Matice hrvatske; Šibenik: Županijski muzej
- Juraga, Ivo – Nadov.** 2008. Murter u prvoj polovici 20. stoljeća – tradicijski život i običaji, U: *Murterski godišnjak* br. 6, str. 25 – 237.
- Juraga, Jakov – Mehan.** 2006. Diario, U: *Murterski godišnjak* br.4, str.75 – 201.
- Juran, Kristijan.** 2002. Novi podaci o stanovništvu Murtera od 15. do 17. st., U: *Čakavska rič* XXX, br. 1-2, Split, str. 361-373.
- Juran, Kristijan.** 2003. Povijesne okolnosti nastanka i širenja murterskog zemljišnog posjeda, U: *Murterski godišnjak* br. 1, str. 63-89.
- Juran, Kristijan.** 2004. Prilozi povijesti Murtera u prvoj polovici 17. stoljeća, U: *Murterski godišnjak* br.2, str.149-187.
- Juran, Kristijan.** 2006. Popis stanovnika Murtera iz 1765., U: *Murterski godišnjak* br. 4, str. 369-401.
- Juran, Kristijan.** 2008. *Otok Murter u razdoblju mletačke uprave (1412 – 1797)*, Doktorski rad, Zadar
- Juran, Kristijan.** 2013. Kornati od 14. do 19. stoljeća, U: *Toponimija kornatskog otočja*, Sveučilište u Zadru (gl. ured. Skračić, Vladimir), Centar za jadranska onomastička istraživanja, Zadar: Biblioteka Onomastica Adriatica, knjiga 6, str. 99-159.
- Jutronić, Andre.** 1949. Prilozi poznavanju stočarstva na Braču, U: *Hrvatski geografski glasnik*, Vol. 11-12, No.1, str. 117-132.
- Kale, Jadran.** 1995/1996. Nadnaravni karakter žene ocrtan otočnim predajama šibenskog kraja, U: *Ethnologica Dalmatica* 4-5, str. 83-107.
- Kale, Jadran.** 2004. Prinos poznavanju pučke pobožnosti na otoku Murteru, U: *Murterski godišnjak* br.2, str. 79-87.
- Kale, Jadran.** 2008. Tradicija na putu od pakla do raja i nazad, U: *Murterski godišnjak* br. 6, str. 11-24.

- Kapović, Mate.** 2009. Boje u jeziku, U: *Moć boja* (ur. Brenko, Aida et al.), Zagreb: Etnografski muzej Zagreb, str. 164-167.
- Karapetrović, Milena.** 2007. *Ona ima ime: o filozofiji i feminizmu*, Banja Luka: ART print
- Kaser, Karl.** 1992. The Origins of Balkan Patriarchy, In: *Modern Greek Studies Yearbook* 8, pp. 1-39.
- Kaser, Karl.** 2008. *Patriarchy after Patriarchy*, Berlin: Lit Verlag
- Kašić, Biljana.** 2005. Ženski studiji: feministička, epistemologija i epistemologija savezništva, U: *Filozofija i rod*, (ur. Bosanac, G., Jurić, H., Kodrnja, J.), Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, str. 119-133.
- Kodrnja, Jasenka.** 2005. Rodni aspekti etike, U: *Filozofija i rod*, (ur. Bosanac, G., Jurić, H., Kodrnja, J.), Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, str. 107-119.
- Kroeber, Alfred.** 1952. Culture, Events, and Individuals, In: *The Nature of Culture*, Chicago Press, str. 104-106.
- Kulušić, Sven.** 1984. *Murterski kraj*, Murter: Društveni centar
- Kulušić, Sven.** 2000. Naseljenost i vrednovanje kornatskih otoka od drevnih vremena do danas, U: *Hrvatski geografski glasnik*, Vol. 62 No.1, str. 43-65.
- Kulušić, Sven.** 2006. *Knjiga o Kornatima*, Murter: Murterski zbor
- Kurnati: sjećanje na zaborav.** 2012. (priredio: Šimat Banov, Ive), Murter: Nacionalni park Kornati
- Leacock, Eleanor.** 1986. Women, Power and Authority, In: *Visibility and Power*, (ed. Dube, Leela, Leacock, Eleanor, Ardener, Shirley), Oxford University Press, pp. 351-366.
- Leček, Suzana.** 2003. *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918-1941*, Zagreb: Srednja Europa
- Leger, Louis.** 1984. *Slovenska mitologija*, Beograd: Grafos
- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva** (priredio, Badurina, Anđelko). 1985. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber KS
- Levi-Strauss, Claude.** 1971. The family, In: *Man, Culture and Society*, (ed. by Shapiro, Harry L.), London: Oxford University Press, pp. 333-358.
- Levi-Strauss, Claude.** 1989. *Strukturalna antropologija*, Zagreb: Stvarnost
- Levi-Strauss, Claude.** 1997. The Culinary Triangle, In: *Food and Culture*, (ed. Counihan, C. and Van Esternik, P.), Routledge, New York, pp. 36-43.
- Levi-Strauss, Claude.** 2001. *Divlja misao*, Zagreb: Golden marketing
- Lips, Eva.** 1959. *Knjiga o Indijancima*, Zagreb: Naprijed

- Loizos, Peter and Papataxiarchis, Evthymios.** 1991. Gender, Sexuality, and the Person in Greek Culture, In: *Contested Identities*, Princeton: University Press Princeton, New Jersey, str. 221-235.
- Lozica, Ivan.** 1997. *Hrvatski karnevali*, Zagreb: Golden marketing
- Lulić, Jasenka.** 1983. *Svadbeni običaji*, monografija, Zadar: Narodni muzej u Zadru
- Lutz, Catherine and White, Geoffrey, M.** 1986. The Anthropology of Emotions, In: *Annual Review of Anthropology* Vol.15, Annual Reviews, pp. 405-436.
- Lytard, Jean-Francois.** 2005. *Postmoderno stanje*, Zagreb: Ibis-grafika
- Mac Cormack, Carol P. and Strathern, Marilyn.** 1980. *Nature, Culture and Gender*, Cambridge: University Press
- Marjanić, Suzana.** 2004. Životinjsko u vilinskom, U: *Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije*, (ur. Jambrešić Kirin, Renata i Škokić, Tea), Zagreb: Centar za ženske studije, str. 231-257.
- Marković, Jelena.** 2012. *Pričanja o djetinjstvu: Život priča u svakodnevnoj komunikaciji*, Zagreb: Biblioteka Nova etnografija
- Mauss, Marcel.** 1998. *Sociologija i antropologija* (sadrži Ogled o daru s predgovorom Claudea Levi – Straussa), Beograd: Biblioteka XX vek
- Mead, Margaret.** 1963. *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*, New York: William Morrow and Co
- Moć boja** (Brenko, Aida et al.). 2009. Zagreb: Etnografski muzej Zagreb
- Mudronja, Marko – Rebac.** 2004. Kulturne institucije i udruge u prošlosti, U: *Murterski godišnjak* br. 2, str. 417-425.
- Mudronja, Marko – Rebac.** 2007. *Tragom baštine*, Murter: Ogranak matice hrvatske Murter
- Moore, C. Calvin and Williamson, B. John.** 2003. The Universal Fear of Death and the Cultural Response, In: *Handbook of Death and Dying*, Sage Publications, str. 3-14.
- Moore, Jerry D.** 2002. *Uvod u antropologiju*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk
- Muraj, Aleksandra.** 1982. Obris svakodnevnog života zlarinskih težaka, U: *Narodna umjetnost* br.18, Zagreb, str. 569-632.
- Muraj, Aleksandra.** 2004. Samostalnost i/ili podređenost: ambivalencija društvenog položaja žena na Zlarinu, U: *Između roda i naroda* (ur. Jambrešić Kirin, R. i Škokić, T.), Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Centar za ženske studije, str. 85-97.
- Nicholson, J. Linda.** 1986. *Gender and History: The Limits of Social Theory in the Age of the Family*, Columbia University Press, New York
- Nietzsche, Friedrich.** 2007. *Volja za moć i problem istine*, Zagreb: Demetra

- Novalić, Fahrudin.** 2005. Rod društveni položaj i moć, U: *Filozofija i rod* (ur. Bosanac, G., Jurić, H., Kodrnja, J.), Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, str. 133-147.
- Ochs, Elinor and Taylor, Carolyn.** 1992. Family narrative as political activity, In: *Discourse and Society* 3/3, pp. 301-340.
- Okely, Judith.** 1992. Anthropology and Autobiography: Participatory Experience and Embodied Knowledge, In: *Anthropology and Autobiography* (ed. Okely, J. and Callaway, H.), London and New York, Routledge, pp. 1-28.
- Ortner, Sherry B.** 1973. On Key Symbols, In: *American Anthropologist*, New Series, Vol. 75, No. 5, Wiley, pp. 1338-1346.
- Ortner, Sherry.** 1983. Žena spram muškarca kao priroda spram kulture, U: *Antropologija žene* (ur. Papić, Žarana i Sklevicky, Lydia), Beograd: Prosveta, str. 152-183.
- Ortner, Sherry B. and Whitehead, Harriet.** 1982. Accounting for Sexual Meanings, In: *Sexual Meanings*, (ed. Ortner, Sherry B. and Whitehead, Harriet), Cambridge University Press
- Ortner, Sherry B.** 1996a. The Virgin and the State, In: *Making Gender: The Politics and Erotics of Culture*, Beacon Press, Boston, pp. 43-59.
- Ortner, Sherry B.** 1996b. Gender Hegemonies, In: *Making Gender: The Politics and Erotics of Culture*, Beacon Press, Boston, pp. 139-173.
- Ortner, Sherry B.** 1996c. So, Is Female to Male as Nature Is to Culture?, In: *Making Gender: The Politics and Erotics of Culture*, Boston: Beacon Press, pp. 173-181.
- Oštrić, Olga.** 2005. Stočari Bukovice na Velebitu, U: *Zbornik radova Olge Oštrić*, Zadar: Narodni muzej Zadar, str. 217-226.
- Papić, Žarana.** 1997. *Polnost i kultura, telo i znanje u socijalnoj antropologiji*, Beograd: Prosveta
- Papić, Žarana i Sklevicky, Lydia.** 1983. Antropologija žene – novi horizonti analize polnosti u društvu, U: *Antropologija žene*, (ur. Papić, Ž., i Sklevicky, L.), Beograd: Prosveta, str. 7-32.
- Pateman, Carole.** 1998. *Ženski nered*, Zagreb: Ženska infoteka
- Peoples, James and Bailey, Garrick.** 2009. *Humanity an Introduction to Cultural Anthropology*, Instructor's Edition
- Plas, Pieter.** 2003. Stočni diskurs i vukovi na svadbi u narodnoj tradiciji dinarskog areala: Metafore, Motivacije, Izvedbe, U: *Narodna umjetnost*, Vol. 40, No. 2, str. 81-116.
- Popović, Cvetko.** 1963. Stočarska kretanja u Bosni i Hercegovini, U: *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu* XVIII
- Povrzanović, Maja.** 1992. Etnologija rata – pisanje bez suza, U: *Etnološka tribina* 15, str. 61-80.

- Premuž Đipalo, Vedrana.** 2013. Hrvatska antropologija žene od sedamdesetih godina 20. stoljeća do danas: ženske teme u hrvatskoj etnologiji, U: *Ethnologica Dalmatica* 20/1, str. 146-166.
- Prica, Ines.** 2004. Žene obavljaju muški posao: rod i autoritet u hrvatskoj etnologiji, U: *Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije*, (ur. Jambrešić Kirin, Renata i Škokić, Tea), Zagreb: Centar za ženske studije, str. 33-49.
- Quinn, Naomi.** 1977. Anthropological Studies on Women's Status, In: *Annual Review of Anthropology*, No. 6., published by: Annual Reviews, pp. 181-225.
- Rajković, Marijeta.** 2003. Život žene u selima Senjskog bila, U: *Senjski zbornik*, vol.30 No.1, str. 539-586.
- Reiter, Rayna R.** 1975. Men and Women in the South of France: Public and Private Domains, In: *Toward an Anthropology of Women*, (ed. Reiter. R., R.), Monthly Review Press, New York and London, pp. 252-283.
- Ridd, Rosemary.** 1987. Powers of the Powerless In: *Women and Political Conflict*, (ed. Ridd, Rosemary and Callaway, Helen), New York University Press, New York, pp. 1-25.
- Rihtman – Auguštin, Dunja.** 1982. O ženskoj subkulturi u slavonskoj zadruzi, U: *Žena u seoskoj kulturi Panonije*, Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, str. 33-38.
- Rihtman – Auguštin, Dunja.** 1984. *Struktura tradicijskog mišljenja*, Zagreb: Školska knjiga
- Rihtman – Auguštin, Dunja.** 1988. The Communal Family Between Real and Imagined Order, U: *Narodna umjetnost* S. I. 2: 209-219.
- Rihtman- Auguštin, Dunja.** 1988. *Etnologija naše svakodnevice*, Zagreb: Školska knjiga
- Rodriguez, Noelle and Ryave, Alan.** 2002. *Systematic self-observation*, Thousand Oaks, CA: Sage
- Rubin, Gayle.** 1983. Trgovina ženama: beleške o 'političkoj ekonomiji' polnosti, U: *Antropologija žene* (zbornik), Beograd: Prosveta, str. 91-151.
- Sacks, Harvey.** 1996/1974. An analysis of the course of joke's telling in conversation, In: *Explorations in the ethnography of speaking*, (ed. Bauman, Richard and Sherzer, Joel), New York: Cambridge University Press, pp. 337-353.
- Scott, Joan Wallach.** 2003. Rod: Korisna kategorija povijesne analize, U: *Rod i politika povijesti*, Zagreb: Ženska infoteka, str. 47-73.
- See, Lisa.** 2011. *Zaljubljena Peonija*, Zagreb: Ljevak
- Segalen, Martine.** 2002. *Drugi i slični*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk
- Seremetakis, C. Nadia.** 1991. *The Last World: Women, Death and Divination in Inner Mani*, Chicago: Uni Chicago Press,

- Senjković, Reana.** 2006. Imagined Dalmatia: Locality in the Global Perspective, U: *Narodna umjetnost* 43/1, str. 203-219.
- Shweder, A. Richard, Bourne, J. Edmund.** 1993. Does the concept of the person vary cross-culturally?, In: *Culture theory*, (ed. Shweder, A.R., Le Vine, A.R.), Cambridge University Press, Cambridge, pp. 158-200.
- Silverman, David.** 1993. *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*, London, Sage
- Silverman, Sydel F.** 1975. The Life Crisis as a Clue to Social Function: The Case of Italy, In: *Toward an Anthropology of Women*, (ed. Reiter, R., R.), Monthly Review Press, New York and London, pp. 309-322.
- Simić, Andrei.** 1983. Machismo and Cryptomatriarchy: power, affect and authority in the coteremporary Yugoslav family, In: *Ethos* Vol.11. No.1/2 (Spring-Summer), Published by: Wiley, pp. 66-86.
- Skračić, Ante.** 1996. Crkvenost murterskog kraja, U: *Kornati, ekološke monografije* 7, Zagreb, str. 479-491.
- Skračić, Jerko.** 1943. *Osunčani otoci*, Zagreb: Matica Hrvatska
- Skračić, Milan.** 2006. Murter – naše misto malo, U: *Murterski godišnjak* br. 4., str. 209-273.
- Skračić, Tomislav.** 2003. Murterini i njihove prodivke, U: *Murterski godišnjak* br.1, str. 169-215.
- Skračić, Tomislav.** 2004. Naš anđeo - Esej o općem kultu svetoga Mihovila Arkandela, U: *Murterski godišnjak* br. 2, str. 427-438.
- Skračić, Tomislav.** 2005. Murterska čitaonica – Stoljetna priča o Hrvatima, Dalmaciji i Murteru, U: *Murterski godišnjak* br. 3, str. 25-116.
- Skračić, Vladimir.** 1987. Toponimija Kornatskog otočja, U: *Onomastica Jugoslavica*, Zagreb: Razred za filološke znanosti JAZU 12, str. 17-218.
- Skračić, Vladimir.** 2002. Kornati i Kurnati, U: *Čakavska rič* XXX, br. 1 – 2, Split, str. 63-77.
- Skračić, Vladimir.** 2003. Kurnaska gajeta – sveti brod, U: *Čakavska rič* XXXI, 1- 2, Split, str. 33-51.
- Skračić, Vladimir.** 2004a. Glosar, U: *Kornati*, Zagreb, Biseri Jadrana, str.19-44.
- Skračić, Vladimir.** 2004b. Prezimena mjesta Murtera, U: *Murterski godišnjak* br. 2, str. 289-323.
- Skračić, Vladimir i Bašić, Nikola.** 2003. Kolonija Kornati, U: *Murterski godišnjak* br.1, str. 89-135.

- Skračić, Vladimir.** 2006. Nadničarska topografija Jakova Jurage Mehana, U: *Murterski godišnjak* br. 4, str. 339-349.
- Skračić, Vladimir.** 2013a. Toponimi – zadnja crta obrane kornatskog identiteta, U: *Toponimija kornatskog otočja* (gl. ured. Skračić, Vladimir), Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Zadar: Biblioteka Onomastica Adriatica, knjiga 6, str. 1-7.
- Skračić, Vladimir.** 2013b. Tko je i kako imenovao u Kornatima?, U: *Toponimija kornatskog otočja* (gl. ured. Skračić, Vladimir), Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Zadar: Biblioteka Onomastica Adriatica, knjiga 6, str. 511-549.
- Sklevicky, Lydia.** 1996. *Konji, žene, ratovi*, (odabrala i priredila Rihtman - Auguštin, Dunja), Zagreb: Ženska infoteka
- Spirin, Vanja.** 1997. *Hrvatski mitovi i legende*, Zagreb: Pegaz
- Stamenković, Barbara.** 2005. Ženski nered – legitimirajuće preko subverzivne etikete do dekonstrukcije, U: *Filozofija i rod*, (ur. Bosanac, G., Jurić, H., Kodrnja, J.), Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, str. 79-93.
- Stipanela, Ante.** 1997. *Balade o Kurnatariman*, Zagreb: Zavičajni klub Murterinov u Zagrebu
- Stojković, Marijan.** 1936. Sretni i nesretni dani, U: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 30/2:62-64., Zagreb
- Strathern, Marilyn.** 1972. *Women in Between Female Roles in a Male World: Mont Hagen*, New Guinea, London: Seminar Press
- Stulli, Bernard.** 1987. Povijest Zlarina, U: *Narodna umjetnost*, Zagreb, vol.17, str.11-202.
- Supek, Olga.** 1980. Kulturne veze Pelješca sa svojim hercegovačkim zaleđem, U: *Pelješki zbornik*, (ur. I. Fisković), br. 2, str. 197-212.
- Supek, Olga.** 1987. Darivanje kao totalna komunikacija, U: *Etnološka tribina* 10, str. 7-18.
- Supek, Olga.** 1987. Teorija o daru Marcela Maussa, U: *Emil Durkheim i suvremena sociologija*, (zbornik radova), Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske, str. 99-105.
- Supek, Olga.** 1988. Gender Inversion in the Contemporary Carnival: Saturnalia or an Echo of a Changing Reality?, In: *Contributions to the Study of Contemporary Folklore in Croatia*, Zagreb: Institute of Folklore Research
pp. 23-35.
- Supek, Olga.** 1989. Peasant Versus Capitalist Worldview in Vinogorje of the 1930's, U: *Etnološki pregled*, vol. 25, Beograd, pp. 61-81.
- Supek, Olga.** 1994. Effects of Emigration on a Rural Society, Demography, Family Structure and Gender Relations in Croatia, In: *Roots of the Transplanted*, (ed. Hoerder, D. & Blank, I.),

East European Monographs, Columbia U. Press, New York, pp. 311-339. /koautorstvo sa Čapo, J./

Supek, Olga. 1996. Women's Entrepreneurship and the Dissolution of Zadruga in the 19th. Century Slavonia, In: *Studia ethnologica Croatica*, vol.7/8, no.1, Zagreb, pp. 259-265.

Šantek, Goran Pavel. 2006. Etnografski realizam i uloga etnologa religije, U: *Etnologija bliskoga* (ur. Čapo Žmegać, Gulin Zrnić, Šantek), Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku naklada Jesenski i Turk, str. 53-73.

Šikić, Ive – Balara. 2004. *Trudni dan*, Murter: Ogranak matice hrvatske Murter

Šikić, Zvonimir. 2011. *Knjiga o kalendarima*, Zagreb: Profil

Šikić – Mićanović, Lynette. 2012. *Skriveni životi: Prilog antropologiji ruralnih žena*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Škokić, Tea. 2004. Feministička antropološka kritika: od univerzalizma do razlike, U: *Između roda i naroda*, (ur. Jambrešić Kirin, R., i Škokić, T.), Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Centar za ženske studije, str.17-33.

Špralja, Izak. 2011. *Murtersko glagoljaško pjevanje*, Matica Hrvatska – Ogranak Murter Župa Murter

Tannen, Deborah. 2010. I can't Even Open My Mouth, In: *Annual Editions Anthropology* 09/10, Mc Graw Hill Higher Education, pp. 47-55.

Taylor, R. Michael. 2003. Dealing With Death Western Philosophical Strategies, In: *Handbook of Death and Dying*, Sage Publications, str. 24-34.

Todorova, Maria. 1997. *Imagining the Balkas*, New York, Oxford: Oxford University Press

Toponimija otoka Murtera (gl. ured. Skračić, Vladimir). 2010. Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Zadar: Biblioteka Onomastica Adriatica, knjiga 4

Toponimija kornatskog otočja (gl. ured. Skračić, Vladimir). 2013. Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Zadar: Biblioteka Onomastica Adriatica, knjiga 6

Turner, Mark. 1996. *Literary Mind. The Origins of Thought and Language*, New York and Oxford University Press

Turner, Victor. 1984. Liminality and the Performative Genres, In: *Rite, Drama, Festival, Spectacle: Rehearsals Toward a Theory of Cultural Performance* (ed. MacAlon, J.), Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, pp. 19-41.

Van Gennep, Arnold. 1960. *The Rites of Passage*, Chicago: The University of Chicago Press,

Vince Pallua, Jelka. 1995/1996. History and Legend in Stone – To Kiss the Baba, In: *Studia ethnologica Croatica*, Vol.7/8, Zagreb, str. 281-292.

- Visweswaran, Kamala.** 1997. Histories of Feminist Ethnography, In: *Annual Review of Anthropology*, No. 26, published by: Annual Reviews, pp. 591-621.
- Vitez, Zorica,** 2003, *Hrvatski svadbeni običaji*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga
- Von Humboldt, Wilhelm.** 2010. *O raznolikosti gradbe ljudskih jezika i o njezinu utjecaju na duhovni razvoj čovječanstva*, Zagreb: Alfa d d.
- Vukušić, Ana-Marija.** 2013. *U sridu: Sjećanje, pamćenje i život Alke*, Zagreb: Biblioteka Nova etnografija
- Wallach Scott, Joan.** 2003. *Rod i politika povijesti*, Zagreb: Ženska infoteka
- Weber, Max.** 1999. *Vlast i politika*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo
- Weigle, Marta.** 1982. *Spiders and Spinsters: Women and Mythology*, University of New Mexico Press
- Wood, R. William and Williamson, B. John.** 2003. Historical Changes in the Meaning of Death in the Western Tradition, In: *Handbook of the Death and Dying*, Sage Publications, str. 14-24.
- Wrong, Dennis Hume.** 1995. *Power: Its Forms Bases and Uses* (Second ed.), New Brunswick: Transaction Publishers
- Yuval-Davis, Nira.** 2004. *Rod i nacija*, Zagreb: Ženska infoteka
- Zamarovsky, Vojtech.** 1985. *Junaci antičkih mitova. Leksikon grčke i rimske mitologije*, Zagreb: Školska knjiga
- Zaninović, Mate.** 1968. *Nadzor škola u Dalmaciji do propasti Austro-Ugarske 1918 i rad škola na oslobođenom području 1941-1945*, Zagreb
- Zimbalist Rosaldo, Michelle.** 1974. Woman, Culture, and Society: A Theoretical Overview, In: *Woman, Culture, and Society*, (ed. by Zimbalist Rosaldo, Michelle and Lamphere, Louise), Stanford University Press, Stanford, California, pp. 17-43.
- Žene i muškarci u prošlosti 19. i 20. stoljeća**, (ured. Popova, Kristina, Vodeničarov, Petar, Dimitrova, Snežana). 2002. Blagoevgrad: Art print
- Župan, Dinko.** 2009. Foucaultova teorija moći i kritika pojma rod U: *Časopis za suvremenu povijest* 41(1), Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 7-24.

b) Izvori:

Autobiografski zapis (anoniman autor)

Delorko IEF rkp 202 = Olinko Delorko. 1955. *Narodne pjesme s nekih šibenskih otoka (Zlarin i Murter)*. Rukopisna zbirka br. 202

Jakov, Jerat, *Pisme iz zadaće*

Kaser, Karl. 1994. *The Balkan Family Pattern*, Referat pročitan na simpoziju, Where does Europe end?, Budimpešta

Levak, Žarko. 1956. *Etnografska građa s otoka Murtera (ribarske družbe, sprave, godišnji običaji, porod, svadba, smrt)*, arhivska zbirka Odsjeka za etnologiju HAZU – a, NZ 66, 10 strana

Šikić, Ive – Balara. 1966. *Pisme*, Murter

Šikić, Katica. 1998. *Bure i bonace*, samostalno izdanje, Murter

c) Internetski izvori:

<http://www.fantasy-hr.com/mitologije-svijeta/slavska-mitologija>, 18. 02. 2011.

<http://www.otok-murter-hr/>, 10. 06. 2011.

<http://voxfeminae.net/cunerview/politika-drustvo/item/6033-judith-butler/6033-judith-butler>; 17. 10. 2014.

<http://www.feminizam.info>, 20. 10. 2014.

<https://ebibliotekasocommunitas.files.wordpress.com/2011/12/misel-fuko-hrestomatija1.pdf>, 24. 12. 2014.

SAŽETAK

Tematski se ova radnja fokusira na nekoliko pitanja o patrijarhalnom sustavu Murtera i Kornata u kasnom 19. stoljeću i u prvoj polovini 20. stoljeća:

Prvo, zašto se patrijarhat održao tako dugo bez obzira na povijesne, gospodarske i kulturne promjene u tom razdoblju? Naime, kako je Murter bio prenapučen i stanovnici jedva preživljavali, uz visoke stope smrtnosti, Murterini su se između 1851. i 1896. godine otkupom proširili na Kornate. Do tada težačko murtersko naselje orijentiralo se prema moru, a nova znanja i vještine, u kojima su sudjelovale i žene, ušla su u svakodnevicu (navigacija, meteorologija, ribolov, rad na brodovima i u pristaništima). Novi vlasnici kornatskih kolonatskih posjeda postupno su se počeli ekonomski izdizati iz ostale populacije, a njihove su obitelji bile brojnije i složenije - često strukturom bratske zajednice - radi održavanja tih dislociranih posjeda. U Kornatima, na udaljenosti i u izolaciji od šire zajednice, svoje su nemire obuzdavali okrenutošću k duhovnom životu, odnosno religiji. Sve te promjene, međutim, nimalo nisu izmijenile patrijarhalne odnose unutar obitelji i šire zajednice.

Drugo pitanje kojim se autorica bavi je da li je taj patrijarhalni poredak, opisan u prvom dijelu radnje, sadržavao i moment subverzije, odnosno unutarnju dinamiku i tenzije koje dominantni sustav nisu, doduše, narušavale, ali su životu žena davale određenu moć i prostor djelovanja. Taj, velikim dijelom „nevidljivi“ prostor, autorica smješta u različite komunikativne odnose - emocionalne, narativne i simboličke - te ih tim redom detaljno opisuje i analizira.

Konačno, kao treći problem autorica postavlja pitanje na koji su se način u murterskoj lokalnoj kulturi pozicionirali pojedinci koji su svojim načinom života odskakali od kulturnih normi. Opisavši momente iz njihovih biografija, autorica nam pokazuje, s jedne strane, kakve su nove prostore unutar kulture ti pojedinci otvarali, a s druge strane, prema kolektivnoj memoriji, do koje ih je mjere zajednica prihvaćala ili odbacivala.

Putem etnografskog, dubinskog istraživanja na jednom lokalitetu u Dalmaciji, gdje je autorica *insajder*, a stavljajući rezultate istraživanja u poredbenu perspektivu s istim fenomenom na Sredozemlju, ovaj nam rad donosi nova znanja o rodnom i povijesnom ustrojstvu patrijarhata kod nas. Ujedno je to prva cjelovita etnološko-antropološka monografija u Dalmaciji s fokusom na antropologiju roda.

Ključne riječi: Kornati, Murter, Dalmacija, patrijarhat, subverzija, rodne uloge, 19. stoljeće, 20. stoljeće

SUMMARY

PATRIARCHAL POWER RELATIONS AND THEIR SUBVERSION IN THE CULTURE OF MURTER AND KORNATI FROM MID 19th TO MID 20th CENTURY

This thesis' topic is focused on several problems related to the patriarchal cultural system of Murter and Kornati islands (Dalmatia, Croatia) in the late 19th century and the first half of the 20th century. The first question is: how come the patriarchal relations held on unchanged for so long, regardless of major historical, economic and cultural changes that occurred in that period? Namely, since Murter suffered agricultural overpopulation, poverty and high mortality rates, the inhabitants took the opportunity to obtain additional lands on Kornati between 1851 and 1896. Up to then land oriented, Murterini now had to reorient themselves towards the sea, learning navigation, meteorology, fishing, work on boats and boat landings..... new knowledge, skills and daily tasks for men and women alike. New owners of the Kornati lands gradually became an economically stronger stratum in the village, with larger families – frequently of fraternal joint family structure – in order to manage both the village farms (olive groves, vineyards etc.) and dislocated ones. While in Kornati, isolated, cramped in tiny houses and exhausted from physical work or navigation, they turned to religion in order to calm down their fears and restlessness. But despite all of this, nothing changed in the patriarchal order of the family and community.

The second question about patriarchy that the author poses is whether this dominant system of norms and power, as described in the first chapters, contained also a subversive dimension, an inner dynamics of tensions. Those did not destruct the pervasive patriarchy, however, but did create an “invisible” domain of power and action for the women of Murter and Kornati. The author locates this domain in the women's communicative network of relations – whether emotional, narrative or symbolic - and devotes a significant number of pages to a detailed description and analysis of each.

Finally, the third major question of this work concerns literally “extra-ordinary individuals”, i.e. those who positioned themselves outside of the ordinary normative framework of this local culture - whether men or women. Describing particular moments from their biographies, the author shows, on one hand, how they managed to create a space for their individual differences; and on the other hand, how, according to collective memory, the community either accepted or rejected them.

This study is based on a detailed ethnographic research in a Dalmatian locale where the author is an insider; but she interprets her data in the comparative context of the anthropology of the Mediterranean. The result is new knowledge about the historical construction of patriarchy in Croatia. At the same time, it is the first ethnological/ anthropological monograph in Dalmatia focusing on the anthropology of gender.

Key words: Kornati, Murter, Dalmatia, patriarchy, subversion, gender, 19th C, 20th C

11. PRILOZI

KAZIVAČICE I KAZIVAČI IZ MURTERA

1. Luce Skračić rođ. Marušić 1920. godine u Murteru

Radosno me je dočekala, nevjerojatnog duha, prisebna, puna sjećanja. Rekla mi je da obavezno stavim da je rođena Marušić. U sobi u Domu za umirovljenike u Šibeniku s njom je još jedna Murterka. Kako je tog dana, 13. 02. 2013, bio prvi dan Korizme za večeru su imali *pršunate*. Nije htjela večerati jer je rekla da ih ne voli, ali je inzistirala da ih donesu za mene. Luce je rođena 1920. godine i jedina u svojoj generaciji (od 98-ero djece) završila je stručnu školu u Šibeniku.

O obiteljskom životu mi je ispričala da su otac i mati morali jednako raditi u polju, a kad bi došli kući žena je nastavljala s kućnim poslovima, a otac je odlazio u *palt*. Žena je na to morala štititi kao i na puno drugih situacija jer je tako moralo biti. Pričala mi je da su mnogi muževi tukli svoje žene. Njena prijateljica je imala muža koji je jako bio privržen majci i kad bi ga majka nagovorila on bi udario svoju ženu. Jednom mu je žena vratila tako da ga je udarila *glamjun* i poslije toga je više nije tukao. Luce je rekla da je njena sreća bila skladan bračni život, ali da se to izvan njenog doma nije smjelo znati. Naime, jak muškarac drži red u kući svojim autoritetom, a ako sklad izvire iz uzajamnosti, onda se muškarac drugima čini slabićem. Nabrojila mi je tri najvažnije stvari, pored braka, u njenom životu i to ovim redoslijedom: kopanje, Bog i *pivanje*. U njenoj obitelji nikad nikoga sunce nije uhvatilo u krevetu. Rano su se ustajali i marljivo radili cijeli dan i cijeli život. Jednom je, pričala je, jaka bura puhala osam dana. Nije se moglo iz kuće izaći i onda se njen djed osmog dana popeo na brdo i gledao Velebit i vratio se prognozirajući vrijeme sa sljedećim riječima: *Dica sutra će lipo vrime, oblaci su na Velebitu raščešjani, more se na Kurbu¹⁸⁵ ne baca, Sunce je uvedro zapalo, skoro se vidi talijanska granica, Lucijetu (Mjesec) možeš rukun uvatiti, Mrtovnjaci¹⁸⁶ su dali ruke jedan drugomu.*

Obećala sam joj da ću opet doći. Bio je to topao razgovor. Luce je prepuna raznih znanja i pjesama, brzo skače s teme na temu i sve povezuje.

¹⁸⁵ Jedan od otoka. Pretpostavka da je dobio ime od lat. pridjeva *curvus* – zavinut.

¹⁸⁶ Mrtovnjaci ili Mrtenjaci, otoci u Kornatima.

Slika 51. Luce 13. veljače 2013. (foto. K. Turčinov)

2. Luce Mira Šikić Bortulova, rod. 1924.

Većina kazivačica ima i nadimak. Na primjeru mojih kazivačica one koje su se udale nose nadimak muševe obitelji ili muševoga imena, a one kojima su muševi došli *u laštvo* – došli za zeta nose nadimak po obitelji svoga oca. Međutim ovi nadimci koji su izvedeni kao posvojni pridjevi prezimena ili imena služe u identifikacijske svrhe. Polje nadimaka ima svoju širu, razgranatiju, sadržajnu strategiju koja sadržava osim identifikacijskih često simboličke i psihološke poruke¹⁸⁷.

Razgovor smo vodile u svibnju 2011. godine. Do danas živi u svojoj kući u Murteru i svakodnevno kuha, radi u vrtu, šije i krpa vrlo precizno. Sjećam se kad sam bila mala djevojčica da sam se s njihovim brodom vozila u Kornate. Mira je tada bila u punoj snazi i svakodnevno radila u polju i išla s mužem na *mriže*. Trebalo je zavezati najlonski konac za udicu, a njene ruke ispucane i otvrdjele od vjetra i soli nisu osjećale taj tanki konac pa sam joj ja vezala čvor. Tu sliku njenih ispaćenih ruku i danas vidim.

Njena mati Anka voljela je momka koji je uzeo drugu. Udala se je tek od trideset godina. Za curu rođenu 1893. godine bila je stara cura pa se je mogla udati jedino za udovca. Njen mladoženja-

¹⁸⁷ Pogledati: Skračić, Tomislav. 2003. Murterini i njihove prodivke. U: *Murterski godišnjak* 1, str. 169-214.

udovac imao je iz prvog braka dvije kćeri i sina, a zajedno su imali još tri kćeri. Tog jedinog *pastorka* Mikulu njena je mati u njegovoj bolesti njegovala kao da je njen. Ostao joj je sklon cijeli život.

Mira priča da su je roditelji kao desetogodišnju djevojčicu *dizali iz škole* i vodili u Kornate *čupati masline*. Kad su bili *burnji* dani *poščikali* bi joj prsti na rukama i nogama. Mati bi joj trljala prste da joj se ne smrznju, ali bi isto s ocem morala ići na *carice*.

S prijateljicama je išla *brodum u travu*, ali u ribolov nisu išle same. Dok je bila djevojčica smetalo joj je nemirno more, ali kada je počela ribariti više nije. Kaže da bi je tako zaokupili poslovi oko mreža da nije ni primjećivala kakvo je vrijeme. Rado je išla u Kornate jer su imali kuću u Velikim Vrujama gdje je bilo puno kuća. Imala je tamo puno prijateljica, a bilo je i mladih momaka. Navečer bi se uz neki posao družili u onoj kući u kojoj su imali najbolje svjetlo. Njeni su u kući imali samo *ujenicu*, ali neki rjeđi imali su *gaš* koji je davao bolju svjetlost i primili bi ih u svoju kuću pa bi tamo prele vunu i pjevale. Mira kaže da su njeni kuću gradili 1882. i 1883. godine, a da su *gušternu* u kuću stavili oko 1900-te. Tada je, pričala je, bila moda imati *gušternu* u kući. Moguće da je ta moda imala svoje korjene u teškom životu Kornatara kada je zbog nedostatka vode ili zbog nedostatka kvalitetne vode smrtnost ljudi bila velika. Smještajući *gušterne* u kuću Kornatari su vodi dali mjesto koje zaslužuje. Voda na sigurnom i u zajednici s ukućanima koji zahvaljujući njoj žive.

Mira i njen muž Joso zagledali su se kad je njoj bilo sedamnaest godina. Ali počeo je Drugi svjetski rat i Josu je otišao u rat. Pisao joj je kad je mogao međutim u Murteru je bilo nekoliko Mira s istim prezimenom pa bi često kriva dobila pismo. Poslije rata su se oženili i rodila je tri sina. Čitavu trudnoću bi išla u Kornate, ali bi par dana prije poroda ipak došla doma u Murter. S zadnjim sinom Borisom danima je bilo *slabo vrime*, puhala je jaka bura i padao snijeg. Kad su se nekako probili do Murtera treći dan je rodila.

Luce Dopinova iz Žuta nije uspjela doći do Murtera 1953. godine. Krenuli su iz Žuta kada su joj počeli trudovi, ali su morali stati na Gangaro i uzeti Mariju *Kušinu* da joj bude babica i tako se mali Dragulo *rodija u gajeti*.

Bio je i jedan bračni par koji nećemo imenovati jer je tako bolje, kaže kazivačica. Žena je bila u drugom stanju i išli su u Murter. On je htio s njom voditi ljubav dok su plovili Pučinom, a ona nije htjela, a i bilo ju je strah da će joj *napraviti dite poviše diteta*. Bacila se u more, a on za njom. Zamalo su se oboje utopili.

Slika 52. Mirin muž Joso *pribire mriže* (Izvor: privatna zbirka)

Slika 53. Razgovor s Mirom 06. svibnja 2011. godine (foto: K. Turčinov)

3. Dobrila Turčinov, rođ. 1925.

Razgovorljiva i vedre naravi. Ispričala mi je da je jednom provela bez prekida na Siti¹⁸⁸ šest mjeseci. Kaže da bi kupili 2-3 vreće brašna, uzeli vina i ulja i otišli u Kornate; ako su Božić učinili doma Uskrs su morali u Kornatima.

4. Ive Šikić Balara, rođ 1931.

Skroman čovjek kojemu nije stalo do društvenog prestiža i *čakula*. Uvijek u zbivanju, ali u tišini svog unutarnjeg svijeta. Svoj senzibilitet i kreativnost izražava kroz pjesmu kao tekstopisac, crtač, komediograf, kao pjevač i u osobnom kontaktu. Svaki i slučajni susret s njim na ulici je susret duša; uvijek ima neku dosjetku, komentar koji te nikad ne ostavlja ravnodušnim. Jednom sam sjedila na terasi jednog kafića u centru Murteru, pila kavu i gledala Ivu kako dolazi iz Sela na Hraminu. Pogled mu zapne za svaku zanimljivost koja je u tom trenutku prisutna, film koji će biti na programu, nastup nekog *benda*, neobično odjeveni mladi turisti, njegovi mještani s kojima nešto prokomentira kratko, ali duhovito i toplo. Tako taj čovjek otvorenog duha korača kroz svoj trudbeni život. Ive je cijeli život pjevao i još pjeva kao crkveni pjevač u crkvi, na pogrebima i procesijama. Ponekad i ja budem prisutna u masi i znam da uvijek kad on *počima pismu* to je intonacijski bez greške, što nije sa svim pjevačima slučaj.

Slika 54. Ive Šikić Balara, Cliff Robertson, Marija Jerat i Maria Schell za vrijeme snimanja filma *Pobješnjelo more* 1959. godine na otoku Mani (Izvor: U: *Biseri Jadrana: Kornati*, str.179.)

¹⁸⁸ Otok ima i svoj otočni niz, koji se zove sitski, a uz žutski niz, ostao je izvan granica Nacionalnog parka. Murterini te otoke zovu *Gornji Kurnati*.

Slika 55. Sve Kurnatarice koje su statirale u filmu *Pobješnjelo more* (Izvor: U: *Biseri Jadrana: Kornati*, str.179.)

Moja baka, tada već majka petero djece, također je statirala u ovom filmu. Pričala mi je da je od honorara kupila prvi bračni krevet.

5. Petra Šimat Banova, rođ. 1931.

Ako se za nekoga može reći da je spoj mudrosti i duhovitosti to je onda Petra. Njezini, ne znam kako da ih drugačije nazovem nego, aforizmi su mnogoživotni. Kada priča i o najtežim danima svog života samo poteku duhovite situacije, a ona to izgovara potpuno ozbiljna i ispod oka gleda čekajući reakciju.

Petra je bila siromašna, a njen Dragulo je bio toliko siromašan da se je *uda*. Došao je živjeti kod Petrinih. Vječna oskudica. Puno se radilo, a nikad novaca. Petra priča da tjednima ne bi jeli meso. Jednom je u nedjelju stavila veliki lonac s povrćem za juhu i vodom na peć na drva, ali nije imala za meso. I zato je lukavo otišla van kuće. Njen otac je prolazio više puta kroz kuhinju i otklopio bi lonac i vidio da voda vri, ali da u njoj nema mesa te mu je na kraju dosadilo: otišao je u mesnicu i kupio meso za ručak i stavio ga u lonac.

Dragulo, Petrin muž, uglavnom je radio poslove na *intradi*, a od toga nije bilo novaca pa bi Petra molila susjeda ribara kad im bude izostao koji član ribolovne družine da pozovu njenog Dragula. Ti bi pozivi najčešće došli u zadnji tren, ranom zorom dok bi Dragulo premoren od prethodnoga

dana još spavao. Jednom je to bilo hladne zimske zore i Petra se digla i odgovara susjedu na poziv: *oće Drago, oće*, a Drago iz kreveta odgovara: *kako oće kad neće*.

6. Marija Turčinov Stipičeva, rođ.1932.

Moja majka. Nisam htjela unositi nikoga iz obitelji u rad, ali nju kao kazivačicu je bilo nemoguće zaobići jer je i Kurnatarica i Murterka, nepresušno vrelo priča, fantastične memorije, organizatorica i aktivno društveno zainteresirana za sva zbivanja (mise, zornice, krunice, sprovode, vjenčanja, promocije, imendane, rođendane...), zaljubljena u *pismu* do najmanjih stanica svog bića. Moja baka je pričala o njoj da je imala prijateljica u gotovo svakoj kući od Južnoga kraja (početak Murtera) pa do Betine (susjedno selo). Jednom je moj sin kao osmogodišnjak imao u školi sastav *Moja baka* nakon kojeg me je učiteljica pozvala u školu na razgovor zbog sumnje da dijete voli izmišljati. Naime, u sastavu je napisao da on i baka navečer prije spavanja prebroje koliko je ljudi toga dana prošlo kroz njihovu kuću i da bi izbrojili na neke dane 30, a na neke 40 ljudi, i dalje da mali piše da je baka profesionalna pjevačica i da baka može *ljude voditi žedne preko vode*. Ja sam je saslušala i objasnila joj da je sve to dijete čulo od svoje bake. Školovanje joj je bilo kratko, počeo je rat, pa je svećenik ponekad dolazio kući poučavati je čitanju, pisanju i računanju. Pričala je da bi joj se u tim kućnim satima obrazovanja njen brat Tomo sakrio ispod stola pa bi joj šapćući pomagao rješavati zadatke iz matematike. Mnogo ju je momaka pitalo za udaju pa iz tog razdoblja ima i jedna pjesma:

Po Butinun jedna cura fina

Po imenu Marija Zvonina

Kad na ide zemljicu ne tiče

Nego samo vratićun zakriće.

Udala se od dvadeset godina. Radila je na zemlji i vodila brigu o obitelji i kući, ali je razvila visoku diplomaciju u međuljudskim odnosima, kako u obitelji tako i među svojim prijateljima. Jednom sam sama *čupala masline* na jednoj njivi desetak minuta od kuće u Murteru. Bio je dogovor da će mi mama donijeti ručak u polje da ne gubim vrijeme. Bilo je to prvu godinu nakon smrti mog oca, a njenog muža, i ona tada još nije radila u polju. Svima je već bio donesen ručak koji su radili na okolnim njivama, jedino nje nikako još nema. Kad zazvoni moj mobitel i ja vidim da me zove s kućnog broja, a ona mi kaže da je na groblju i da će kad dođe kući spremiti jelo pa da će tek onda doći s ručkom. Ja joj na to odgovaram da mi na mobitelu piše da je doma, a ona meni odgovara: *neka piše što piše, ali ja znan de san*.

Toliko o Mariji u ovom radu, a u nekom drugom bit će o njoj i Petri puno više.

7. Ante Skračić, rođ. 3. 3. 1933.

Svećenik u mirovini, brat moga djeda, u našoj obitelji zvan *stric pop*, a sada na stanu u šibenskoj biskupiji. Dugogodišnji murterski svećenik, a i Murterin i Kurnatar. U tišini njegovog apartmana vodili smo zanimljiv i koristan razgovor koji mi je razjasnio neke momente, kao npr. Ivanjske vatre i djelovanje svećenika don Nike Plančića.

8. Iva Kovačev Božidarova, rođ. 1934.

Vrijeme koje smo provele u razgovoru samo je proletjelo. Iva je jako spretna, brza i radišna žena. Najbolja je ženska moreplovka iz starije generacije, ali to nije sve. Jednom sam u doba kad se *čupaju* masline bila u uljari u Murteru. Tamo su bila i tri Ivina sina koji su donosili puno vreća maslina za meljavu. Mislim da je bilo 3-4 *makine*¹⁸⁹, a kako su bile u mrežastim vrećama vidjelo se da su očišćene. Kada su završili s istovarivanjem došao je do mene njen sin, inače moj prijatelj, i rekao mi *ovo je sve Iva sama ubrala i očistila i poslala nan iz Kurnat*.

Za Ivu se kaže u Murteru da *radi za dvi žene*.

Ivina svekrva je bila Zula, djevojčica koja je naučila čitati i računati vezući brojke i slova na tkaninu. Zula je rodila šestoro djece, a troje joj je umrlo od upale pluća. Živjela je 102 godine i to kroz tri stoljeća, a još joj je trebalo samo mjesec dana života da bi navršila 103 godine. Ostala je udovica sa 38 godina. Tvrdila je da je zdrava zato što nikad u životu nije pojela paštetu ili neki industrijski suhomesnati proizvod i nikad nije jela za večeru ono što je ostalo od ručka. Uvijek je sjedila *na glavi o' stola* jer se osjećala glavom obitelji iako je imala i sina. Zula nije nikad naučila plivati, dok je njena nevjesta Iva *tukla more* cijeli život, jedreći, veslajući i ribareći. Išla je na *šabatu, jaglaru i buskavicu*. Znala je mnoge ribarske pošte i donosila novce u kuću.

¹⁸⁹ Mjera od oko 300 kg.

Slika 56. Zula (Izvor: privatna zbirka)

Slika 57. Iva s prijateljicama u nedjeljnoj šetnji 1940 –ih godina (Izvor: privatna zbirka)

Fotografirao ih je jedan momak iz Vodica koji se zagledao u Ivu i dolazio je u Murter ponekad nedjeljom. Iva je druga s lijeve strane. Odjeća na njima je blagdanska, a poneka od njih je i posudila neki odjevni predmet od prijateljice za tu šetnju. Sve su istaknule lančiće koji su uz naušnice bili jedini nakit koji su imale.

9. Lidija Turčinov, rođ. 1936.

Uz toplu peć u njenoj kuhinjici provele smo ugodan razgovor.

Pričala mi je da ju je u drugom razredu osnovne škole gurnula jedna prijateljica i tada je slomila nogu. Nakon prijeloma noga joj nije dobro zarasla i dobila je tuberkulozu kostiju. Dugo je bila po bolnicama i cijeli život ima problema s tom nogom. Završila je četiri razreda osnovne škole, a u petom je dobila upalu zglobova i zbog toga je morala završiti školovanje. Išla je u Kornate, *digli bi je iz škole*. Kopala je, ali samo svoje, nije išla *u težake*, štedjeli su je zbog bolesti. Mati joj je kupila singericu - stroj za šivanje *na brodić* (u obliku brodića) za vrijeme Drugog svjetskog rata. Naučila je šiti, plesti, vesti i kukičati i do danas s tim vještinama popravlja skromni kućni budžet. Nije naučila plivati; majka joj je zabranjivala jer je smatrala da je to nemoralna radnja. Kaže da ju je ne jednom išibala zbog njene želje za plivanjem.

Slika 58. Lidija u bolnici u Biogradu 1958. godine (Izvor: privatna zbirka)

Slika 59. Lidijina mati na radnom mjestu u Murteru (Izvor: privatna zbirka)

10. Mira Turčinov Peina, rođ. 1941.

Živi u Murteru na samoj rivi. Kaže da je *po jugu puno vlage*, ali za burnjih i sunčanih dana je ugodno. U miru tog lijepog morskog ambijenta provele smo za mene koristan razgovor. Mira je duhovita i pametna žena i odnose vidi slojevito.

Mira je još u *zivci* počela ići u Kornate. Dok je išla u školu, a završila je četiri razreda, često bi je *digli iz škole* i povelu u Kornate ili u doba maslina, ili u doba sirenja da pomogne s poslom. Kaže da je nikad nitko nije pitao da li to voli ili ne. Ići se moralo, a o drugim mogućnostima bilo je bolje i ne razmišljati jer se, kaže ona, tako samo komplicira život. Radila je i kao težakinja, išla na *buskavicu*, a nekoliko puta su ona i mati same s magarcem u brodu išle *priko Pučine*.

U polju u Trtuši ima jama s četiri *vrtla*. U toj jami je bilo smokava, maslina, *mendula...*, a Mira je pričala da je njen *dide* tu sadio i duhan kojega je kasnije sušio, rezao i motao u *kartine* - koje je kupovao. Bila je priča da je u toj jami zakopano blago – zlato, i da tko dovede i ostavi tu u jami svoju ženu, dobit će blago. Njen *dide* je govorio da on svoju ženu ne bi dao za sve zlato.

Slika 60. Mirina mati Antica na *tovaru* Ikaču jaše *poženski* 1961. godine (Izvor: privatna zbirka)
Žene su jahale *poženski* (držeći obje noge s iste strane), a muškarci *nakorače* (držeći svaku nogu sa svoje strane *samara*).

Kao jednu zanimljivost za kraj bih istaknula da su sve moje kazivačice udovice. I one kojima su muževi bili puno stariji nadživjele su njihove godine i probile hrvatski životni prosjek življenja (za žene prosjek iz 2011. godine je 80 godina¹⁹⁰). Možda ne bi bilo presmiono zaključiti da je njihova dugoživeća vitalnost barem djelomice posljedica njihove spretnosti u uspostavi „nevidljive moći“.

SUGOVORNICE IZ SALI NA DUGOM OTOKU

Iz Zadra sam se prevezla katamaranom u Sali početkom mjeseca srpnja 2011. godine. U Salima me dočekaao Ante Mihić, moj bivši kolega koji je sada tamo voditelj knjižnice. Ante mi je i dogovorio razgovore i dopratio me do kuće u kojoj su me dočekale moje sugovornice Karmela i Dragica Basioli, zaova i nevjesta. Odmah su me upoznale sa svojim rodbinskim odnosom i objasnile da su odlučile živjeti zajedno jer da im je tako praktičnije, jeftinije i da su manje usamljene.

¹⁹⁰ Cokonaj, Emil i Feletar, Dragutin. 2014. *Geografija 2*, udžbenik za srednje škole, Zagreb: Meridijani, str. 51.

1. Dragica Basioli, rođ. 1925.

Pričala mi je da je jednom, dok je bila mlada, s ocem išla brodom u Šibenik i da ih je uhvatilo nevrijeme. Morali su prenoćiti u Murteru i tada je prvi put spavala između dva *bijca*¹⁹¹ jer su Murterini bili tako siromašni da nisu imali *lancune*¹⁹².

2. Karmela Basioli, rođ. 1929

Karmelini roditelji su imali posjede na nekoliko otoka: na Lavdari, otoku Kornatu i na Dugom Otoku. U Kornatima su imali puno vinograda i znali su boraviti i po desetak dana dok bi grožđe sazrijevalo i spavali bi u kućici u vinogradu tj. čuvali su vinograd da im “Murterini ne poberu grožđe.”

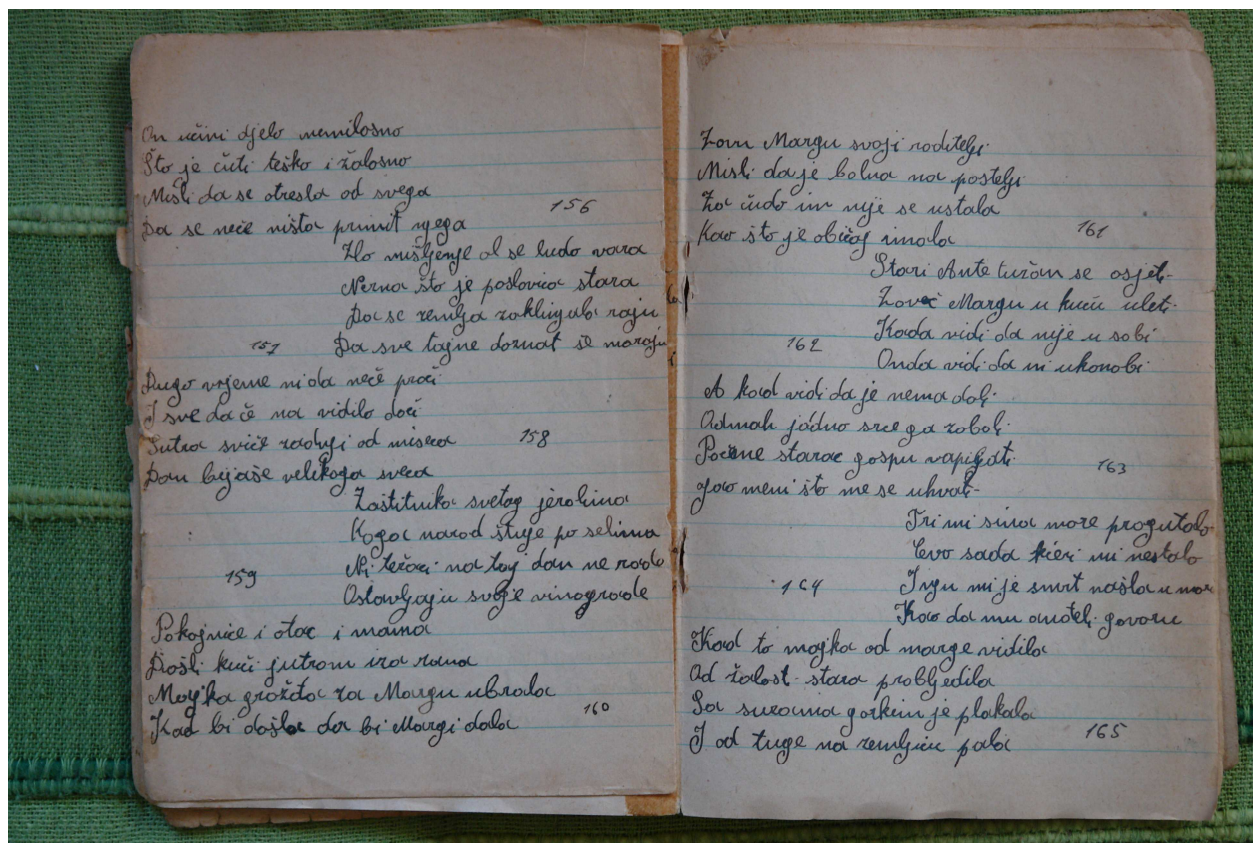
Bilo im je žao kad sam odlazila i rekle su mi da su se baš zabavile i da opet dođem.

3. Arizona Florida Marija Raljević rođ. Finka 1920. godine

Kako joj je i ime osebujno takva joj je i priroda. Puno i brzo govori i svašta zna. Najprije mi je objasnila zašto se tako zove. Kaže da joj je djed živio u Arizoni 27 godina i vratio se u Sali sa 47 godina, i oženio se za ženu skoro trideset godina mlađu od sebe, i da su imali dvanaestoro djece. Djed joj je, naime, dao ime. Još mi je ispričala jednu zanimljivost: da je dala napraviti nadgrobnu ploču i uklesati svoje ime i godinu rođenja i prva dva broja godine smrti 19., a da je mislila da oni koji ju nadžive napišu još druga dva broja. No da ju je prevarilo vrijeme, i sada mora izbrisati brojeve 19 jer je već došla godina 2011. Navečer dok sam u luci čekala katamaran za Zadar vidjela sam Arizonu kako sa štapom brzo prolazi kroz mjesto i svako malo zastane i s nekim živo popriča.

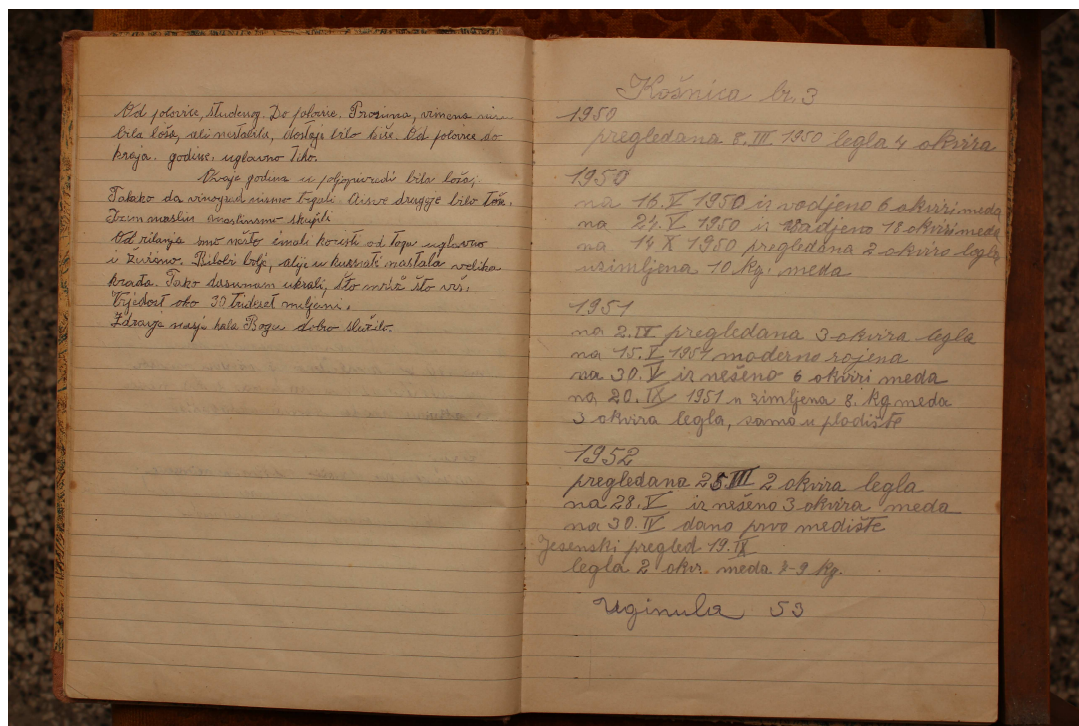
¹⁹¹ Ručno istkani vuneni pokrivač, grub na dodir.

¹⁹² Krevetna plahta.

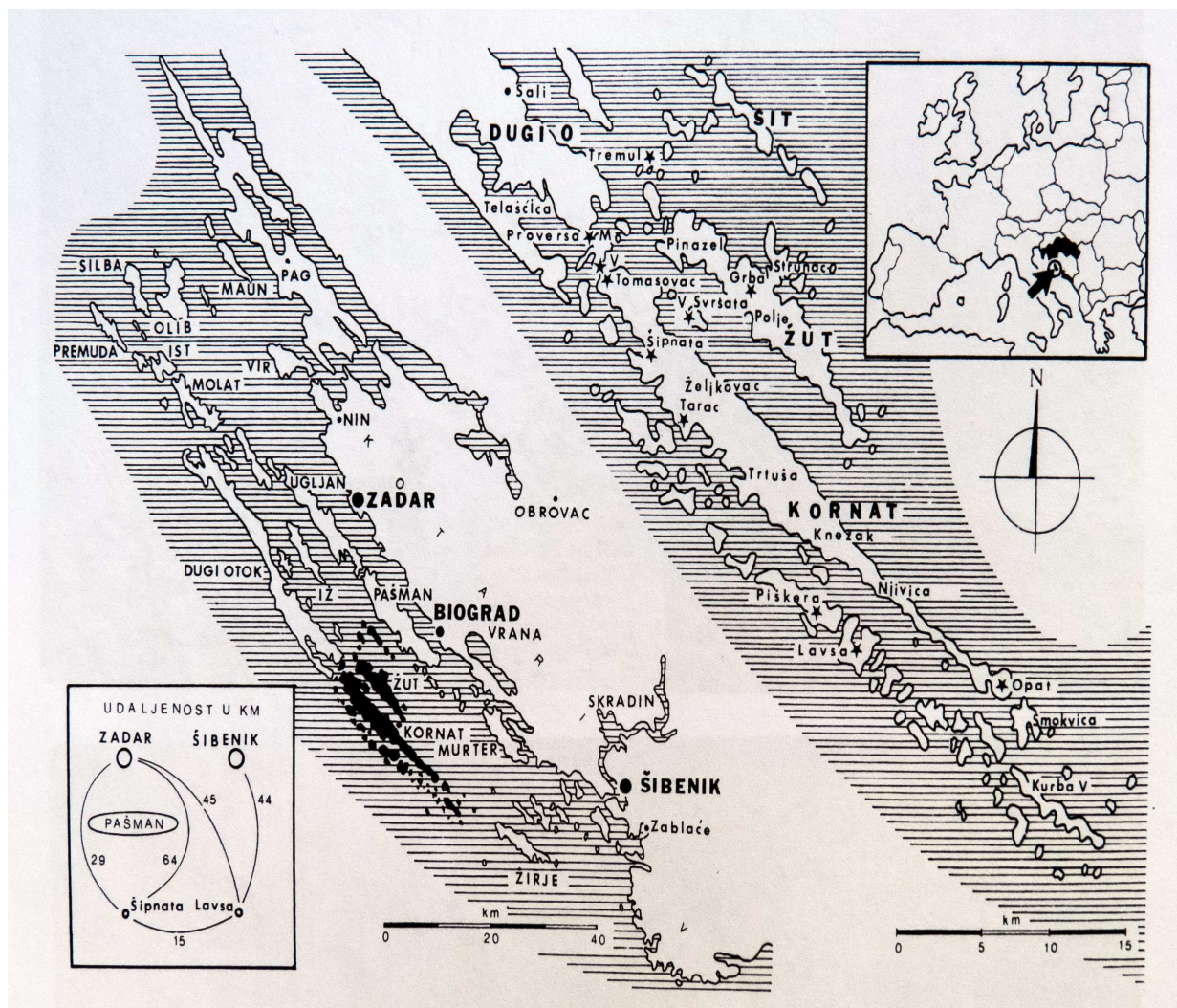
Slika 61. Pisme iz zadaće

Postojale su pjesme koje su se rado pjevale, a sastavili su ih murterski pjesnici (kao napr. Jakov Jerat) i zapisivali u *zadaće*. Kasnije su se te *zadaće* prepisivale. Ovo je jedna od tih *zadaća*. Pjesme su pričale o ljubavnim, obiteljskim i prijateljskim odnosima ili nekim povijesnim događajima.

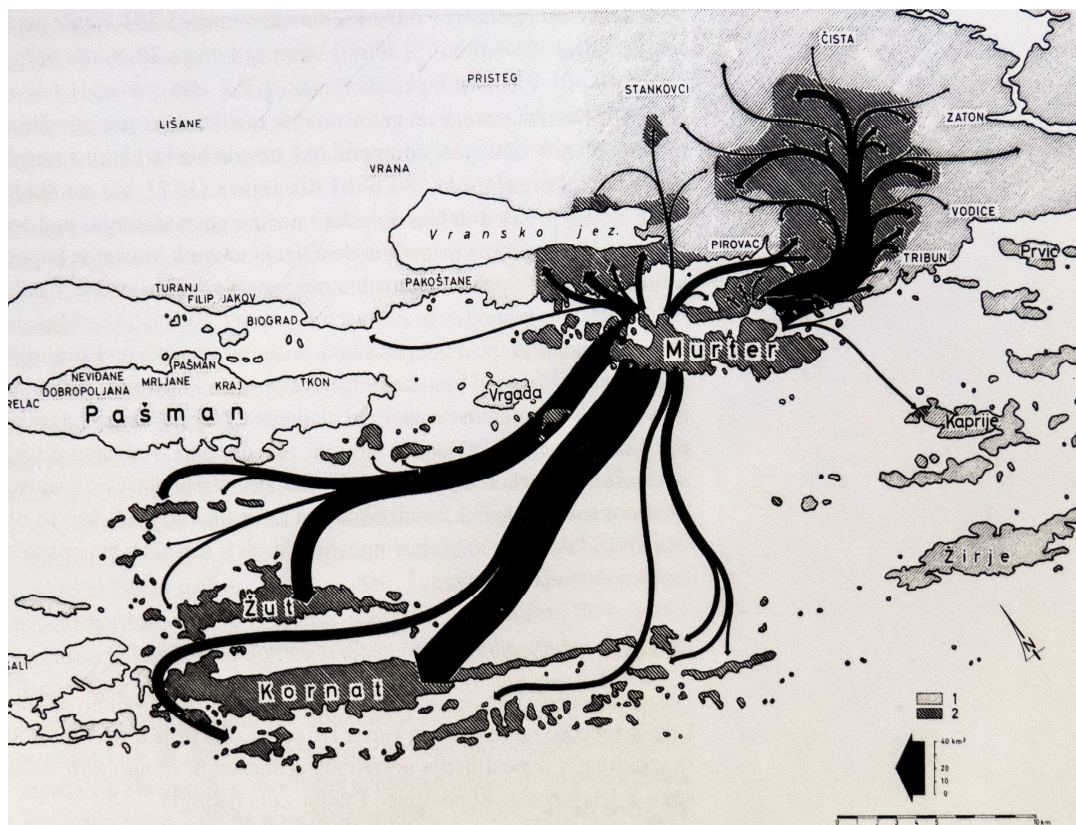

Slika 62. Zapisi iz dnevnika

Gospodari, ali ne svi, zapisivali su u dnevnik-godišnjake gospodarske aktivnosti i događanja iz života. Ovo je jedan anonimni zapis.

Slika 63. Geografski položaj Kornatskog otočja na Sredozemlju, na sjeveroistočnoj obali Jadrana ili u središnjem hrvatskom otočju (Izvor: Kulušić, Sven. *Knjiga o Kornatima*. 2006:20)

Slika 64. Posjedi stanovnika otoka Murtera (Izvor: Kulušić, Sven. *Murterski kraj*, 1987:110.)

1. prostor ostalih naselja

2. prostor u kojem su stanovnici otoka Murtera vlasnici preko 80% površine

Debljina strelica prema Kornatskom otočju označava (komentar K. T. koji je vezan uz ovaj rad) učestalost plovidbe i brojnost posjeda.

TABLA I: Struktura stanovništva u Murteru po dobi i spolu za 1818., 1900. i 1961. godinu

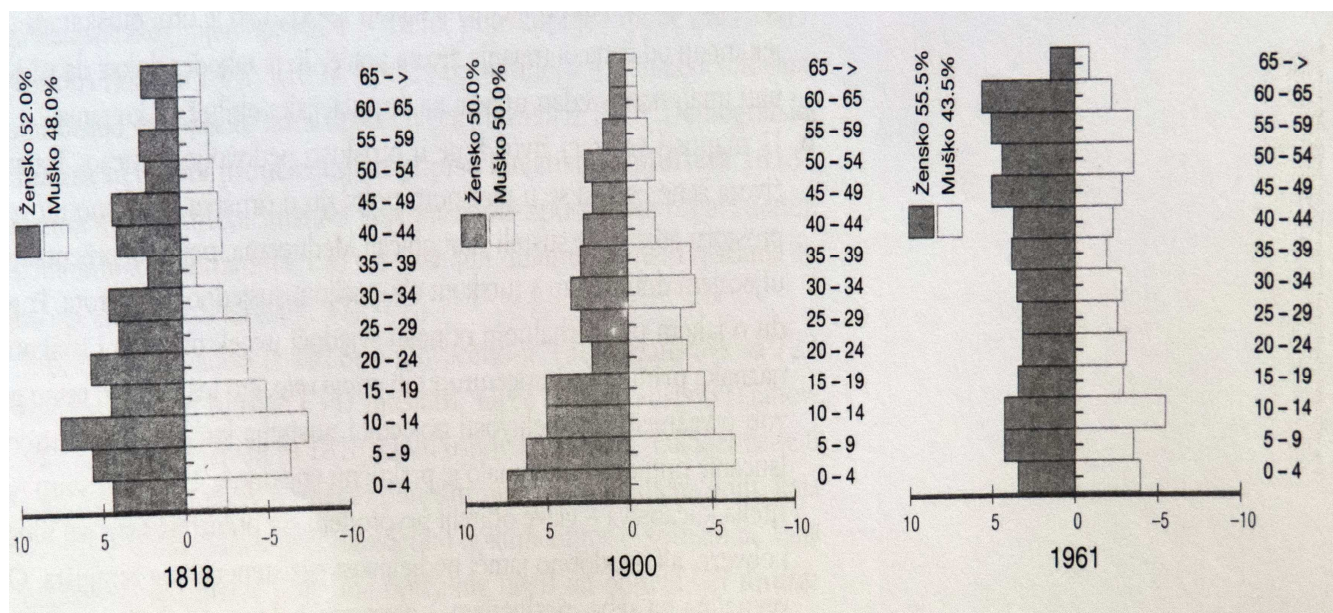

Figure 1

Izvor: Popis kućanstava mjesta Murtera iz 1818., iz 1900¹⁹³. i 1961. godine, preneseno iz Kulušić, Sven. *Knjiga o Kornatima* (2006:245)

Osakaćenost baze životnog stabla 1818. god. (0-4 i 5-9 god. života) posljedica su epidemije ospica. Iz slike se vide korijeni i karakteristike baze Kornatara. Sve se to mijenja tijekom druge polovine XX. stoljeća kada Kornati prestaju biti osnovna egzistencijalna baza.

U godinama 1818. i 1900. “životno stablo” stanovništva Murtera je tipično za pred-industrijsko doba: piramidalnog oblika, s relativno velikim brojem djece i mladih do 30. godine starosti u bazi, a malim brojem ljudi iznad 50. godine života pri vrhu. Osakaćenost baze životnog stabla 1818. god. u kategorijama od 0-4 i 5-9 godina života, a vjerojatno i u roditeljskoj kategoriji 35-39 godina, posljedica je dokumentirane epidemije ospica. Piramida iz 1900. god. je tipičnoga oblika, a nedostatak mladih žena u kategorijama od 20-29 god., možda se može pripisati smrtnosti pri porođajima. Uspoređujući životnu dob muškaraca i žena može se zaključiti da je *ekspanzija u Kornate imala svoj utjecaj i na odnos broja muških spram žena što upućuje na to da uvjeti života i rada za oba spola postaju izjednačeni, a za ženu postupno postaju sve teži* (Kulušić, 2006:244). Graf stanovništva iz 1961. god prestaje nalikovati na piramidu. Broj srednjoškolske i starije omladine u mjestu se smanjuje, a također i broj radno aktivnog

¹⁹³ Originalna bilježnica popisa stanovništva iz 1900. godine sačuvana kod N. Skračić, Murter

stanovništva srednje dobi, gotovo jednako i muškog i ženskog do 45. godine starosti. Zbog procesa radne i školske migracije, industrijalizacije i urbanizacije, stanovništvo Murtera počinje stariti. Da imamo životno stablo mještana iz 1980-tih godina, zasigurno bi vidjeli graf u obliku obrnute piramide.

TABLA II: Neke karakteristike demografske strukture potpisnika dioba i kupovina posjeda na Kornatima između god. 1885. i 1897.

Neke karakteristike demografske strukture potpisnika (osim Markov) dioba (1885., 1887., 1897. g.) i kupovština (1885., 1886., 1896. g.) Kornata 1818. g. (nisu obuhvaćeni: Šprajla, Šandrić, Grbin i Magazin)												
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
10	SKRAČIN Turčinov, Sichin, Mihin (priženio se), Fantin, Orada, Boscinov, Spadin, Jeratov, Scracin, Marcov, Banov, Mudrogrna	7	10	14	12,5	53,10	33,09	33,80 – 28,29	29,81	26 – 34	41 – 19	60
7	TURČINOV Nadarčić, Stadin, Zeravica, Scracin, Glubanović, Vukasov, Sojn, Giuraga, Marushin	8	2	10	6,7	42,62	28,80	24,55 – 27,53	26,13	20 – 20	31 – 12	43
6	JEŽINA Scracin, Turčinov, ramesa, Marusin, Crvelin, Luciczza, kovacev, Turčinov, Marcov, Basin	3	3	10	6,8	48,60	32,00	31,70 – 27,50	29,30	17 – 22	29 – 10	39
5	JURAN Miletin, Calebov, Jesina, Rameza, Sichin, Mazalin, Stadin	1	4	13	9,4	43,60	32,40	21,90 – 24,50	17,50	20 – 19	29 – 10	39
4	ŠIKIN Giuraga, Bilin, Scracin, Giuraga, Giuraga, Scracin, Giardin, Covacev, Gielich, Giuraga	4	4	15	10,5	68,60	41,00	28,33 – 30,15	29,28	18 – 20	18 – 20	38
2	JELIN Alborghnetti, Juraga, Scracin, Tochin, Covacev, Marcov, Bashin	8	5	20	12,5	48,60	29,50	28,58 – 33,69	30,00	12 – 13	15 – 10	25
1	JERAT Banov, Jerchin	4	10	10	10,0	42,00	31,50	21,90 – 17,60	19,50	5 – 5	5 – 5	10
7	MARKOV Jesinov, Glamocevi, Giuraga, Sojn, Sichin, Bosicov	0	3	13	5,2	48,33	34,00	25,17 – 22,82	27,50	17 – 17	22 – 12	34

Izvor: Originalne rukom pisane diobe „dilandbe“ otoka Žuta (07. 01. 1885.), otoka Kornata i susjednih, Trtuše (26. 07. 1887.) i sjeverozapadnog Kornata 810. 09. 1897.), arhiv autora¹⁹⁴ preneseno iz Kulušić, Sven. *Knjiga o Kornatima* (2006:355)

¹⁹⁴ Kopije kupovanja (kupovštine) Kornata: otoka Žuta (06. 01. 1885.), otoka Kornata i susjednih; II dijela (10. 01. 1859.) i SZ dijela (15. 06. 1896.)

1. Broj kućanstava istog prezimena
2. Prezime i rođ. prezimena nevjesta
3. Broj potpisnika istog prezimena u diobama i kupovinama
4. Najmanji broj članova jednog kućanstva
5. Najveći broj članova jednog kućanstva
6. Prosječan broj članova jednog kućanstva
7. Prosječna životna dob nositelja kućanstva
8. Imali prvorodeno dijete (kršteno) s godinama života
9. Prosječna životna dob jednog člana kućanstva M-Ž
10. Prosječna životna dob svih članova jednog kućanstva
11. Članovi jednog kućanstva po spolu M-Ž
12. Aktivni (od 10 g. do 50 g.) i izdržavani (do 10 g. i više od 50 g. starosti) članovi domaćinstva
13. Ukupan broj osoba istog prezimena

Tabla II nudi mnoštvo dragocjenih podataka za kulturnoantropološko istraživanje strukture obitelji i srodstva (ženidbenih veza) za Murter 19. stoljeća, kao i za kupovine i prodaje kornatskih posjeda od strane manjeg broja obitelji krajem 19. stoljeća. Iako postoji veliki vremenski razmak u Tabli II između demografskih podataka iz 1818. god. i podataka o kupoprodajama iz zadnja dva desetljeća 19. stoljeća, ipak se može sa sigurnošću zaključiti da su najaktivnije u koloniziranju Kornata bile najbrojnije obitelji, s mnogo djece i složenom strukturom, iako neke u Murteru već podijeljene u različita, manja kućanstva. Te su obitelji zbog većeg broja članova da bi spasile egzistenciju morale proširiti životni prostor na Kornatsko otočje. Značajni su nam i podatci da su se djeca iznad desete godine života već smatrala aktivnim, privređujućim članovima obitelji, da su ljudi živjeli relativno kratko (prosječna dob nositelja kućanstva, obično najstarijeg muškarca, je 42 – 68 godina), te da su obitelji općenito u prosjeku bile mlade (prosječna dob svih članova obitelji 1818. god. je od 17 do 30 godina). Kolona br. 8 otkriva i zanimljivu činjenicu da su očevi-nositelji kućanstva imali prvorodeno dijete u prosjeku tek iznad tridesete godine života. Kulušić (2006:245) navodi ... *to nedvojbeno govori da se u brak nije stupalo ni lako, ni brzopleto. Trebalo se točno znati ki je ki i čigov, zbog čega, nije teško pretpostaviti*. Nadalje i smrtnost dojenčadi i slabe male djece bila je vrlo prisutna pa je vjerojatno određeni broj male djece umirao i nekršten. Da je riječ o jakom patrijarhalnom

Kupovština južnog Kornata od 10. listopada 1859.; Kupovština zapadnog Kornata od 15. lipnja 1896.; Kupovština otoka Žuta od 06. siječnja 1885., u posjedu A. Stipanela, Murter

Kupovštine Kornata od gosp. Petra Africa pok. Andre na 15. 06. 1896. za službu Stipe Turčinova pok. Jure iz Murtera, arhiv autora (Sven Kulušić).

odnosu u obitelji govori i činjenica *primogeniture*¹⁹⁵ ili *primo voto* o čemu čitamo kod Kulušića *U slučaju smrti nositelja kućanstva - glave obitelji prvorodeni sin preuzima njegovu ulogu i obveze, ali istodobno jamči nedjeljivost egzistencijalnog zemljišta* (2006:244). Konačno, podatak o relativno malom broju obitelji/prezimeni koja su u 19. stoljeću sudionici kupoprodaje kornatskih posjeda, govori nešto i o počecima društvene stratifikacije unutar Murtera. Iduće table donose skorije katastarske podatke iz 20. stoljeća, pa se može uočiti kontinuitet tih početnih obitelji u održavanju svojih posjeda na Kornatima. Možda bi bilo zanimljivo spomenuti o osjećaju zajedništva ovih obitelji koji se nakon mnogo generacija očituje i danas, u doduše pomalo izmijenjenom obliku, za blagdan Gospe o' Tarca. Pohod Gospi o' Tarca dogovoren je (o tome sam pisala na str. 30) za prvu nedjelju u srpnju. Murterskog župnika i gostujuće svećenike ugošćavaju porti na otoku Kornatu. Raspored obitelji po portima koji se brinu za njih zna se već stotinama godina i ne smije se mijenjati.

¹⁹⁵ Lat. primus - prvi + genitus – rođen, pravo prvorodenog sina na nasljedstvo

TABLA III: Katastarske kulture korisnika prema veličini kornatskih posjeda u XX. stoljeću (izbor)

Površine su izražene u kv.metrima.

1. Oranica, voćnjak, vinograd	2. Pašnjak, šuma, neplodno, krš, golet, obala
3. Dvorište, kuća i dvorište, kuća, zgrada, štala	4. Put i prolaz, luka, ruševine, crkva, bunar, lokva

r.b.	ID	Ime korisnika	1	2	3	4	1+2+3+4
1	13678	SKRAČIĆ VICE, P. IVE	41757	1829182	46	313	1871298
2	14095	TURČINOV NADA, Ž. ŽELJKA P. MARKA	4337	1606563	95	0	1610995

3	13231	MUDRONJA FILIP, P. MATE	15717	1272476	188	87	1288468
4	13234	MUDRONJA ŠIMICA, Ž. FILIPA P. MATE	15717	1272476	188	87	1288468
5	12993	MARKOV METOD, P. ŠIME	16869	980818	48	0	997735
6	15244	ŠANDRIĆ NIKOLA, P. IVE	25793	828063	27	0	853883
7	13665	SKRAČIĆ BOŽIDAR, P. DUME	19258	770993	0	0	790251
8	14037	TURČINOV ANDRIJA, P. JURE	17091	646373	134	0	663598
9	13728	SKRAČIĆ ŽELJKO, P. ŠIME	10940	621708	0	0	632648
10	11796	BOŽIKOV IVAN, P. MATE	5695	614889	125	0	620709
11	12284	JEŽINA IGNACIJE, P. MARKA	6593	603064	0	0	609657
12	13669	SKRAČIĆ ZVONIMIR, P. FABIJANA	16165	578269	0	0	594434
13	15471	SKRAČIĆ JERE, P. MIHE	5932	572246	20	0	578198
14	15472	SKRAČIĆ NIKOLA, P. MIHE	5932	572246	20	0	578198
15	13682	SKRAČIĆ MARKO, P. JOSE	15629	559283	110	0	575022
16	12280	JEŽINA ANDRIJA, P. MARKA	6032	565840	0	0	571872
17	13689	SKRAČIĆ CVITA, UD. VENDELINA	10656	558675	0	0	569331
18	15153	SKRAČIĆ ZORAN, SIN ANTE P. MIHE	18495	534647	507	41	553690
19	12265	JEŽINA LUKA, P. IVE	15658	526779	33	0	542470
20	12217	JERAT JAKOV, P. JAKOVA	25022	513540	26	0	538588
21	14075	TURČINOV NIKOLA, P. LUKE	12550	499266	109	0	511925
22	13537	RAMEŠA ROSA, UD. PETRA	12677	493142	40	11	505870
23	13534	RAMEŠA ŠIME, P. MIHE	12464	492878	40	11	505393
24	14038	TURČINOV BERISLAV, P. IVANA	10031	458558	0	0	468589
25	13531	RAMEŠA ROKO, P. GRGE	10187	416548	71	23	426829
26	15277	ŠANDRIĆ IVAN, P. MARKA	13022	413580	20	0	426622
27	15280	ANDRIĆ VINKO, SIN MARKA	13022	413580	20	0	426622
28	15261	ŠANDRIĆ TOME, P. NIKOLE	18587	384909	23	0	403519
29	15272	ŠANDRIĆ BARE, SIN ŠIME P. NIKOLE	17409	382476	0	0	399885
30	9212	ŠPRALJA MARJAN, P. JOSE	11762	386697	0	0	398459
31	9211	ŠPRALJA BLAŽ, P. JOSE	9653	386118	0	0	395771
32	12517	JURAGA STANKO, P. JOSE	11150	378499	17	0	389666
33	12450	JURAGA ANDRIJA, P. JOSE	14465	366164	65	25	380719
34	11801	BOŽIKOV ANTE, P. FRANE	5134	375024	0	0	380158
35	14020	TURČINOV IVE, P. FRANE "PELIN"	7549	364698	94	0	372341
36	14022	TURČINOV MARA, Ž. IVE P. FRANE	7549	364698	94	0	372341
37	14858	KAPOV DANICA, Ž. NIKOLE, SIN IVE P. NIKOLE	14596	355849	95	0	370540
38	13860	ŠIKIĆ KRSTE, P. ŠIME	17384	341620	93	0	359097
39	13994	TURČINOV IVE-VELIMIR, P. ANTE	13035	336167	41	5	349248
40	13521	RAMEŠA ANTE, P. GRGE	9724	336790	0	0	346514
41	12683	KOVAČEV MARIJA, UD. CIOGLAVA P. ANTE	5200	336481	11	0	341692
42	12054	GRBIN ANA, UD. MATE	9328	329462	0	15	338805
43	11819	BOŽIKOV ŠIMICA, P. STIPE	1445	327147	63	0	328655
44	11820	BOŽIKOV ŠPIRO, P. STIPE	1445	327147	63	0	328655
45	13522	RAMEŠA BRUNO, SIN GRGE	9903	315571	0	0	325474
46	14098	TURČINOV NIKOLA, P. MILANA	30986	294124	82	0	325192

298 12468 JURAGA TIHOMILA,					
Ž. ANTE P. MARKA	150	618	0	0	768
299 12480 JURAGA MARIJA, P. MARKA	150	618	0	0	768
300 14110 TURČINOV ANA, UD. PETRA	700	0	0	0	700
301 9206 ŠPRALJA TOMISLAV, SIN MARIJANA					
P. GRGE	662	0	0	0	662
302 13679 SKRAČIĆ TVRTKO, P. JEROLIMA	0	623	0	0	623
303 9198 RALJEVIĆ DRAGO, P. ŠIME	600	0	0	0	600
304 9199 RALJEVIĆ PETAR, P. ŠIME	600	0	0	0	600
305 12394 JURAGA MARIJA, UD. DRAGE	0	530	0	0	530
306 12154 JELIĆ JERMINIJA, P. ANTE	0	524	0	0	524
307 12439 JURAGA ALBIN, P. JOSE	0	500	0	0	500
308 12441 JURAGA JOSO, P. MATE	0	500	0	0	500
309 9200 RALJEVIĆ NJEGOMIRA, P. ŠPIRE	300	0	0	0	300
310 9201 RALJEVIĆ SERAFINA, UD. ŠPIRE	300	0	0	0	300
311 12413 JURAGA ROŽA, UD. IVE	0	278	0	0	278
312 12415 JURAGA VATROSLAV, P. IVE	0	278	0	0	278
313 12550 JURAGA TIHOMILA,					
KČI VENČESLAVA P. IVE	0	278	0	0	278
314 12551 JURAGA VENČESLAV,					
P. IVE P. MATE	0	278	0	0	278
315 13002 MARKOV NIKOLA-MIRO, P. TOME	211	0	0	0	211
316 13833 ŠIKIĆ PETRA, Ž. MILANA	183	0	0	0	183
317 12291 JEŽINA IGOR, P. MILANA	145	0	0	0	145
318 12311 JEŽINA STIPE, P. ŠIME	0	0	136	0	136
319 14062 TURČINOV IVANICA, UD. JOSE	0	127	0	0	127
320 13765 STIPANELA EMIL, P. VJEKOSLAVA	95	0	0	0	95
321 13766 STIPANELA JERE, P. DUME	95	0	0	0	95
322 13774 STIPANELA ROZARIJA, P. DUME	95	0	0	0	95
323 12290 JEŽINA GORAN, P. MILANA	72	0	0	0	72
324 12292 JEŽINA LIBERIJA, UD. MILANA	72	0	0	0	72
325 14128 TURČINOV ŠIME, P. MATE	0	63	0	0	63
326 13999 TURČINOV NIKOLA, P. ANTE	0	0	31	0	31
327 14713 JAKAS KLEMENT, P. ANTE	0	0	31	0	31
328 15511 GRBIN LUCA, UD. ŠIME, R. JEŽINA	0	0	30	0	30

Izvor: Popis katastarskih čestica iz 1998, preneseno iz: Skračić, Vladimir i Bašić, Nikola. Kolonija Kornati. *Murterski godišnjak* br.1, (2003:94-102.)

Tabla III pokazuje koje resurse Murterini koriste u Kornatima. Najdragocjenija kategorija, oranica, voćnjak i vinograd u stvari su maslinici, vinogradi, smokve i još neke voćke koje su ljudi mukotrpno sadili i njegovali generacijama, nakon prvotnog *krčenja*-raščišćavanja krša i

građenja suhozida. Kod svakog je posjednika ova kategorija manja od druge po redu, pašnjak, šuma, neplodno itd. Te najveće površine kod gotovo svakoga Kornatara mogle su koristiti za ispašu ovaca ili sakupljanje drva i bilja. Treća kategorija, dvorište, kuća, štala..... je uvijek male površine, pogotovo kuća (osim nekoliko, vjerojatno suvremenih izuzetaka). Mnogi od posjednika kuće i štale danas niti nemaju jer se o korištenju posjeda vjerojatno dogovaraju sa rođacima koji više borave u Kornatima ili su zapuštene. Četvrta kategorija, put, prolaz, crkva, lokva... je najmanja, i danas je opet mnogi nemaju u posjedu. Zanimljivo je primjetiti da se na listi od 328 posjednika pojavljuju i žene, ne samo udovice nego i kćeri, što u ranija doba nije bio slučaj. Ovdje treba istaknuti da su svi vlasnici neovisno o veličini posjeda i ribarili, ali isključivo za prehrambene potrebe. V. Skračić (2003:116) o ribolovu kaže *komercijalizacija ribolova također je krenula vrlo kasno: ugradnjom motora, poboljšanjem ribarskih sredstava, otkupom ribe na licu mjesta, posebno proizvodnjom leda i konzerviranjem svježe ribe, povećanjem standarda kupaca i višim cjenama, na kraju ovog razdoblja, mogućnošću prodaje sirove i pripremljene ribe na licu mjesta – turistima.*

TABELA IV: Deset najvećih i deset najmanjih kornatskih posjeda

r.b.	ID	Ime korisnika	Ukupne povr. u m ²
1.	13678	SKRAČIĆ VICE, P. IVE	1871298
2.	14095	TURČINOV NADA, I. IELJKA P. MARKA	1610995
3.	13231	MUDRONJA FILIP, P. MATE	1288468
4.	13234	MUDRONJA ŠIMICA, I. FILIPA P. MATE	1288468
5.	12993	MARKOV METOD, P. ŠIME	997735
6.	15244	ŠANDRIĆ NIKOLA, P. IVE	853883
7.	13665	SKRAČIĆ BOŽIDAR, P. DUME	790251
8.	14037	TURČINOV ANDRIJA, P. JURE	663598
9.	13728	SKRAČIĆ ŽELJKO, P. ŠIME	632648
10.	11796	BOŽIKOV IVAN, P. MATE	620709
319.	14062	TURČINOV IVANICA, UD. JOSE	127
320.	13765	STIPANELA EMIL, P. VJEKOSLAVA	95
321.	13766	STIPANELA JERE, P. DUME	95
322.	13774	STIPANELA ROZARIJA, P. DUME	95
323.	12290	JEŽINA GORAN, P. MILANA	72
324.	12292	JEŽINA LIBERIJA, UD. MILANA	72
325.	14128	TURČINOV ŠIME, P. MATE	63
326.	13999	TURČINOV NIKOLA, P. ANTE	31

Izvor: Skračić, Vladimir i Bašić, Nikola. Kolonija Kornati. *Murterski godišnjak* br.1, (2003:103.)

KURNASKA KRUNICA

U ovoj *Kurnaskoj krunici* nižu se imena kornatskih otoka i otočića (Izvor: *Toponimija kornatskog otočja*, 2013:0). Izmolili su je Betinjani, Ižani, Jezerani, Murterini, Prvićani, Saljani, Vrgadini, Zaglavci, Žirjani i mnogi neznani.

(Otajstva slavna)

Babujáš, Balün, Gangarõ, Mrtvãč, Počivalo, Škãnj i Škũj,
Klĩn i Kalahatĩn.

Rašĩp, Sãmograd, Tajěr, Trẽmul i Žũt,
Bũč i Õkjuč.

Kũrba, Lãvsa, Levrnãka, Lũnga, Pleščĩna, Sĩka, Síta,
Mãna i Dãjna.

Arãpovac, Crnĩkovac, Gustãc, Mãsnovac, Mrtvãc, Trstĩkovac.
Zornĩk i Borovnĩk.

Božĩšnjak, Brõskvenjak, Brušnjãk, Caparĩnjak, Desetĩnjak, Gãrmenjãk, Golubĩnjak,
Gominjãk i Lucmarĩnjak.
Pijãt i Kurnãt.

Korĩtnjak, Mãslinjak, Mĩtenjak, Õršjak, Pelĩnjak, Primẽtnjak, Prĩšnjak, Smõkvenjak,
Strĩznjãk, Tovãrnjak i Vodenjãk,
Žakãn i Obručãn.

Dinarič, Glavočič, Golič, Kamičič, Krbarič, Kurčič, Kurbarič, Lončarič, Pineželič,
Rašipič, Rõnčič, Trẽmulič, Vĩtlič i Volič.

Janjčãr, Kãmenar, Tovãr i Kolobučãr.

Ãbica, Bãbina Guzĩca, Berẽtica, Bãčvica, Bicarĩjica, Blĩtvica, Dragunãrica, Galiõlica,
Kasẽlica, Lũkarica, Panĩtulica, Saparĩca, Sestrĩca, Sĩkica,
Smõkica i Sušĩca.

Bẽli, Golãc, Grẽgo, Dĩd, Glamõč, Mĩsi, Sėdlo, Šĩlo i Turčĩn,
Opũh, Trbũh i Vesejũh.

Kasẽla, Panĩtula, Skãla i Sandẽla.

Balãbra, Bisãga, Bũha, Jãdra, Kõpa, Krpejĩna, Kurbabẽla, Piškẽra, Prdũsa, Pulãra, Skrižãnja,
Ščĩtna i Svršãta.
Ãba i Bãba.

POPIS SLIKA I ILUSTRACIJA:

1. Pomorska karta: geografski položaj otoka Murtera i Kornata
2. Kornati 2009. godine (foto: Mladen Radolović)
3. *Ograda u kršu* 2005. godine (foto: Karmen Turčinov)
4. *Kruna* - tektonski strmac 2012. godine (foto: Karmen Turčinov)
5. Kornatski suhozid 2011. godine (foto: Karmen Turčinov)
6. Gospe o' Tarca 1926. god. (Izvor: *Tragom baštine*, str. 20)
7. Zračni snimak: Hramina (Izvor: <http://www.otok-murter.hr/>, 10.06.2011.)
8. Selo 1950-tih godina (Izvor: Narodni muzej Zadar)
9. *Mecanje i sušenje smokav na sturičima* 1957. godine (Izvor: *Kurnati...*, str. 148.)
10. *Latinsko idro* 1959. godine (Izvor: *Tragom baštine*, str. 44.)
11. *Gajeta* na tri vesla 1951. godine (Izvor: *Tragom baštine*, str. 43.)
12. Pučina: Murtersko more (autor crteža: Ive Šikić Balara, 1977. godine)
13. Pomorska karta: geografski položaj otoka Murtera i Kornata s ucrtanim plovidbenim putovima
14. Kuća sa sunčanim satom (Izvor: Kalendar za 2011. godinu, Izdavač: Nacionalni park Kornati)
15. Otok Lavsa, *porat* (Izvor: Kalendar za 2011. godinu, NP Kornati)
16. *Ženski posli u portu* (Izvor: *Kurnati...* str. 137.)
17. Unutrašnjost kurnaske kuće (Izvor: *Kurnati...*, str. 31.)
18. *Muški posli* (Izvor: *Kurnati...* str. 139.)
19. *Pir Ane Žilarčeve i Mikule Klušićeva* 1942. god. (Izvor: privatna zbirka)
20. Fotografija veza pomoću kojeg je djevojčica Zula, rođena 1899., opismenila sebe 1910. godine (Izvor: privatna zbirka)
21. Lucina školska svjedodžba iz 1936. godine (Izvor: privatna zbirka)
22. Žena i *brime* 1950-te godine (Izvor: *Tragom baštine*, str. 42.)
23. *(Raz)vijanje* – na vjetru odvajanje zrnja žita od pljeve (Izvor: privatna zbirka)
24. *Istezanje kanaštrele* – velike mreže za lov plave ribe (Izvor: *Kurnati...*, str. 7.)
25. *Rastiranje kanaštrele* (Izvor: privatna zbirka)
26. *Dota na piru...* (Izvor: *Murterski godišnjak* 6, str. 98.)
27. Majka i kći Mira 1942. godine (Izvor: privatna zbirka)
28. *Komin*: simbol kuće i ženinog svijeta (Izvor: *Kurnati...*, str. 16.)
29. Vatre u Kornatima za Veliki petak. Priredio Boris Turčinov-Klepac. U: *Murtersko*

glagoljaško pjevanje, str 434.)

30. Procesija kroz ulicu okićenu maramama 2012. godine (foto: Karmen Turčinov)
31. Žena pere robu (Izvor: *Kurnati...*, str. 91.)
32. *Dica kupu smoke* (Izvor: privatna zbirka)
33. Žena prede (Izvor: *Kurnati...*, str. 126.)
34. Na *intradi* 1962. godine (Izvor: privatna zbirka)
35. Na *gredi* (Izvor: *Tragom baštine*, str. 168.)
36. *Strižba* – šišanje ovaca 2009. godine (foto: Karmen Turčinov)
37. *Bilizi* (crtež K. T.)
38. *Hamija* 1960. godine (Izvor: privatna zbirka)
39. Dječak s mrežama 1950-ih god. (Izvor: privatna zbirka)
40. Pogrebna povorka 1958. godine (Izvor: privatna zbirka)
41. Pogreb djevojčice 1958. godine (Izvor: privatna zbirka)
42. Pogrebna povorka 1958. godine: pogledati raspored stajanja žena u pozadini (Izvor: privatna zbirka)
43. *Godišnjaci* rođeni 1889. god. (Izvor: *Tragom baštine*, str. 156.)
44. Tijelo priča o ženstvenosti 1950-ih god. (Izvor: privatna zbirka)
45. Žena pere robu na *vruji* (Izvor: *Kurnati...*, str. 92.)
46. Žene i voda (Izvor: *Kurnati...*, str. 185.)
47. Žene idu skupljati plodove (Izvor: privatna zbirka)
48. Patrijarhalna podjela rada (autor crteža: Ive Šikić Balara)
49. Težak zaljubljen u čitanje 1930-tih godina (Izvor: *Tragom baštine*, str. 119.)
50. Težakinje na moru (Izvor: privatna zbirka)
51. Luce (foto: K. T.)
52. Mirin muž Joso...(Izvor: privatna zbirka)
53. Razgovor s Mirom (foto: K. T.)
54. Ive Šikić Balara....1959. god. (Izvor: *Biseri Jadrana: Kornati*, str. 179.)
55. Kurnatarice statistice (Izvor: *Biseri Jadrana. Kornati*, str. 179.)
56. Zula (Izvor: privatna zbirka)
57. Iva s prijateljicama...(Izvor: privatna zbirka)
58. Lidija u bolnici... (Izvor: privatna zbirka)
59. Lidijina mati ... (Izvor: privatna zbirka)
60. Mirina mati Antica...(Izvor: privatna zbirka)
61. *Pisme iz zadaće* (Izvor: privatna zbirka)

62. Zapisi iz dnevnika (Izvor: privatna zbirka)
63. Geografski položaj Kornata na Sredozemlju i u sjev. Dalmaciji (Izvor: *Knjiga o Kornatima*, str. 2.)
64. Posjedi stanovnika otoka Murtera... (Izvor: *Murterski kraj*, str. 110.)

POPIS TABLI:

Tabla I, str. 217.

Struktura stanovništva u Murteru po dobi i spolu za 1818., 1900. i 1961. godinu. (Izvor: Popis kućanstava...preneseno iz *Knjiga o Kornatima*, 2006:245)

Tabla II, str. 219.

Neke karakteristike obiteljske strukture – prema popisu iz 1818. god. – potpisnika dioba i kupovina posjeda na Kornatima između 1885. i 1897. godine (Izvor: Originalne rukom pisane diobe „dilandbe“ ... preneseno iz *Knjiga o Kornatima*, 2006:355)

Tabla III, str. 222.

Katastarske kulture korisnika prema veličini kornatskih posjeda u XX. stoljeću (izbor).

(Izvor: Popis katastarskih čestica iz 1998... preneseno iz Skračić, V. i Bašić, N. Kolonija Kornati. U: *Murterski godišnjak* br.1, (2003:94-102)

Tabla IV, str. 225.

Deset najvećih i deset najmanjih kornatskih posjeda. (Izvor: Skračić, V. i Bašić, N. Kolonija Kornati. U: *Murterski godišnjak* br.1, (2003:103)

ŽIVOTOPIS

Karmen Turčinov je rođena 30. kolovoza 1959. godine u Šibeniku. Gimnaziju Jurja Barakovića, opći smjer, završila je u Zadru 1978. Diplomski studij latinskog jezika i rimske književnosti i arheologije diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Zadru 1993. godine. Od tada radi kao srednjoškolski profesor latinskog jezika u dvije zadarske srednje škole. Poslijediplomski studij „Humanističke znanosti“ na Sveučilištu u Zadru upisuje 2010. godine.

Tijekom studija sudjelovala je na nekoliko znanstvenih i stručnih skupova, a s referatima na godišnjem znanstveno-stručnom skupu Hrvatskog etnološkog društva: *Etnologija i komercijalizacija tradicijske kulture*, u Zagrebu, 01. lipnja 2012, te na skupu poslijediplomskih studenata etnologije i kulturne antropologije: *Doživljavanja, ponašanja i djelovanja žena u svakodnevici patrijarhalnog sustava otočne zajednice* u Institutu za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 6 -7. prosinca 2012.

U periodu između 2010. i 2014. godine vodila je niz stručnih radionica na Etnološkom odjelu Narodnog muzeja u Zadru, kao i u Muzeju grada Samobora.

.